Istorie și utopie

CIORAN

eBook

HUMANITAS

ISTORIE ŞI UTOPIE

EMIL CIORAN s-a născut la 8 aprilie 1911 la Răşinari, unde tatăl său era preot. A făcut studiile liceale în Sibiu, la Liceul Gheorghe Lazăr, apoi a urmat cursurile Facultăţii de Litere şi Filozofie din Bucureşti (1928–1932), încheiate cu o teză despre Henri Bergson. După o bursă de studii în Germania (1933–1935), a fost vreme de un an (1936–1937) profesor de filozofie la Liceul Andrei Şaguna din Braşov. Din 1937, an cînd obţine o bursă a statului francez pentru doctorat (care-i va fi prelungită în 1938), se stabileşte la Paris.

În România colaborase la *Gândirea, Vremea, Floarea de foc, Calendarul, Revista de filosofie, Convorbiri literare* ş.a.

Din 1947 începe să scrie în limba franceză.

A publicat cinci cărţi în ţară şi alte zece în Franţa, toate la „Gallimard". Cartea sa de debut obţinuse, în ţară, premiul Comitetului pentru premierea scriitorilor tineri needitaţi (1934). Pentru *Précis de décomposition* (1949) i se conferă, în 1950, premiul Rivarol.

SCRIERI: *Pe culmile disperării* (Bucureşti, 1934; 1990); *Cartea amăgirilor* (Bucureşti, 1936; 1991); *Schimbarea la faţă a României* (Bucureşti, 1936; 1941; ediţie revăzută 1990); *Lacrimi şi sfinţi* (Bucureşti, 1937; 1991); *Amurgul gîndurilor* (Sibiu, 1940; Bucureşti, 1991); *Îndreptar pătimaş* (Bucureşti, 1991); *Précis de décomposition* (Paris, 1949) — *Tratat de descompunere* (Bucureşti, 1992); *Syllogismes de l'amertume* (Paris, 1952) — *Silogismele amărăciunii* (Bucureşti, 1992); *La tentation d'exister* (Paris, 1956) — *Ispita de a exista* (Bucureşti, 1992); *Histoire et utopie* (Paris, 1960) — *Istorie şi utopie* (Bucureşti, 1992); *La chute dans le temps* (Paris, 1964); *Le mauvais Démiurge* (Paris, 1969); *De l'inconvénient d'être né* (Paris, 1973); *Ecartèlement* (Paris, 1979); *Exercices d'admiration* (Paris, 1985); *Aveux et anathèmes* (Paris, 1987).

CIORAN

ISTORIE ŞI UTOPIE

Traducere de
EMANOIL MARCU

HUMANITAS
Bucureşti, 1992

Coperta seriei
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Ilustrația copertei
CEI PATRU CĂLĂREȚI
gravură din ciclul Apocalipsei de Dürer (detaliu)

ISBN 973-28-0293-6

I

Despre două tipuri de societate

*Scrisoare către un prieten de departe**

Din acea ţară care a fost a noastră şi care nu mai e a nimănui, stărui, după atîţia ani de tăcere, să-ţi dau amănunte despre preocupările mele cît şi despre lumea „minunată“ în care, îmi spui, am norocul să trăiesc şi să umblu în voie. Ţi-aş putea răspunde că sînt un om lipsit de preocupări şi că această lume nu-i deloc minunată. Dar un răspuns atît de laconic nu ar putea, în ciuda exactităţii sale, să îţi astîmpere curiozitatea, nici să lămurească numeroasele întrebări pe care mi le pui. Una dintre acestea, echivalînd aproape cu un reproş, m-a frapat îndeosebi. Ai vrea să ştii dacă am intenţia să revin cîndva la limba noastră, a amîndurora, sau dacă înţeleg să-i rămîn credincios acesteilalte, în mînuirea căreia, fără nici un temei, bănuieşti că aş avea o uşurinţă pe care n-o am — şi n-o voi

---

* Prietenul de departe căruia îi este adresată această *Scrisoare* e Constantin Noica; citind-o în *Nouvelle Revue Française*, unde a fost publicată iniţial (în 1957), Noica scrie, la rîndul său, *Răspuns al unui prieten îndepărtat*. Cele două scrisori-eseu au fost publicate împreună în 1991 într-un mic volum intitulat *L'ami lointain, Paris–Bucarest*, apărut la editura pariziană Criterion. Cititorul român poate găsi *Răspunsul* lui Noica în adenda acestei cărţi. (N. ed.)

avea niciodată. Ar însemna să-ți spun o poveste de groază dacă ți-aș relata în amănunt istoria relațiilor mele cu acest idiom de împrumut, cu toate aceste cuvinte gîndite și răsgîndite, șlefuite, subtile pînă la inexistență, gîrbovite sub jugul nuanței, inexpresive tocmai pentru că au exprimat totul, de o precizie înfiorătoare, istovite și delicate, sobre chiar și atunci cînd sînt vulgare. Cum s-ar putea deprinde cu ele un scit, cum le-ar putea pătrunde înțelesul exact și mînui cu migală și dreaptă cumpănire? Nu există măcar un cuvînt a cărui eleganță vlăguită să nu-mi dea amețeli: n-a mai rămas nici urmă de țărînă, de sînge și de suflet în ele. O sintaxă de o înțepeneală, de o demnitate cadaverică le încorsetează și le hotărăște un loc de unde nici Dumnezeu n-ar putea să le smulgă. Cîtă cafea, cîte țigări și cîte dicționare mi-au trebuit ca să pot scrie o frază mai mult sau mai puțin corectă în această limbă inabordabilă, prea nobilă și prea distinsă pentru gustul meu! Din nefericire, cînd mi-am dat seama de toate acestea era prea tîrziu ca să fac cale întoarsă, altfel n-aș fi abandonat nicicînd limba noastră; mi se întîmplă să-i regret și acum mirosul de prospețime și putreziciune, amestecul de soare și bălegar, urîțenia nostalgică și superba neglijență. Să mai revin la ea, nu pot; cea pe care am fost silit s-o adopt mă leagă și mă stăpînește prin chiar prețul suferințelor cu care-am plătit-o. Să fiu oare un „renegat“, cum dai de înțeles? „Patria nu-i decît un popas în deșert“, spune un text tibetan. Eu nu merg chiar atît de departe: aș da toate

priveliştile lumii pentru aceea a copilăriei mele. Adaug însă că, de fac din ea un rai, de vină sînt doar plăsmuirile şi slăbiciunile memoriei. Sîntem cu toţii obsedaţi de rădăcinile noastre; sentimentul pe care mi-l inspiră ale mele se exprimă obligatoriu în termeni negativi, în limbajul autopedepsirii, al umilinţei asumate şi proclamate, al acceptării dezastrului. Asemenea patriotism ţine cumva de psihiatrie? Sînt de acord, dar altul nu pot concepe şi, avînd în vedere destinele noastre, el îmi apare — de ce ţi-aş ascunde-o? — ca singurul rezonabil.

Mai norocos decît mine, te-ai resemnat cu ţărîna noastră natală; aveai, în plus, puterea de-a suporta orice regim, inclusiv pe cele mai intolerante. Nu că ţi-ar lipsi nostalgia fanteziei şi a dezordinei, dar nu cunosc vreun spirit mai refractar la superstiţiile „democraţiei". A fost o vreme, e drept, cînd le detestam la fel de mult ca tine, dacă nu chiar mai mult: eram tînăr şi nu puteam admite alte adevăruri decît ale mele, nici recunoaşte adversarului dreptul să le aibă pe ale lui, să profite de ele, să le impună. Faptul că mai multe partide se pot înfrunta fără să se nimicească depăşea puterea mea de înţelegere. Ca pe o ruşine a Speciei, simbol al unei omeniri vlăguite, fără pasiuni şi convingeri, lipsită de viitor, mărginită în toate cele, incapabilă să se înalţe spre absolut, nici spre acea superioară înţelepciune care-mi spunea că obiectul unei discuţii este anihilarea adversarului — astfel priveam regimul parlamentar. În schimb, sistemele ce vroiau

să-l elimine spre a-i lua locul îmi păreau *admirabile* fără excepție, armonizate cu mișcarea Vieții, divinitatea mea din vremea aceea. Pe cel care n-a cunoscut, pînă la treizeci de ani, fascinația tuturor extremismelor, mă întreb dacă trebuie să-l admir sau să-l disprețuiesc, să-l consider un sfînt — sau un cadavru. Din lipsă de resurse biologice, nu s-a plasat acela deasupra ori dedesubtul timpului? Deficiență pozitivă ori negativă, ce importanță mai are! Lipsindu-i dorința, ca și voința de a distruge, el este suspect, căci l-a învins pe demon sau, și mai grav, nu a fost posedat niciodată. A trăi cu adevărat înseamnă să-i refuzi pe ceilalți; ca să-i accepți, ar trebui să știi să renunți, să te stăpînești, să acționezi împotriva propriei tale naturi, *să te debilitezi*; libertatea o concepi doar pentru tine însuți; aproapelui tău o cedezi doar cu prețul unor eforturi epuizante; de aici slăbiciunea liberalismului, sfidare la adresa instinctelor umane, izbîndă efemeră și miraculoasă, stare de excepție, la antipodul imperativelor noastre profunde. În mod natural ea ne este străină; doar sleirea forței din noi ne face s-o descoperim. E mizeria unei rase ce se înnobilează doar în măsura în care se moleșește; nici un reprezentant al ei, afară de cazul unei decrepitudini precoce, nu se conformează principiilor „umane". Fruct al unei flăcări stinse, al unui dezechilibru — provocat nu de prea multă, ci de prea puțină energie —, toleranța nu-i poate seduce pe tineri. Amestecul în luptele politice nu e lipsit de riscuri; epoca noastră își datorează amprenta sînge-

roasă faptului că tinerii au fost obiectul unui cult: recentele convulsii pornesc de la ei, de la uşurinţa cu care-şi însuşesc o aberaţie şi o traduc în fapte. Daţi-le speranţa sau prilejul unui masacru — vă vor urma orbeşte. La ieşirea din adolescenţă eşti prin definiţie fanatic; eu însumi am fost, şi încă pînă la ridicol. Îţi mai aminteşti de vremea cînd debitam butade incendiare? O făceam nu atît din plăcerea scandalului, cît din nevoia de a potoli o fierbinţeală care, fără supapa demenţei verbale, n-ar fi întîrziat să mă mistuie. Convins că relele societăţii se trag de la bătrîni, am conceput ideea lichidării tuturor cetăţenilor trecuţi de patruzeci de ani, început al sclerozei şi-al mumificării, cotitură începînd cu care — îmi plăcea să cred — orice individ devine o insultă pentru naţiune şi o povară pentru colectivitate. Acest proiect mi s-a părut atît de admirabil, încît n-am şovăit să-l fac public; dar cei în cauză nu l-au apreciat în aceeaşi măsură şi m-au taxat drept canibal: cariera mea de binefăcător al obştii începea sub auspicii cam sumbre. Tu însuţi, atît de generos totuşi, şi — cînd îţi căşuna — atît de temerar, m-ai împins, copleşindu-mă cu îndoieli şi obiecţii, la renunţare. Să fi fost proiectul meu condamnabil? Nu exprima, în fond, decît dorinţa pe care orice bărbat iubitor de ţară o are în străfundul inimii: lichidarea unei jumătăţi a compatrioţilor săi.

Cînd mă gîndesc la acele momente de entuziasm şi furie, la speculaţiile nebuneşti ce-mi pustiau şi-mi întunecau spiritul, nu le mai atribui, acum, visurilor de

filantropie şi distrugere, nici obsesiei unei purităţi nu prea clar desluşite, ci unei tristeţi bestiale care, sub masca entuziasmului, se desfăşura pe socoteala dar şi cu complicitatea mea, încîntat cum eram că între searbăd şi cumplit nu trebuia să aleg, asemeni altora, atîţia... Cumplitul îmi aparţinea de drept, ce mai puteam dori în plus? Aveam o inimă de lup, iar ferocitatea mea, hrănindu-se din sine însăşi, mă împlinea, mă fermeca: eram, într-un cuvînt, cel mai ferice dintre licantropi. Tînjeam după glorie, dar o şi ocoleam: odată obţinută, cît preţuieşte oare, de vreme ce ne face cunoscuţi şi ne impune doar generaţiilor prezente şi viitoare, excluzîndu-ne însă din trecut? La ce bun să te ştie lumea întreagă, dacă nu te va fi ştiut cutare înţelept sau nebun, un Marc Aureliu sau Nero? Pentru atîţia din idolii noştri, nu vom fi existat nicicînd, numele nostru nu va fi tulburat nici unul din secolii de pînă la noi; cît despre cei ce vor veni, ce mai contează? Cît poate să conteze viitorul, această jumătate a timpului, pentru cel împătimit de veşnicie?

Prin ce frămîntări şi cum am izbutit să mă eliberez de-atîtea patimi n-am să-ţi spun, căci ar dura prea mult; ar fi nevoie de una din acele interminabile discuţii în care balcanicii sînt — sau mai curînd erau — specialişti. Dar orice frămîntări m-ar fi muncit, ele n-au fost nici pe departe singura cauză a reorientării mele; a contribuit în mare măsură un fenomen mai natural şi mai întristător, vîrsta, cu simptomele ei ce nu pot să înşele: începeam să dau tot mai multe semne de

toleranţă, prevestitoare, mi se părea, a vreunei dereglări lăuntrice — o boală probabil de nelecuit. Un lucru mă neliniştea mai mult decît orice: nu mai aveam puterea să doresc moartea unui duşman; din contră, îl înţelegeam, comparam veninul lui cu al meu; el exista şi, cumplită decădere, eram mulţumit că există. Ura, izvor al euforiilor mele, mi se potolea, scădea de la o zi la alta şi, îndepărtîndu-se, ducea cu ea tot ce era mai bun în mine. Ce-i de făcut? Către ce genune alunec? — mă întrebam întruna. Pe măsură ce energia mă părăsea, mi se accentua pornirea către toleranţă. În mod vădit, nu mai eram tînăr: *celălalt* mi se părea posibil, ba chiar real.

Mă despărţeam pentru vecie de *Unicul şi proprietatea sa**; înţelepciunea mă ispitea: eram oare un om sfîrşit? Asta şi trebuie să fii pentru a deveni un *sincer* democrat. Spre marea mea fericire, mi-am dat seama că nu ajunsesem chiar pînă acolo, că mai păstram rămăşiţe de fanatism, resturi de tinereţe: nu făceam nici o concesie în privinţa noilor mele principii, eram un liberal *intolerant*. Aşa sînt şi acum. Fericită contradicţie, absurditate care mă salvează. Doresc uneori să fiu un moderat desăvîrşit; în acelaşi timp mă felicit că nu reuşesc, într-atît ramolirea mă-ngrozeşte. Va veni şi vremea cînd, eliberat de spaima aceasta, mă voi apropia de cumpătarea ideală pe care-o visez cîteodată; iar dacă — precum sper — vei cunoaşte, cu anii, o

* *Der Einzige und seine Eigentum* (Leipzig, 1845) de Max Stirner. (N. t.)

decădere asemănătoare, poate vom sta către sfîrşitul veacului alături, într-un parlament reînviat din morţi, unde, senili deopotrivă, vom fi spectatorii unei feerii nesfîrşite. Devenim toleranţi doar în măsura în care ne pierdem vigoarea şi, căzînd cu blîndeţe în mintea copiilor, sîntem prea istoviţi ca să-i mai chinuim pe ceilalţi cu dragostea sau ura noastră.

După cum vezi, am vederi „largi“ asupra oricărei chestiuni. Atîta sînt de largi, că nu mai ştiu pe ce poziţie mă situez în raport cu nici o problemă. Judecă tu însuţi. Astfel, la întrebarea: „Stărui în prejudecăţile contra micii noastre vecine din vest? Nutreşti faţă de ea aceleaşi resentimente?“, nu ştiu ce răspuns să îţi dau; pot cel mult să te surprind ori să te decepţionez. Asta din cauză că, vezi bine, nu avem aceeaşi experienţă în privinţa Ungariei.

Născut dincolo de Carpaţi, nu l-ai putut cunoaşte pe jandarmul ungur, teroare a copilăriei mele transilvane. Cînd zăream vreunul, chiar de departe, intram în panică şi-o luam la goană: era străinul, duşmanul; a urî însemna a-*l* urî. Din cauza lui, îi uram pe toţi ungurii cu o patimă curat ungurească. Nu e nevoie să-ţi spun mai mult ca să pricepi cît *mă pasionau*. Mai pe urmă, schimbîndu-se împrejurările, n-am mai avut motive să-i duşmănesc. Cu toate astea, multă vreme încă, nu-mi puteam imagina un opresor fără să mă gîndesc la tarele şi fascinaţia lor. Cine se revoltă, cine se răzvrăteşte? Arareori sclavul, ci aproape totdeauna asupritorul devenit sclav. Ungurii sînt excelenţi

cunoscători ai tiraniei, pentru c-au practicat-o cu o competenţă inegalabilă: ar putea depune mărturie minorităţile fostei Monarhii. Iar pentru că ştiuseră, în trecutul lor istoric, să facă pe stăpînii atît de bine, ei erau, în epoca noastră, mai puţin dispuşi decît oricare altă naţiune a Europei centrale să suporte sclavia; de vreme ce-avuseseră gustul poruncii, cum să nu-l aibă pe al libertăţii? Trăgîndu-şi forţa din tradiţia lor de persecutori, cunoscători ai mecanismului împilării şi intoleranţei, s-au ridicat împotriva unui regim nu mult diferit de cel rezervat de ei înşişi altor popoare. Ci noi, dragă prietene, neavînd pînă acum şansa de-a fi opresori, nu o puteam avea nici pe aceea de-a fi răzvrătiţi. Lipsiţi de această îndoită fericire, noi ne purtăm cum se cuvine lanţurile, şi-aş fi nedrept de aş nega virtuţile cumpătării, nobleţea servituţii noastre, recunoscînd totodată că excesul de modestie ne împinge spre extreme neliniştitoare; atîta înţelepciune întrece măsura într-atît, că uneori mă şi descurajează. Invidiez, îţi mărturisesc, aroganţa vecinilor noştri, îi pizmuiesc pînă şi pentru limba lor, oricît ar fi ea de sălbatică, de-o frumuseţe ce n-are nimic omenesc, cu sonorităţi venind dintr-un alt univers, puternică şi corosivă, făcută pentru rugăciune, pentru răgete de furie şi pentru jeluiri, ieşită din infern ca să-i perpetueze accentul şi strălucirea. Măcar că nu cunosc în această limbă decît înjurăturile, ea îmi place nemăsurat, aş sta o veşnicie s-o ascult, mă fascinează şi mă îngheaţă, mă pierd la farmecul şi la cruzimea ei, la toate acele

cuvinte de nectar şi cianură, atît de adaptate la exigenţele unei agonii. Ar trebui să răposăm pe ungureşte — iar dacă nu, să renunţăm a mai muri.

Neîndoielnic, îi urăsc din ce în ce mai puţin pe foştii mei stăpîni. Dacă mă gîndesc bine, ei au fost mereu, chiar şi în epoca lor de glorie, singuri în mijlocul Europei, izolaţi în mîndria şi regretele lor, fără afinităţi profunde cu alte popoare. După cîteva incursiuni în Occident, unde-au putut să-şi desfăşoare şi să-şi risipească sălbăticia originară, s-au retras, cuceritori degeneraţi în sedentari, pe malurile Dunării, unde aveau să cînte, să se tînguie şi să-şi tocească instinctele. Există la aceşti huni rafinaţi o melancolie născută din cruzimea refulată, şi care nu-şi găseşte nicăieri echivalent: ai spune că e sîngele ce ar începe să viseze la el însuşi. Şi care, la urmă, s-ar preschimba în melodie. Rămaşi aproape de esenţa lor deşi sînt atinşi, chiar marcaţi, de civilizaţie, conştienţi că provin dintr-o hoardă nepereche, pătrunşi de un orgoliu în acelaşi timp profund şi teatral, ce le dă un aer mai mult romantic decît tragic, ei nu puteau rata misiunea ce le revenea în lumea modernă: aceea de a reabilita şovinismul, împănîndu-l cu destul fast şi suficientă fatalitate pentru a-l face pitoresc în ochii observatorului dezabuzat. Sînt cu atît mai înclinat să le recunosc meritul, cu cît prin ei mi-a fost dat să îndur cea mai cumplită umilinţă: aceea de-a te naşte slugă; tot lor le datorez acele „chinuri ale ruşinii“, cel mai greu de îndurat dintre toate, după spusele unui moralist.

Oare n-ai cunoscut la rîndu-ţi voluptatea ce ţi-o oferă efortul de-a fi obiectiv cu cei care te-au terfelit, te-au spurcat şi lovit, mai ales cînd le împărtăşeşti în taină viciile şi nimicnicia? N-aş vrea să deduci de-aici că rîvnesc să fiu înălţat la rangul de maghiar. Departe de mine asemenea prezumţie: îmi cunosc limitele şi înţeleg să rămîn între ele. Le cunosc, de altfel, şi pe ale vecinei noastre — şi e destul ca pasiunea mea pentru ea să scadă cu o fărîmă, ca să nu mai pun nici un preţ pe onoarea ce mi-a făcut-o persecutîndu-mă.

Popoarele, mai mult decît indivizii, ne inspiră sentimente contradictorii; le iubim şi le urîm în acelaşi timp; obiecte ale simpatiei şi aversiunii noastre, nu merită să nutrim pentru ele un simţămînt anume. Atitudinea ta părtinitoare faţă de popoarele Occidentului, ale căror defecte nu le distingi prea clar, este efectul distanţei: eroare de optică sau nostalgie a inaccesibilului. Nu distingi mai bine nici lacunele societăţii burgheze, ba chiar te suspectez că o priveşti cu o anume complezenţă. Faptul că — privitor îndepărtat — ai asupra ei o viziune fantasmagorică e cît se poate de firesc; cum însă eu o cunosc îndeaproape, este de datoria mea să risipesc iluziile pe care ţi le-ar putea întreţine. Nu vreau să spun că o detest în mod absolut — ştii doar că am o slăbiciune pentru monstruos —, dar risipa de nepăsare necesară pentru a o suporta e în vădită disproporţie cu limitatele mele resurse de cinism. E prea puţin spus că nedreptăţile abundă în această societate: e chiar o chintesenţă a nedreptăţii.

De bunurile pe care le etalează, de opulența cu care se împăunează — delicii și belșug de suprafață — se bucură doar trîntorii, profitorii, experții în mîrșăvie, ticăloșii mai mari sau mai mici. Sub lustrul aparent se ascunde o lume a dezolării, de ale cărei detalii am să te cruț. Cum să explici altfel decît printr-un miracol faptul că nu se spulberă sub ochii noștri ori că nimeni n-o aruncă în aer *pe loc*?

„A noastră nu-i deloc mai grozavă. Ba dimpotrivă", îmi vei obiecta. Sînt de acord. Asta-i problema, într-adevăr. Ne găsim în fața a două tipuri de societate inacceptabile. Și ceea ce e grav e că abuzurile societății voastre permit acesteilalte să le continue pe ale sale și să răspundă destul de eficient, cu grozăviile ei, la cele ce se practică la voi. Marea învinuire ce se poate aduce regimului vostru e că a ruinat utopia, principiu de regenerare a instituțiilor și popoarelor. Burghezia a priceput ce foloase poate trage de aici împotriva adversarilor *statu quo*-ului; „miracolul" ce o salvează, ce o ferește de o nimicire imediată e tocmai eșecul celeilalte părți, spectacolul unei mari idei desfigurate, decepția izvorînd de-aici, aceea care, punînd stăpînire pe spirite, avea să le paralizeze. Decepție cu adevărat nesperată, sprijin providențial al burghezului, hrană ce-l ține în viață, sursă a siguranței lui. Masele nu se pun în mișcare cînd au de ales doar între relele prezentului și cele ale viitorului; resemnîndu-se cu ale momentului, n-au nici un interes să se expună altora, necunoscute dar sigure. Suferințele pre-

vizibile nu îmboldesc imaginaţia; şi nu se ştie nici o revoluţie izbucnită în numele unui viitor întunecat sau în acela al unor profeţii amare. Cine putea să ghicească, în veacul trecut, că noua societate — prin viciile şi nedreptăţile ei — avea să-i permită celei vechi să supravieţuiască şi chiar să se consolideze, că posibilul, devenit realitate, avea s-alerge-n ajutorul vechiului?

Sîntem cu toţii, aici ca şi acolo, ajunşi la un punct mort, departe de acea naivitate în care se plăsmuiesc visele de viitor. Pînă la urmă, viaţa lipsită de utopie devine — pentru cei mai mulţi, dacă nu pentru toţi — sufocantă; lumea are nevoie de un nou delir, altfel e condamnată la fosilizare. E singura evidenţă ce se degajă din analiza prezentului. Deocamdată, situaţia noastră, a celor de aici, rămîne destul de ciudată. Imaginează-ţi o societate copleşită de îndoieli, unde, cu excepţia cîtorva rătăciţi, nimeni nu crede pe deplin în nimic, unde, neatinşi de superstiţii şi de certitudini, toţi invocă libertatea, dar nimeni nu respectă forma de guvernămînt care o apără şi întrupează. Idealuri fără conţinut sau, cu o vorbă la fel de găunoasă, mituri fără substanţă. Voi sînteţi dezamăgiţi de promisiuni ce nu puteau fi ţinute; noi — de promisiuni ce nici măcar n-au fost făcute. Sîntem, cel puţin, conştienţi de avantajul oferit inteligenţei de un regim care, pentru moment, o lasă-n voia ei, fără s-o supună rigorilor nici unui imperativ. Burghezul nu crede în nimic, e cert; dar tocmai în asta constă, dacă pot spune aşa, partea pozitivă a neantului său, căci libertatea nu poate să se

manifeste decît în absența credințelor, a axiomelor, și numai acolo unde legile nu au mai multă autoritate decît o simplă ipoteză. Mi s-ar putea obiecta că burghezul crede totuși în ceva, că banul îndeplinește pentru el funcția unei dogme; aș replica spunînd că această dogmă, cea mai detestabilă dintre toate, este, oricît ar părea de ciudat, cea mai suportabilă pentru spirit. Le iertăm celorlalți bogățiile lor dacă, în schimb, ne lasă libertatea de-a muri de foame *în felul nostru.* Nu, nu e chiar așa sinistră această societate ce nu îți poartă grija, te lasă-n voia soartei, îți garantează dreptul de-a o ataca, te poftește sau chiar te obligă s-o faci, în ceasurile ei de moleșeală, cînd n-are suficientă vlagă pentru a se urî ea însăși. La fel de nepăsătoare, în ultimă instanță, la soarta ei ca și la a ta, nu vrea să îți înrîurească în nici un fel suferințele, nici ca să le aline, nici ca să le-adîncească, iar dacă te exploatează, o face din automatism, fără premeditare și fără răutate, așa cum le stă bine unor brute plictisite și îmbuibate, contaminate de scepticism în aceeași măsură ca victimele lor. Diferența dintre regimuri nu-i chiar atît de importantă pe cît pare; pe voi vă silesc să fiți singuri, noi sîntem singuri de bunăvoie. Să fie-atît de mare distanța dintre infern și un rai deprimant? Toate societățile sînt rele; dar recunosc că există gradații, și dacă am ales-o pe aceasta e pentru că știu să fac deosebirea între nuanțele răului.

Libertatea, îți spuneam, are nevoie numaidecît, ca să se manifeste, de vid; îl cere cu necesitate — și tot

în el piere. Aceeași cerință o generează și-o ucide. Temelia îi lipsește: cu cît e mai completă, cu atît echilibrul îi va fi mai precar, căci e din toate părțile amenințată, pînă și de principiul ce-i este izvor. Omul e prea puțin făcut ca s-o îndure sau ca s-o merite: strivit pînă și de foloasele pe care i le-aduce libertatea, ea îi devine atît de împovărătoare, încît exceselor ei le preferă pe ale tiraniei. Acestor neajunsuri li se adaugă și altele: societatea liberală, eliminînd „misterul", „absolutul", „ordinea" și nemaiavînd o metafizică adevărată (cum n-are nici poliție adevărată), îl lasă pe om cu el însuși, înstrăinîndu-l totodată de ființa sa, de propriile lui adîncimi. Este o societate lipsită de rădăcini, prin esență *superficială* — asta pentru că libertatea, fragilă în sine, nu are nici un mijloc de a dăinui și de a supraviețui primejdiilor ce o amenință și din afară, și dinlăuntru; în plus, ea nu apare decît profitînd de agonia unui regim, atunci cînd o clasă apune și se destramă: slăbiciunile aristocrației au permis veacului al XVIII-lea să bată cîmpii în stil mare; ale burgheziei ne permit capriciile noastre de azi. Libertățile înfloresc doar într-un corp social bolnav: toleranță și neputință sînt sinonime. Iată un lucru cert în politică, precum în toate cele. Cînd am întrezărit acest adevăr, am simțit că-mi fuge pămîntul de sub picioare. Chiar și acum, degeaba exclam: „Faci parte dintr-o societate de oameni liberi!", mîndria mi-e dublată de-un sentiment de spaimă și zădărnicie, izvorît din cumplita mea certitudine. În curgerea vremii, libertatea nu ține mai

multe clipe decît extazul în viața unui mistic. Ne scapă printre degete în chiar momentul cînd încercăm s-o prindem și s-o definim: nimeni nu se poate bucura de ea fără să-l treacă un fior. Dezolant de efemeră, de cum apare ea își postulează lipsa de viitor și contribuie, din toate puterile ei vlăguite, la propria-i negare și agonie. Nu intră o anume perversiune în dragostea noastră de libertate? Și nu-i uluitor că-i închinăm un cult aceleia ce nu vrea și nici nu poate să dureze? Pentru voi, care n-o mai aveți, este totul; pentru noi, care o posedăm, e doar amăgire, căci știm că o vom pierde și că oricum pentru asta-i făcută. De aceea, înconjurați de neantul nostru, noi iscodim în toate părțile, fără să neglijăm totuși posibilitățile de a ne mîntui prin noi înșine. De altfel, în istorie nici nu există neant absolut. În acest gol ciudat ce ne asediază și pe care am plăcerea și nefericirea să ți-l dezvălui, te-ai înșela crezînd că nimic nu prinde contur; ghicesc în el — presentiment sau nălucire? — ceva ce pare așteptarea *altor zei.* Ce zei? Nimeni nu poate răspunde. Ceea ce știu, ceea ce știe oricine, e că o stare ca a noastră nu poate fi răbdată la nesfîrșit. În străfundul conștiințelor ne torturează o speranță, o neliniște ne exaltă. În afara cazului că și-ar fi acceptat deja pieirea, popoarele bătrîne, oricît ar fi de corupte, nu se pot lipsi de noi idoli. Dacă Occidentul nu e iremediabil bolnav, va trebui să-și regîndească ideile care i-au fost furate și aplicate — în mod denaturat — prin alte părți: este, adică, datoria lui, dacă mai vrea să se afirme printr-o

revenire sau printr-un rest de onoare, să-şi regăsească utopiile pe care, de dragul confortului, le-a cedat altora, trădîndu-şi astfel geniul şi misiunea. Deşi era de datoria lui să pună comunismul în practică, să-l adapteze la tradiţiile sale, să-l umanizeze, să-l liberalizeze şi apoi să-l propună omenirii, el a cedat Orientului avantajul de a realiza irealizabilul, de a stoarce putere şi prestigiu din cea mai generoasă iluzie modernă. În bătălia ideologiilor, Occidentul s-a arătat timorat, inofensiv; unii chiar îl felicită pentru asta, deşi ar trebui să-l condamne, căci în epoca noastră nu se poate ajunge la hegemonie fără concursul unor înalte principii mincinoase, de care popoarele virile se servesc pentru a-şi camufla instinctele şi ţelurile. Părăsind realitatea pentru idee şi ideea pentru ideologie, omul a lunecat spre un univers derivat, către o lume de subproduse, unde ficţiunea dobîndeşte virtuţile unui dat primordial. Această alunecare e fructul tuturor revoltelor şi ereziilor Occidentului, şi totuşi Occidentul refuză să meargă pînă la capăt: n-a făcut revoluţia, care era misiunea sa istorică, nici nu a dus pînă la capăt răsturnările pe care le pornise. Dezmoştenindu-se în folosul duşmanilor săi, riscă să-şi compromită finişul şi să rateze o ocazie supremă. După ce că i-a trădat pe toţi înaintaşii, pe toţi schismaticii care l-au pregătit şi format, de la Luther pînă la Marx, el îşi imaginează, pe deasupra, că va veni cineva din afară să-i facă revoluţia, să-i redea utopiile şi visurile. O să priceapă oare, într-un sfîrşit, că nu poate avea destin şi rol

politic decît regăsind în el însuşi fostele-i visuri şi utopii, precum şi amăgirile orgoliului de altădată? Pentru moment, tocmai adversarii săi, convertiţi în teoreticieni ai misiunii de care el se leapădă, îşi înalţă imperiile pe nehotărîrea şi pe oboseala lui. Ce blestem l-a lovit pentru ca la sorocul înfloririi sale să nu mai producă decît aceşti afacerişti, aceşti băcani, aceşti intriganţi cu privirile goale şi cu surîsuri veştede, pe care-i întîlneşti peste tot, în Italia şi în Franţa, în Anglia ca şi-n Germania? Trebuia o civilizaţie atît de delicată şi de complexă să eşueze la aceste larve? Poate că era nevoie să trecem şi prin asta, prin abjecţie, ca să putem imagina un alt soi de oameni. Ca bun liberal, nu vreau să împing indignarea pînă la intoleranţă, nici să mă las în voia toanelor, deşi e atît de plăcut, pentru toţi, să putem încălca principiile izvorîte din generozitatea noastră. Voiam doar să îţi semnalez că lumea aceasta, care nu-i deloc minunată, ar putea eventual să devină astfel, dacă ar consimţi nu să se nimicească (şi are pentru asta grozave înclinaţii), ci să-şi lichideze deşeurile, impunîndu-şi misiuni *imposibile,* opuse acestui cumplit bun-simţ care-o schimonoseşte şi o pierde.

Sentimentele pe care mi le inspiră nu-s mai puţin amestecate decît acelea pe care le încerc pentru propria-mi ţară, pentru Ungaria ori pentru *marea* noastră vecină, a cărei inoportună vecinătate eşti mai în măsură decît mine s-o judeci. Părerea mea despre aceasta din urmă e excesivă, în bine ca şi în rău: destinul ei

îmi sugerează gînduri pe care aproape că nu le pot formula fără să cad în neverosimil. Nu încerc să-ți schimb părerea despre ea, vreau numai să știi ce reprezintă pentru mine și ce loc ocupă în obsesiile mele. Cu cît meditez mai mult, cu atît cred că ea s-a format, de-a lungul veacurilor, nu cum se formează o națiune, ci un univers; momentele evoluției sale țin mai puțin de istorie, cît de-o cosmogonie sumbră, înfricoșătoare. Țarii ei, cu aer de zeități tarate, uriași ispitiți de sfințenie și de crimă, prăbușiți în rugăciune și spaime, erau, ca și tiranii recenți ce i-au înlocuit, mai aproape de o vitalitate geologică decît de anemia umană, despoți perpetuînd în vremurile noastre seva și corupția dintru începuturi, covîrșindu-ne pe toți cu nesfîrșitele lor rezerve de haos. Încoronați sau nu, important era — și este — pentru ei să facă un salt deasupra civilizației, iar la nevoie chiar s-o înghită; misiune înscrisă în natura lor, căci suferă dintotdeauna de aceeași obsesie: să-și întindă domnia peste visele și revoltele noastre, să creeze un imperiu la fel de vast ca decepțiile și spaimele lumii. O asemenea națiune, țintind cu gîndul și fapta către fruntariile globului, nu se măsoară cu măsuri obișnuite, nici nu se explică în termeni curenți, într-un limbaj inteligibil: ar fi nevoie de jargonul gnosticilor, cumulat cu al paraliziei generale. Este neîndoielnic — așa cum ne asigură Rilke — vecină cu Dumnezeu; e, din nenorocire, și cu țara noastră, iar într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat va fi cu multe altele — nu îndrăznesc să spun *cu toate*,

în ciuda avertismentelor precise pe care mi le dă o presimțire rea. Oriunde ne-am afla, ea ne atinge de pe-acum, dacă nu geografic, în mod sigur lăuntric. Sînt mai dispus decît oricine să recunosc ce-i datorez: fără de scriitorii săi, aş fi devenit conştient vreodată de rănile mele, de datoria asumării lor? Fără ea şi fără ei, nu mi-aş fi irosit oare transele, deruta — nu mi-aş fi ratat-o? Pornirea ce mă-ndeamnă s-o judec imparțial şi să-i mărturisesc recunoştință tare mă tem că n-o să fie, în momentul acesta, pe gustul tău. Îmi voi înăbuşi deci elogiile deplasate, le voi înăbuşi în mine spre a le condamna să triumfe acolo.

Încă pe cînd obişnuiam să ne trecem în revistă acordurile şi dezacordurile, îmi reproşai mania de-a judeca fără părtinire şi ceea ce mă pasionează, şi ceea ce urăsc, de-a încerca doar sentimente duble, inevitabil false deoarece mă socoteai incapabil de o pasiune adevărată, insistînd totodată asupra plăcerii pe care-o găsesc în această situație. Diagnosticul nu era incorect; totuşi, te înşelai la capitolul plăceri. Crezi oare că e chiar atît de plăcut să fii idolatrul şi victima lui *pentru* şi a lui *contra*, un pătimaş rupt de pasiunile sale, un nebun *preocupat de obiectivitate*? Aşa ceva nu e posibil fără suferință: instinctele se opun şi numai nesocotindu-le şi înfruntîndu-le înaintezi către nehotărîrea absolută, stare de-abia distinctă de aceea pe care limbajul extaticilor o numeşte „ultima treaptă a stingerii". Ca să cunosc eu însumi fondul gîndirii mele asupra celui mai mărunt lucru, ca să mă pronunț nu doar

asupra unei probleme, ci chiar asupra unui nimic, trebuie să lupt cu viciul major al spiritului meu, cu tendința de a îmbrățișa toate cauzele disociindu-mă de ele, în același timp, asemeni unui virus omniprezent sfîșiat între dorință și silă, agent nefast și inofensiv, nerăbdător și indiferent deopotrivă, șovăind între diferite flageluri fără să adopte vreunul și să se specializeze în el, trecînd de la unul la altul fără preferințe și fără eficacitate, expert în lucrul de mîntuială, mesager și sabotor al incurabilului, trădător al tuturor bolilor, fie ale celorlalți, fie ale sale.

Să n-am niciodată prilejul să iau o poziție, nici să mă hotărăsc, nici să mă definesc — iată ruga mea de fiecare zi. Dar nu întotdeauna ne stăpînim umorile, aceste atitudini în germene, prefigurări ale teoriei. Atrași visceral de eșafodajul sistemelor, le construim neîncetat, și mai ales în politică, domeniu al pseudoproblemelor, unde se desfășoară filozoful cel rău ascuns în fiecare din noi, domeniu de care-aș vrea să mă îndepărtez pentru un motiv banal, pentru un truism ce capătă în ochii mei statut de revelație: politica se-nvîrte doar în jurul omului. După ce mi-am pierdut interesul pentru ființe, în van mă străduiesc să-l dobîndesc, în schimb, pentru lucruri; țintuit în intervalul care le desparte, mă lupt și mă vlăguiesc cu umbrele lor. Umbre sînt și aceste națiuni a căror soartă mă preocupă nu atît pentru ele însele, cît pentru prilejul ce-mi oferă de a mă răzbuna pe ceea ce n-are contur și nici formă — pe entități și pe simboluri.

Omul lipsit de preocupări şi iubitor de violenţă îşi salvează civilitatea izolîndu-se într-un infern abstract. Neglijînd individul, el se eliberează de nume şi chipuri, atacă imprecisul, generalul şi, orientîndu-şi către imaterial pornirea distructivă, concepe un nou gen: pamfletul *fără obiect*.

Cramponat de frînturi de idei şi simulacre de vise, ajuns la meditaţie din întîmplare sau din isterie şi nicidecum din grija pentru rigoare, îmi apar mie însumi ca un intrus printre civilizaţi, un troglodit pasionat de caducitate, cufundat în rugi subversive, cuprins de spaimă izvorîtă nu dintr-o viziune a lumii, ci din crampele cărnii şi tenebrele sîngelui. Surd la chemările limpezimii şi la seducţia latină, simt Asia pulsîndu-mi în vine: sînt oare descendentul unui neam de ruşine, sau prin mine vorbeşte o rasă cîndva năvalnică iar astăzi amuţită? Adesea sînt tentat să-mi plăsmuiesc o altă genealogie, să-mi *schimb* strămoşii, să mi-i aleg dintre aceia care, la vremea lor, au ştiut să semene doliul printre popoare, la antipodul străbunilor mei, alor noştri, umiliţi şi loviţi, copleşiţi de mizerii, amestecaţi cu ţărîna şi gemînd sub blestemul veacurilor. Da, în crizele mele de trufie îmi place să mă cred urmaşul unei hoarde vestite prin jafurile sale, un suflet turanic, moştenitor legitim al stepelor, ultimul mongol...

Nu vreau să închei fără a te pune încă o dată în gardă contra entuziasmului ori a invidiei pe care ţi-o inspiră „şansele“ mele, şi mai precis aceea de-a huzuri

într-un oraş a cărui amintire trebuie să te obsedeze, în ciuda înrădăcinării în patria noastră evaporată. Nu aş schimba acest oraş pe nici unul din lume; din chiar acest motiv el este izvorul nefericirilor mele. Toate celelalte fiind pentru mine o apă şi-un pămînt, adesea mi se întîmplă să regret că războiul l-a cruţat, că n-a fost nimicit precum atîtea altele. Distrus, m-ar fi scăpat de fericirea de a trăi în el, mi-aş fi putut petrece zilele aiurea, la capătul cine ştie cărui continent. Nu-i voi ierta niciodată că m-a legat de spaţiu, că datorită lui aparţin unui loc. Acestea fiind zise, nu uit nici o clipă că locuitorii săi — patru cincimi din ei, observa Chamfort — „mor de mîhnire“. Aş mai adăuga, spre a te lămuri pe deplin, că ceilalţi, puţinii privilegiaţi printre care mă număr, nu prea fac caz de privilegiul lor şi chiar îi pizmuiesc pe cei mulţi pentru avantajul de a şti *de ce* mor.

Paris, 1957

II

Rusia şi virusul libertăţii

Toate ţările, mă gîndesc uneori, ar trebui să semene cu Elveţia, să se complacă şi să se afunde, ca ea, în igienă, în platitudine, în idolatria legilor şi cultul omului; pe de altă parte, nu mă atrag decît popoarele lipsite de scrupul în gînd şi în faptă, înfrigurate şi nesăţioase, gata oricînd să le-nghită pe celelalte ori să se sfîşie singure, să calce-n picioare valorile ce stau în calea propăşirii şi izbînzii lor, refractare la înţelepciune — boală a popoarelor bătrîne, sătule de ele însele şi de orice şi parcă încîntate să miroasă a muced.

La fel, oricît îi detest pe tirani, nu pot să nu constat că ei fac istoria, că fără ei nu am putea concepe ideea şi nici funcţionarea unui imperiu. Monstruozitatea, sălbăticia lor iluminată evocă omul împins la extremele sale, expresia paroxistică a viciilor şi virtuţilor lui. Ivan cel Groaznic, pentru a nu-l cita decît pe cel mai fascinant dintre ei, ne poartă prin toate cotloanele psihologiei. Deopotrivă de complex în nebunia ca şi în politica lui, făcînd din domnia şi, pînă la un punct, din ţara sa un model de coşmar, prototipul unui delir tumultuos şi inepuizabil, amestec de Mongolie şi

Bizanț, întrunind calități și defecte de han și de bazileu, monstru încercat de furii infernale și de melancolii sordide, sfîșiat între gustul sîngelui și al căinței, de-o veselie sporită și încununată de rînjet — omul acesta avea pasiunea crimei; dar toți o avem, fără excepție: atentat contra celor din jur sau contra noastră înșine. Numai că în noi rămîne neîmplinită, astfel că faptele noastre, oricare-ar fi ele, provin din neputința de a ucide sau de a ne ucide. Lucrul acesta nu-l recunoaștem întotdeauna; de obicei nesocotim mecanismul lăuntric al slăbiciunilor noastre. Dacă țarii sau împărații romani mă obsedează, e pentru că aceste slăbiciuni, ascunse la noi, apar în cazul lor la vedere. Ei ne dezvăluie pe noi nouă înșine, ne întrupează taina și ne-o limpezesc. Mă gîndesc la aceia din ei care, sortiți unei apoteotice degenerări, îi oropseau pe cei din preajma lor și, temîndu-se să nu li se răspundă cu iubire, îi trimiteau la cazne. Erau puternici și totuși nefericiți, căci nu se săturau vreodată de spaima celorlalți. Nu par ei întruchiparea geniului celui rău care ne bîntuie și care ne șoptește că ideal ar fi să facem gol în jurul nostru? Cu astfel de gînduri și de instincte se făuresc imperiile: este aportul acelei tainițe a conștiinței unde ne ascundem tarele cele mai prețioase.

Ieșită din adîncimi abia bănuite, dintr-un impuls originar, ambiția de a domina lumea nu apare decît la anumiți indivizi și în anume epoci, fără legătură directă cu valoarea națiunii în care se manifestă: între

Napoleon şi Genghis-Han distanţa este mai mică decît între Napoleon şi orice om politic din republicile care-au urmat. Însă acele adîncimi, ca şi acel impuls, se pot slei, se pot epuiza.

Carol cel Mare, Frederic al II-lea de Hohenstaufen, Carol Quintul, Bonaparte, Hitler au fost tentaţi, fiecare în felul lui, să realizeze ideea imperiului universal: cu mai mult sau mai puţin noroc, au eşuat cu toţii. Occidentul, unde această idee nu mai stîrneşte decît ironie sau stînjeneală, trăieşte acum cu ruşinea cuceririlor sale; dar, lucru ciudat, în chiar momentul cînd se retrage în sine, ideile lui se impun şi se răspîndesc; îndreptate împotriva puterii şi dominaţiei sale, ele găsesc ecou în afara hotarelor lui. Occidentul triumfă nimicindu-se. La fel, Grecia a cunoscut izbînda în domeniul spiritului doar cînd a încetat să fie o putere şi chiar o naţiune; i-au fost furate filozofia şi artele, s-a consacrat un cult creaţiilor ei, dar nu i s-au putut asimila talentele; tot aşa, Occidentului i se ia şi i se va lua totul — mai puţin geniul său. O civilizaţie se dovedeşte fecundă în măsura în care-i incită pe ceilalţi s-o imite; încetează să-i mai fascineze? — se va reduce la o masă de cioburi şi ruine.

Părăsind colţul acesta de lume, ideea imperiului avea să găsească un climat providenţial în Rusia, care de altfel a cunoscut-o dintotdeauna, îndeosebi în plan spiritual. După căderea Bizanţului, Moscova a devenit, pentru conştiinţa ortodoxă, cea de a treia Romă, moştenitoarea „adevăratului“ creştinism, a adevăratei

credinţe. A fost întîia deşteptare mesianică. Pentru a doua, a trebuit să aştepte zilele noastre; o datorează însă, această deşteptare, capitulării Occidentului. La fel cum în veacul al XV-lea a profitat de un vid religios, acum profită de unul politic. Două ocazii majore de a dobîndi conştiinţa misiunii sale istorice.

Cînd Mahomed al II-lea a început asediul Constantinopolului, creştinătatea, dezbinată ca de obicei şi în plus fericită de a-şi fi şters din memorie amintirea cruciadelor, s-a abţinut să intervină. Asediaţii au reacţionat mai întîi cu mînie, care în faţa certitudinii dezastrului s-a preschimbat în stupoare. Oscilînd între panică şi satisfacţie secretă, Papa promise ajutoare, dar le trimise prea tîrziu: la ce bun să se grăbească pentru nişte „schismatici“ ? Or, „schisma“ avea să prindă şi mai bine în altă parte. Să fi preferat Roma, în locul Bizanţului, Moscova? Între duşmanul din coastă şi cel de departe îl preferăm întotdeauna pe-al doilea. La fel, în zilele noastre, anglo-saxonii aveau să prefere în Europa dominaţia rusească celei germane. Germania era *prea aproape.*

Pretenţiile Rusiei de a trece de la întîietatea vagă la hegemonia clară nu sînt lipsite de temei. Ce s-ar fi întîmplat cu lumea occidentală dacă Rusia n-ar fi oprit şi înghiţit invazia mongolă? Vreme de peste două veacuri, umilită şi înrobită, ea a fost exclusă din istorie, în timp ce naţiunile Vestului îşi ofereau luxul de a se sfîşia între ele. Dacă ar fi putut să se dezvolte fără oprelişti, ar fi devenit o mare putere încă de la

începutul erei moderne; statutul de acum l-ar fi avut în secolul al XVI-lea sau al XVII-lea. Iar Occidentul? Poate-ar fi fost acum *ortodox*, iar la Roma, în locul Sfîntului Scaun, s-ar fi lăfăit Sfîntul Sinod. Dar ruşii pot să-şi reducă handicapul. Dacă li-e dat — cum o arată toate semnele — să-şi ducă la bun sfîrşit proiectele, n-ar fi exclus să-i dea lovitura de graţie Suveranului Pontif. În numele marxismului sau al ortodoxiei, sînt predestinaţi să macine autoritatea şi prestigiul Bisericii Catolice, ale cărei ţeluri nu le-ar putea tolera fără să se dezică de principalul punct al misiunii şi programului lor. Sub ţari, considerînd-o scula Antihristului, înălţau rugăciuni *împotriva* ei; acum, declarînd-o unealta diabolică a Reacţiunii, o copleşesc cu ocări ceva mai eficiente decît vechile anateme; în curînd, o vor covîrşi cu toată povara, cu toată forţa lor. Nu e deloc imposibil ca secolul nostru să aibă a număra printre ciudăţeniile lui, în chip de apocalipsă frivolă, dispariţia ultimului succesor al Sfîntului Petru.

Pentru a-l discredita pe Dumnezeu, marxismul a divinizat istoria: n-a reuşit decît să-l facă pe Dumnezeu mai straniu şi mai obsedant. Orice se poate înăbuşi în om, dar nu şi setea lui de absolut, care ar supravieţui distrugerii templelor şi chiar dispariţiei religiei de pe pămînt. Fondul poporului rus fiind religios, triumful lui va fi inevitabil. Raţiuni de ordin istoric îşi vor aduce o largă contribuţie.

Optînd pentru ortodoxie, Rusia îşi manifesta voinţa de a se despărţi de Occident; era felul ei de a se defini chiar de la început. Niciodată, cu excepţia mediilor aristocratice, nu s-a lăsat sedusă de misionarii catolici, respectiv de iezuiţi. O schismă exprimă nu atît deosebiri de doctrină, cît o voinţă de afirmare etnică: în ea răzbate mai puţin o controversă abstractă, cît un reflex naţional. Nu chestiunea ridicolă a lui *filioque* a dezbinat Bisericile: Bizanţul vroia autonomia totală; Moscova — cu atît mai mult. Schisme şi erezii nu sînt decît naţionalisme deghizate. Dar în timp ce Reforma a luat doar aspectul unei gîlcevi de familie, al unui scandal *în sînul* Occidentului, particularismul ortodox, îmbrăcînd un caracter mai profund, avea să marcheze o despărţire de însăşi lumea occidentală. Refuzînd catolicismul, Rusia îşi frîna evoluţia, pierdea o ocazie capitală de-a se civiliza rapid, dar cîştiga în schimb substanţă şi unicitate; stagnarea o făcea *diferită,* o făcea *alta*; exact la asta aspira, presimţind probabil că va veni şi ziua cînd Occidentul îşi va regreta avansul.

Cu cît puterea ei va spori, cu atît va deveni mai conştientă de rădăcinile sale, de care, într-un fel, marxismul a înstrăinat-o; după o cură forţată de universalism, Rusia se va rusifica din nou, în folosul ortodoxiei. Şi-a pus de altfel în aşa măsură amprenta pe marxism, încît l-a slavizat. Orice popor de o anume anvergură, adoptînd o ideologie străină de tradiţiile lui, o asimilează şi o denaturează, o deviază în sensul

destinului său naţional, o falsifică în avantajul său pînă o integrează geniului propriu. El are o viziune a lui, obligatoriu deformantă, un viciu de perspectivă care, departe de a-l deruta, îl avantajează şi-l stimulează. Adevărurile cu care se mîndreşte, chiar dacă n-au nici o valoare obiectivă, nu sînt mai puţin viguroase şi produc, aşa cum sînt ele, acel gen de erori ce diversifică peisajul istoric — fiind de la sine înţeles că istoricul, sceptic prin meserie, temperament şi opţiune, se situează dintru început în afara Adevărului.

În timp ce popoarele occidentale se uzau în lupta pentru libertate şi, mai mult încă, în libertatea dobîndită (nimic mai istovitor decît posedarea sau abuzul de libertate), poporul rus suferea fără să-şi risipească substanţa; căci nu ţi-o risipeşti decît în istorie, iar lui, proscris al acesteia, nu i-a rămas decît să îndure cumplitele regimuri despotice la care-a fost supus: existenţă umilă, vegetativă, ce i-a permis să se întărească, să-şi sporească forţele, să facă rezerve şi să scoată din robia lui un maximum de profit biologic. Ortodoxia i-a fost de ajutor, însă ortodoxia populară, perfect articulată pentru a-l ţine în afara evenimentelor, contrar celei oficiale care, în schimb, orienta puterea către ţeluri imperialiste. Dublu chip al Bisericii Ortodoxe: pe de-o parte se străduia să toropească masele, pe de alta, unealtă a ţarilor, le aţîţa ambiţia şi făcea cu putinţă imense cuceriri în numele unei populaţii pasive. Fericită pasivitate care le-a asigurat ruşilor dominaţia

actuală, fruct al întîrzierii lor istorice. Fie că le sînt ostile, fie favorabile, toate acţiunile Europei se învîrt în jurul lor; iar aşezîndu-i în centrul preocupărilor şi spaimelor sale, ea recunoaşte că ruşii o domină virtual. Iată, aproape realizat, unul din visele lor cele mai vechi. Faptul că au ajuns aici sub flamura unei ideologii străine adaugă izbînzii lor un plus de paradox şi de picanterie. Regimul însă este rusesc şi întru totul în tradiţia ţării — iată ce contează, în definitiv. Nu e oare grăitor că Revoluţia, ieşită direct din teoriile occidentale, s-a orientat din ce în ce mai mult către ideile slavofililor? Un popor, de altfel, reprezintă nu atît o sumă de idei şi de teorii, cît mai ales de obsesii: ale ruşilor, de orice hram ar ţine ei, sînt totdeauna, dacă nu identice, măcar înrudite. Un Ceaadaev, care-şi dispreţuia poporul, sau Gogol, care l-a ironizat fără milă, erau legaţi de el la fel de mult ca Dostoievski. Obsedat de poporul său a fost şi Neceaev, cel mai înverşunat dintre nihilişti, şi la fel Pobedonosţev, procuror al Sfîntului Sinod, reacţionar pînă-n măduva oaselor. Contează doar această obsesie. Restul nu e decît atitudine.

Ca să se poată adapta la un regim liberal, Rusia ar trebui să se şubrezească enorm, să-şi piardă vigoarea; mai mult decît atît: să-şi piardă specificul şi să se deznaţionalizeze în profunzime. Însă cum ar putea ajunge acolo, cu resursele ei interne intacte şi cu nenumăraţii ani de autocraţie? Presupunînd c-ar face-o

printr-un salt, ea s-ar dezagrega pe dată. Multe națiuni au nevoie, pentru a se menține și dezvolta, de o anume doză de teroare. Franța însăși s-a putut angaja pe calea democrației doar atunci cînd resorturile au început să-i slăbească și cînd, renunțînd la visul hegemoniei, se pregătea să devină respectabilă și înțeleaptă. Primul Imperiu a fost ultima ei nebunie. După aceea, descoperind libertatea, avea s-o deprindă cu eforturi dureroase, cu numeroase convulsii; cazul ei contrastează cu-al Angliei, care, exemplu derutant, o adoptase mai demult fără șocuri și riscuri, mulțumită conformismului și prostiei luminate a locuitorilor săi (ea nu a produs, din cîte știu, nici măcar un singur anarhist).

Pînă la urmă, timpul favorizează popoarele încătușate, care acumulînd puteri și iluzii trăiesc în viitor, în speranță; pe cînd în libertate, sau în regimul ce o incarnează, regim de risipă, de tihnă și moleșire, ce să mai speri? Miracol sterp, democrația este deopotrivă raiul și mormîntul unui popor. Viața nu are sens decît prin ea; dar ea e lipsită de viață... Fericire imediată, dezastru iminent — fragilitate a unui regim la care nu poți adera fără să intri într-o dilemă chinuitoare.

Mai generos dăruită, cu mult mai norocoasă, Rusia nu are a-și pune asemenea probleme; puterea absolută este pentru ea, așa cum observa Karamzin, „însuși temeiul ființei sale". Să tînjească mereu după libertate fără s-o dobîndească vreodată — oare nu în asta constă marea ei superioritate asupra lumii

occidentale care-o cunoaște, vai, de-atîta vreme? În plus, n-o încearcă nici o rușine pentru imperiul ei; din contră, nu se gîndește decît să-l lățească. Cine, mai mult decît ea, s-a repezit să profite de valorile altor popoare? Opera lui Petru cel Mare, și chiar a Revoluției, ține de un *parazitism genial.* Pînă și grozăviile jugului tătar s-a priceput să le suporte cu multă inventivitate.

Retrasă într-o izolare calculată, Rusia a știut să imite Occidentul, dar și mai bine a știut să-i cîștige admirația și să-i orbească spiritele. Enciclopediștii erau fascinați de înfăptuirile lui Petru și ale Ecaterinei, la fel cum moștenitorii luminiștilor, adică oamenii de stînga, aveau să fie fascinați de ale lui Lenin și Stalin. Acest fenomen pledează în favoarea Rusiei, și nu a occidentalilor, care, complicați și răvășiți peste poate și căutînd „progresul" în altă parte, în afara ființei și creațiilor proprii, se găsesc astăzi, în mod paradoxal, mai aproape de personajele dostoievskiene decît rușii înșiși. Să mai notăm că ei evocă doar slăbiciunile acestor personaje, fără să aibă în schimb nici apucăturile sălbatice și nici arțagul lor viril: „demoni" anemiați de prea mult despicat firul în patru, roși de scrupule și remușcări complicate, de mii de întrebări, martiri ai îndoielii, orbiți și năuciți de perplexitățile lor.

Fiecare civilizație crede că modul ei de viață e singurul bun și singurul imaginabil, că lumea-ntreagă ar

trebui să-l adopte ori că ar trebui să-i fie impus; e, pentru ea, o soteriologie explicită sau camuflată, de fapt un imperialism elegant, dar care încetează să mai fie astfel de îndată ce-l însoțește aventura militară. Nu se întemeiază un imperiu numai din capriciu. Îi supunem pe ceilalți ca să ne imite, ca să se modeleze după chipul, după credințele și obiceiurile noastre; mai e apoi nevoia perversă de a-i înrobi ca să privim în ei, ca într-o oglindă, imaginea noastră măgulitoare sau caricaturală. Accept că există o ierarhie calitativă a imperiilor: mongolii și romanii nu subjugau popoarele din aceleași motive, iar cuceririle lor nu au avut același rezultat. Dar nu e mai puțin adevărat că și unii și alții au fost la fel de experți în a-și ucide adversarul *reducîndu-l la imaginea lor.*

Fie că le-a provocat, fie că le-a îndurat, Rusia nu s-a mulțumit niciodată cu nenorociri mediocre. La fel va fi și pe viitor. Ea se va revărsa peste Europa dintr-o fatalitate fizică, din automatismul masei sale, din preaplinul vitalității sale morbide, atît de prielnică zămislirii unui imperiu (în care se întrupează totdeauna megalomania unei națiuni), din acea sănătate numai a ei, plină de neprevăzut, de spaime și de enigme, pusă în slujba unei idei mesianice, germene și prefigurare de cuceriri. Cînd susțineau că Rusia trebuie să *mîntuie* lumea, slavofilii foloseau un eufemism: nu poți s-o mîntui fără s-o domini. În ce o privește, o națiune își găsește principiul de viață în ea însăși sau nicăieri: cum ar putea s-o mîntuie alta?

Rusia continuă să creadă — secularizînd limbajul și concepția slavofililor — că e de datoria ei să izbăvească lumea și în primul rînd Occidentul, față de care n-a încercat de altfel niciodată un sentiment limpede, ci atracție și repulsie, invidie (amestec de cult secret și aversiune ostentativă) inspirată de spectacolul unei putreziciuni, rîvnite și primejdioase deopotrivă, de care e tentată să se-apropie, dar și mai mult s-o ocolească.

Refuzînd limitele, chiar și pe acelea ale unei definiții, cultivînd echivocul în politică, în morală și, ceea ce-i mai grav, în geografie, străin de naivitățile celor „civilizați", pe care excesele unei tradiții raționaliste i-au făcut opaci la real, rusul, subtil prin intuiție dar și prin experiența seculară a disimulării, e poate un copil din punct de vedere istoric, însă în nici un caz din punct de vedere psihologic; de aici complexitatea lui de om cu instincte tinere dar cu taine străvechi și, tot de aici, contradicțiile împinse pînă la grotesc ale atitudinilor sale. Cînd vrea să fie profund (și izbutește fără efort), desfigurează lucrul cel mai neînsemnat, cea mai banală idee. S-ar spune că are mania grimasei monumentale. Totul e amețitor, cumplit și de neînțeles în istoria ideilor lui, revoluționare sau de alt soi. Rusul mai e, apoi, un statornic amator de utopii; or, utopia este grotescul *în roz*, nevoia de-a asocia fericirea — adică inimaginabilul — cu devenirea și de-a împinge o viziune optimistă, inconsistentă, pînă acolo unde-și regăsește punctul de plecare:

cinismul pe care vroia să-l combată. Într-un cuvînt, o feerie monstruoasă.

Va fi Rusia în stare să-şi realizeze visul imperiului universal? Este o eventualitate, dar nu o certitudine; în schimb, e cert că poate cuceri şi anexa întreaga Europă, şi chiar o va face, fie şi numai pentru a linişti restul lumii... Se mulţumeşte cu atît de puţin! Vreţi o dovadă mai convingătoare de modestie, de moderaţie? O bucăţică de continent... Deocamdată, o soarbe din ochi, la fel cum mongolii priviseră China şi turcii Bizanţul, cu diferenţa, totuşi, că a asimilat deja numeroase valori occidentale, în timp ce hoardele tătare sau otomane nu aveau asupra viitoarelor victime decît o superioritate pur materială. Este desigur regretabil că Rusia nu a trecut prin Renaştere: de aici i se trag toate scăderile. Însă, cu darul ei de-a arde etapele, într-un secol, poate şi mai puţin, va fi la fel de rafinată şi la fel de vulnerabilă ca acest Occident ajuns la un nivel de civilizaţie ce nu se poate depăşi decît *coborînd*. Ambiţia supremă a istoriei: să înregistreze fluctuaţiile acestui nivel. Al Rusiei, inferior celui european, nu poate decît să urce, şi ea o dată cu el: am putea spune că e condamnată la ascensiune. Însă, urcînd, nu riscă oare, neînfrînată cum este, să-şi piardă echilibrul, să explodeze şi să se năruie? Cu sufletele ei plămădite în închistarea sectelor şi necuprinsul stepelor, Rusia dă o fantastică impresie de spaţiu şi de claustrare, de imensitate şi sufocare, într-un cuvînt de Nord, însă un Nord special, ce scapă analizelor noastre, marcat de-un somn şi de-o speranţă ce înfiorează, de-o noapte

bogată în explozii, de zori pe care o să-i ținem minte. Nimic din transparența și gratuitatea mediteraneană la acești hiperboreeni, al căror trecut, ca și prezent, pare să aparțină unui timp diferit de al nostru. În fața fragilității și faimei Occidentului încearcă o anume stingherealǎ, consecință a deșteptării tîrzii și a forței nefolosite: complexul de inferioritate *al celui puternic*... Se vor elibera de el, îl vor lăsa în urmă. Singura zare de lumină a viitorului nostru e aspirația lor, tainică și crispată, către o lume delicată, cu farmece ucigătoare. Dacă o vor atinge (pare să fie direcția evidentă a destinului rus), se vor civiliza pe socoteala instinctelor și, perspectivă îmbucurătoare, vor fi atinși la rîndu-le de virusul libertății.

Cu cît un imperiu se umanizează, cu atît sporesc contradicțiile ce-i vor fi fatale. Cu aspectul lui compozit, cu structura eterogenă (contrar unei națiuni, realitate organică), el are nevoie, pentru a dăinui, de principiul unificator al terorii. Toleranța — dacă o acceptă — îi va distruge coeziunea și forța, acționînd asupră-i ca o otravă mortală pe care singur și-o va fi inoculat. Căci toleranța nu e doar pseudonimul libertății, ci și al spiritului; iar spiritul, mai nefast pentru imperii decît pentru indivizi, le macină, le șubrezește și le grăbește ruina. E chiar instrumentul de care se servește, spre a le doborî, o providență ironică.

Dacă, neluînd în seamă arbitrariul încercării, ne-am amuza să stabilim în Europa *zone de vitalitate*, am constata că înaintînd către est instinctul devine mai

viu şi că slăbeşte pe măsură ce mergem spre vest. Ruşii sînt departe de a deţine monopolul, măcar că popoarele care-l posedă aparţin şi ele, în grade diferite, sferei de influenţă sovietice. Aceste popoare nu şi-au spus încă ultimul cuvînt, nici pe departe; unele, precum Polonia şi Ungaria, au jucat în istorie un rol apreciabil; altele, ca Iugoslavia, Bulgaria şi România, trăind în umbră, n-au cunoscut decît tresăriri efemere. Dar oricare le-ar fi fost trecutul şi independent de nivelul lor de civilizaţie, ele încă dispun de un fond biologic pe care zadarnic l-am căuta în Occident. Lovite, dezmoştenite, supuse unui martiriu anonim, sfîşiate între abandon şi revoltă, vor cunoaşte poate, în viitor, o compensaţie pentru atîtea suferinţe, umilinţe, ba chiar pentru atîtea laşităţi. Nu se poate aprecia din afară *gradul de instinct*; pentru a-i măsura intensitatea trebuie să fi cunoscut ori să fi intuit aceste ţinuturi; singurele din lume ce mai mizează, în marea lor orbire, pe şansele Occidentului. Să ne imaginăm acum continentul nostru încorporat imperiului rus, să ne închipuim apoi acest imperiu, prea vast, şubrezindu-se şi năruindu-se. Drept corolar — emanciparea popoarelor. Care din ele se vor ridica, aducînd Europei surplusul de nerăbdare şi forţă fără de care o pîndeşte o amorţire fără leac? N-am nici o îndoială: sînt cele menţionate mai sus. Avînd în vedere reputaţia lor, afirmaţia mea o să pară rizibilă. Treacă-meargă pentru Europa centrală, mi se va spune. Dar Balcanii? — Nu vreau să-i apăr, dar nici să le trec sub tăcere meritele.

Vocația pustiirii, a harababurii lăuntrice, atracția pentru un univers asemenea unui ospiciu în flăcări, sarcasmul cu care privesc dezastrele consumate sau iminente, acreala, trîndăvia de insomniac ori de asasin — oare o atît de bogată și grea ereditate, moștenirea celor ce vin de acolo, să fie chiar nimic? „Sufletul“ care-i apasă ca un blestem e chiar dovada că mai păstrează resturi de sălbăticie. Orgolioși și pustiiți, ar vrea să-i fulgere gloria, setea de glorie fiind inseparabilă de voința afirmării și prăbușirii, de chemarea unui crepuscul *rapid*. Vorbele lor sînt aspre și violente, cu tonuri crude și uneori abjecte: o mie de motive îi silesc să strige mai tare decît toți acești civilizați pe buzele cărora strigătul s-a sleit. Sînt ultimii „primitivi“ ai Europei, și poate că-i vor da un nou impuls; va fi, în ochii ei, o ultimă umilire. Și totuși, dacă Sud-estul e atît de cumplit, de ce, părăsindu-l pentru partea aceasta a lumii, ai sentimentul unei căderi — e drept, voluptuoase — în gol?

Viața profundă, existența tainică — aceea a popoarelor care, avînd imensul avantaj de a fi fost pînă acum excluse din istorie, au putut să-și tezaurizeze visele, existența subterană sortită urgiilor unei reînvieri — începe dincolo de Viena, extremitate geografică a moleșirii occidentale. Austria, a cărei uzură se apropie de simbol sau de caricatură, prefigurează soarta Germaniei. Nu mai există la popoarele germanice nici urmă de nebunie monumentală, de misiune sau de

furie, nimic care să le atragă simpatia sau ura! Barbari predestinaţi, au distrus Imperiul roman pentru ca Europa să se poată naşte; ei au zidit-o, ei trebuiau s-o demoleze; urmîndu-le declinul, Europa suportă consecinţele vlăguirii lor. Indiferent cît dinamism mai au încă, le lipseşte ceea ce se ascunde în spatele oricărei energii, sau ceea ce o motivează. Sortiţi mediocrităţii, helveţi în devenire, domesticiţi pentru totdeauna, nu le rămîne decît să-şi rumege virtuţile atrofiate şi viciile moleşite păstrîndu-şi, drept unică speranţă, soluţia de-a fi un neam oarecare; nu sînt demni de teama pe care mai pot s-o inspire: să crezi în ei ori să te temi de ei înseamnă să le faci o cinste pe care n-o merită. Eşecul lor a fost norocul Rusiei, care în cazul biruinţei lor şi-ar fi văzut stăvilite, pentru un secol cel puţin, marile ambiţii. Dar germanicii nu puteau izbîndi, căci şi-au atins apogeul puterii materiale într-un moment cînd nu mai aveau nimic să ne propună, cînd erau *puternici şi goliţi.* Ceasul lor trecuse, era deja rîndul altora. „Nu cumva slavii sînt *vechii germani*, în raport cu lumea care piere?“ — se întreba, către mijlocul veacului trecut, Herzen, cel mai lucid şi mai frămîntat dintre liberalii ruşi, spirit al întrebărilor profetice, scîrbit de ţara sa, decepţionat de Occident, la fel de incapabil să se fixeze într-o patrie ca şi într-o problemă, chiar dacă-i plăcea să mediteze la destinul popoarelor, materie vagă şi inepuizabilă, divertisment de emigrant. Popoarele însă, dacă îl credem pe Soloviov, alt rus, nu sînt ce-şi închipuie ele că sînt, ci ceea ce

gîndeşte Dumnezeu, în veşnicia lui, despre ele. Nu cunosc părerile lui Dumnezeu despre germanici şi slavi; ştiu însă că a ţinut cu aceştia din urmă şi că-i la fel de zadarnic să-l felicităm ori să-l condamnăm pentru asta.

Întrebarea pe care atîţia ruşi şi-o puneau în veacul trecut: „Acest colos a fost creat de pomană?" are acum un răspuns. Colosul acesta are cu siguranţă un sens, şi încă ce sens! O hartă ideologică ar arăta că se întinde dincolo de marginile sale, că-şi mută graniţele unde vrea, unde i se năzare, şi că prezenţa lui evocă peste tot nu atît ideea unei crize, cît a unei molime, salutară uneori, adesea dăunătoare, întotdeauna fulgerătoare.

Imperiul roman a fost creaţia unui oraş; Anglia l-a întemeiat pe-al său pentru a compensa strîmtimea unei insule; Germania a încercat să şi-l creeze pentru a nu se sufoca într-un teritoriu suprapopulat. Fenomen singular, Rusia avea să-şi justifice proiectele de expansiune în numele imensităţii spaţiului ei. „De vreme ce am destul, de ce să n-am *prea* mult?", iată paradoxul implicit al declaraţiilor şi tăcerilor sale. Convertind infinitul în categorie politică, ea avea să răstoarne conceptul clasic şi cadrul tradiţional al imperialismului şi să trezească în lume o speranţă prea mare ca să nu degenereze în angoasă.

Cu mileniul ei de spaime, de tenebre şi de speranţe, Rusia era mai aptă decît oricine să se armonizeze

cu aspectul nocturn al momentului istoric prin care trecem. Apocalipsa îi convine de minune, e în tradiţia şi vocaţia ei, şi o practică astăzi mai mult ca oricînd pentru că şi-a schimbat în mod vizibil ritmul. „O, Rusie, încotro te grăbeşti aşa?“, se întreba deja Gogol, care-i ghicise furia mocnind sub aparenta imobilitate. Ştim acum încotro se grăbeşte, ştim mai ales că, la fel ca toate popoarele cu destin imperial, e mai nerăbdătoare să rezolve problemele altora decît pe ale sale, proprii. Asta înseamnă că evoluţia noastră *în timp* depinde de ce va hotărî ori întreprinde ea: viitorul nostru e în mîinile ei... Din fericire pentru noi, timpul nu ne epuizează substanţa. Ceva etern, o altă lume se zămisleşte: în noi sau în afara noastră? Cum am putea s-o ştim? Cert e că în faza în care ne aflăm nu merită interes decît chestiunile de strategie şi de metafizică, acelea ce ne ţintuiesc în istorie şi cele ce ne smulg din ea: actualitatea şi absolutul, gazetele şi Evanghelia... Întrezăresc ziua cînd nu vom mai citi decît telegrame şi rugăciuni. Fapt remarcabil: cu cît sîntem mai absorbiţi de imediat, cu atît mai mult ne încearcă nevoia de a-i rezista, astfel încît trăim, înlăuntrul aceleiaşi clipe, în lume şi-n afara lumii. Iar atunci, în faţa perindării imperiilor, nu ne rămîne decît să căutăm o cale de mijloc între rînjet şi seninătate.

1957

III

LA ŞCOALA TIRANILOR

Cine n-a cunoscut ispita de-a fi întîiul în cetate nu va pricepe nimic din jocul politic, din voinţa de a-i supune pe ceilalţi pentru a-i transforma în obiecte, la fel cum străin îi va rămîne şi meşteşugul dispreţului. Puţini sînt cei pe care setea de putere să nu-i fi încercat într-o măsură sau alta: ne este naturală, şi cu toate acestea, la o privire atentă, ea prezintă toate datele unei stări patologice de care ne vindecă doar întîmplarea sau o maturizare lăuntrică, de genul celei săvîrşite în Carol Quintul atunci cînd, abdicînd la Bruxelles în culmea gloriei sale, a arătat lumii că excesul de oboseală poate genera scene la fel de admirabile ca şi excesul de curaj. Oricum, anomalie sau miracol, renunţarea, sfidare a esenţei, a identităţii noastre, e un fenomen ce se produce doar în momente de excepţie, caz-limită ce-l delectează pe filozof şi îl descumpăneşte pe istoric.

Examinează-te în clipa cînd te încearcă ambiţia, cînd eşti cuprins de fierbinţeala ei; analizează-ţi pe urmă „accesele". Vei constata că sînt precedate de simptome ciudate, de o căldură specială, ce nu va

înceta să te incite, să te neliniștească. Intoxicat de viitor prin abuz de speranță, te simți dintr-o dată răspunzător pentru prezent și pentru viitor, în miezul duratei contaminate de fiorii tăi și împreună cu care, agent al unei anarhii universale, visezi să explodezi. Atent la tot ce se întîmplă în creierul și sîngele tău, iscodindu-ți sminteala, îi pîndești simptomele și i le îndrăgești. Izvor de frămîntări, de neliniști incomparabile, nebunia politică înăbușă inteligența — în schimb stimulează instinctele și te cufundă într-un haos salvator. La gîndul binelui și mai ales al răului pe care speri să le poți face, vei înflori, vei jubila; iar infirmitățile tale, printr-un adevărat tur de forță, printr-un miracol, te vor face stăpînul a tot și a toate.

În jurul tău vei observa o smintire identică la cei măcinați de aceeași pasiune. Atîta timp cît îi va stăpîni, vor fi de nerecunoscut; sub efectul unei beții diferite de oricare alta, totul se va schimba în ei, pînă și timbrul vocii. Ambiția este un drog: cel ce i-a dat de gust devine un dement potențial. Acele stigmate, acel aer de fiară-ncolțită, acele trăsături neliniștite, însuflețite parcă de un extaz sordid — cine nu le-a observat la sine și nici la alții va rămîne străin de blestemul și de foloasele Puterii, iad tonic, sinteză de venin și leac universal.

Închipuie-ți acum procesul invers: odată fierbințeala risipită, iată-te scos de sub puterea vrăjii, normal *peste măsură*. Orice ambiție te-a părăsit, deci nu mai ai mijloace să fii cineva sau ceva; ești nimicul în

persoană, vidul incarnat: glande și viscere clarvăzătoare, oase vindecate de iluzii, un trup invadat de luciditate, străin de el însuși, ieșit din joc și din timp, suspendat de un eu împietrit într-o cunoaștere totală *fără cunoștințe.* Unde vei regăsi clipa ce s-a topit? Cine să ți-o redea? Peste tot doar nebuni sau lunatici, o mulțime de anormali pe care rațiunea i-a abandonat spre a-și găsi refugiu la tine, singurul care-a înțeles totul, spectator absolut, rătăcit printre amăgiți, pe veci refractar la farsa generală. Cum distanța ce te separă de ceilalți nu încetează să crească, vei ajunge să te întrebi dacă n-ai observat ceva ce le scapă tuturor celorlalți. Revelație infimă sau capitală, conținutul ei îți rămîne obscur. De un singur lucru ești sigur: că te îndrepți spre un echilibru necunoscut, înălțare a unui spirit ce nu le mai e celorlalți tovarăș de drum. Chibzuit peste măsură, mai cumpătat decît toți înțelepții — așa îți apari ție însuți... Iar dacă totuși semeni cu smintiții ce te înconjoară, simți că ceva infim în tine te va deosebi de ei pe veci; această senzație — sau această iluzie — te face, deși mimezi aceleași gesturi ca ei, să nu mai pui în ele același elan și-aceeași convingere. Să trișezi va fi pentru tine o chestiune de onoare și singura modalitate de a-ți învinge „crizele“ sau de-a le preveni. Dacă pentru a ajunge aici ți-a trebuit nu mai puțin decît o revelație sau o prăbușire, vei înțelege că cine n-a trecut printr-o criză asemănătoare se va adînci tot mai mult în nebunia inerentă speciei noastre.

Mă-ntreb dacă s-a remarcat simetria: ca să fii om politic, altfel spus ca să ai stofă de tiran, e necesar un dezechilibru mintal; ca să încetezi a mai fi, un alt dezechilibru se impune, deopotrivă; oare nu-i vorba, în fond, de o metamorfoză a megalomaniei? Să treci de la voința de a fi primul în cetate la aceea de a fi ultimul înseamnă, printr-o mutație a orgoliului, să pui în locul unei nebunii dinamice o nebunie statică, o rătăcire bizară, la fel de bizară ca renunțarea ce decurge din ea și care, ținînd mai curînd de asceză decît de politică, nu face obiectul discuției noastre.

Pofta de putere fărîmițîndu-se de milenii într-o puzderie de tiranii mai mici sau mai mari, care au bîntuit în dreapta și-n stînga, pare să fi venit momentul ca ea să se adune, să se concentreze, pentru a culmina într-una singură, expresie a setei care a mistuit și mistuie globul, soroc al tuturor viselor de putere, încununare a așteptărilor și rătăcirilor noastre. Turma umană risipită va fi adunată sub paza unui păstor nemilos, un soi de monstru planetar în fața căruia popoarele se vor prosterna, cu o cutremurare aproape extatică. Odată universul îngenuncheat, un important capitol al istoriei se va încheia. Va începe apoi destrămarea noii domnii și reîntoarcerea la haosul dintîi, la vechea anarhie; ura și viciile înăbușite vor ieși din nou la iveală și, o dată cu ele, tiranii mărunți ai ciclurilor revolute. După marea robie, robia măruntă. Dar la ieșirea din acea sclavie monumentală,

supravieţuitorii se vor mîndri cu umilinţa şi cu frica lor şi, victime de elită, îi vor slăvi amintirea.

Profetul meu este Dürer. Cu cît meditez la perindarea veacurilor, cu atît mă conving că unica imagine capabilă să-i dezvăluie sensul este aceea a *Călăreţilor Apocalipsei.* Timpul nu înaintează decît strivind sub tăvălugul lui mulţimile; cei slabi vor pieri, cei tari aşijderea, şi chiar aceşti călăreţi, în afară de *unul.* Pentru el, pentru înfricoşata lui faimă au pătimit şi au urlat veacurile. Îl văd crescînd la orizont şi aud deja gemetele, chiar strigătele noastre. Iar noaptea ce ne va pogorî în oase ne va aduce nu pacea, cum a făcut-o pentru Psalmist, ci groaza.

Judecată după tiranii pe care i-a produs, epoca noastră va fi fost oricum — dar în nici un caz mediocră. Pentru a da peste unii de acelaşi calibru ar trebui să coborîm în timp pînă la Imperiul roman ori la invaziile mongole. Lui Hitler, mai mult decît lui Stalin, îi revine meritul de a fi dat tonul acestui secol. El este important nu atît prin el însuşi, cît pentru ceea ce anunţă, prefigurare a viitorului nostru, herald al unei domnii tenebroase şi-al unei isterii cosmice, precursor al acelui despot la scară planetară ce va realiza unificarea lumii prin ştiinţă, al cărei rost nu e să ne elibereze, ci să ne înrobească. S-a ştiut acest lucru odinioară; îl vom şti din nou într-o zi. Sîntem născuţi pentru a exista, nu pentru a cunoaşte; pentru a fi, nu pentru a ne afirma. Cunoaşterea, stîrnindu-ne şi

ascuțindu-ne pofta de putere, ne duce inexorabil la pierzanie. *Geneza* a desluşit mai bine condiția umană decît visele și sistemele noastre filozofice.

Tot ce am învățat prin noi înșine, toate cunoștințele extrase din propriul nostru fond le vom plăti cu un plus de dezechilibru. Fruct al unei dezordini lăuntrice, al unei boli anume sau vagi, al unei dereglări la rădăcina existenței, cunoașterea alterează structura oricărei ființe. Avem de ispășit pentru cel mai mic atentat la adresa acestui univers, creat pentru indiferență și stagnare; mai devreme sau mai tîrziu, ne vom căi că nu l-am lăsat neatins. Este un lucru adevărat în privința cunoașterii, dar și mai adevărat în ce privește ambiția, căci orice agresiune asupra unui semen are urmări mai grave și mai imediate decît agresarea misterului sau doar a materiei. Începi prin a-i face pe alții să tremure, dar ceilalți sfîrșesc prin a-ți transmite spaimele lor. Iată de ce tiranii trăiesc, și ei, sub teroare. Aceea pe care-o va cunoaște viitorul nostru stăpîn va fi desigur amplificată de-o fericire sinistră, cum nu i-a fost dat nimănui să cunoască, pe măsura singurătății lui absolute; înfruntînd omenirea întreagă, asemeni unui zeu tronînd în teroare, într-o panică atotputernică, fără început și sfîrșit, cumulînd arțagul unui Prometeu și aroganța unui Iehova, el va șoca închipuirea și rațiunea, va sfida deopotrivă mitologia și teologia.

După monștrii ce n-au depășit hotarele unei cetăți, ale unui regat sau imperiu, e firesc să apară unii și

mai puternici, profitînd de un dezastru, de lichidarea națiunilor și libertăților noastre. Istoria — cadru în care înfăptuim contrariul aspirațiilor noastre și le denaturăm neîncetat — cu siguranță că nu-i de esență angelică. Dacă o cercetăm atent, ne mai rămîne o singură dorință: să promovăm acreala la rangul de gnoză.

Toți oamenii sînt mai mult sau mai puțin invidioși; oamenii politici sînt invidioși în mod absolut. Devii om politic doar în măsura în care nu suporți pe nimeni alături de tine sau deasupra ta. Să te apuci de-o treabă, oricare ar fi ea, chiar și cea mai neînsemnată, înseamnă să plătești tribut invidiei, supremă prerogativă a celor vii, lege și motor al făptuirii. Cînd invidia te părăsește nu mai ești decît o insectă, un nimic, o umbră. Și un bolnav. Pe cînd dacă te sprijină, ea compensează slăbiciunile orgoliului, îți veghează interesele, biruie apatia, săvîrșește minuni. Nu-i oare ciudat că nici o terapeutică și nici o morală nu i-a fructificat efectele binefăcătoare, cu toate că, mai milostivă decît providența, ea ne deschide drum și ne călăuzește pașii? Vai de cel ce o ignoră, o neglijează sau i se sustrage! — Acela se sustrage și consecințelor păcatului originar, nevoii de a făptui, de a crea și de-a distruge. Incapabil să-și pizmuiască semenii, ce-ar mai putea căuta printre ei ? Un destin de epavă îl paște. Ca să fie salvat, ar trebui silit să-i imite pe tirani, să profite de excesele și nelegiuirile lor. De la ei, și nu de la înțelepți va învăța să se bucure iarăși de

lucruri, va învăţa să trăiască, să se ticăloşească. Ar trebui, adîncindu-se în păcat, să-l regăsească pe cel originar dacă vrea să ia parte şi el la înjosirea generală, la beţia damnării în care se cufundă creaturile. Va izbuti s-o facă? Nimic mai îndoielnic, pentru că din lecţia tiranilor n-a învăţat decît singurătatea. Să-l plîngem dar, să ne înduioşăm de soarta nefericitului care, negăsind cu cale să-şi întreţină viciile, nici să rivalizeze cu ceilalţi, rămîne sub valoarea lui şi înapoia tuturor.

Dacă faptele sînt fructul invidiei, înţelegem de ce lupta politică, în esenţa ei, se reduce la calcule şi intrigi capabile să ne scape de concurenţi şi duşmani. Vrei să loveşti fără greş? Începe prin a-i suprima pe toţi cei care, gîndind ca tine şi fiindu-ţi tovarăşi de drum, nu pot visa decît să te dea la o parte ori să te nimicească. Sînt cei mai periculoşi dintre rivalii tăi; mărgineşte-te la ei, ceilalţi mai pot să aştepte. Dacă aş pune mîna pe putere, prima grijă ar fi să-mi lichidez prietenii. A proceda altminteri înseamnă să faci treabă de mîntuială, să discreditezi tirania. Hitler, foarte competent în materie, a dovedit înţelepciune debarasîndu-se de Roehm, singurul om pe care-l tutuia, precum şi de o bună parte a camarazilor dintîi. Stalin, la rîndul lui, a fost la înălţime, dovadă procesele de la Moscova.

Cît timp un cuceritor cunoaşte succesul, cît timp înaintează, îşi poate permite orice fărădelege: opinia publică îl iartă; de îndată însă ce norocul îl părăseşte, cea mai mică greşeală se întoarce împotriva lui. Totul

depinde de *momentul* cînd ucizi: crima în plină glorie întăreşte autoritatea prin frica sacră pe care o inspiră. Arta de a te face temut şi respectat echivalează cu simţul oportunităţii. Mussolini, tipul despotului inabil şi nenorocos, a devenit necruţător cînd eşecul lui era evident şi prestigiul pătat: cîteva luni de răzbunări inoportune au anulat o trudă de douăzeci de ani. Napoleon a fost cu mult mai perspicace: dacă l-ar fi executat pe ducele d'Enghien mai tîrziu — după campania din Rusia, de pildă — ar fi lăsat amintirea unui călău; făcută însă la timp, această crimă apare ca o pată pe amintirea lui, nimic mai mult.

Dacă, cel mult, se poate guverna fără crime, în nici un caz nu se poate fără nedreptăţi. Şi unele şi altele trebuie totuşi dozate, trebuie comise cu intermitenţe. Ca să-ţi fie iertate, trebuie să ştii să simulezi furia sau nebunia, să dai impresia că eşti sîngeros din greşeală, să urzeşti maşinaţii cumplite sub aparenţe blajine. Puterea absolută nu-i treabă simplă: e un domeniu în care se disting doar cabotinii şi asasinii de calibru mare. Un tiran demoralizat de scrupule e tot ce poate fi mai admirabil din punct de vedere uman şi mai jalnic din punct de vedere istoric.

„Dar poporul?", vor întreba unii. Gînditorul sau istoricul care foloseşte fără ironie acest cuvînt se descalifică. „Poporul", se ştie prea bine la ce e sortit: să îndure evenimentele, capriciile guvernanţilor, acceptînd proiecte care-l secătuiesc şi strivesc. Orice experienţă politică, oricît de „înaintată", se face pe

socoteala lui: se-ndreaptă contra lui, căci poartă stigmatele sclaviei prin decret divin sau demonic. Zadarnic ţi-e milă de el: soarta îi este pecetluită. Naţiuni şi imperii se formează datorită supuşeniei cu care-şi poartă jugul. Nu există cuceritor sau şef de stat care să nu-l dispreţuiască; dar el acceptă acest dispreţ, care e hrana lui de toate zilele. Dacă ar înceta să fie nevolnic, dacă şi-ar refuza condiţia de victimă şi s-ar sustrage destinului său, societatea s-ar prăbuşi, iar o dată cu ea istoria însăşi. Să nu fim însă prea optimişti: nimic nu ne permite să întrezărim o perspectivă atît de luminoasă. Aşa cum este, poporul reprezintă o invitaţie la despotism. El îşi îndură suferinţele, cîteodată le caută, iar dacă se revoltă împotriva lor e doar ca să se-ndrepte spre altele noi, şi mai cumplite. Revoluţia fiind singurul său lux, se dedă exceselor ei nu atît ca să tragă foloase ori ca să-şi uşureze soarta, cît pentru a putea la rîndu-i să-şi umilească stăpînii; e un drept ce-l consolează pentru obidele de zi cu zi, pe care-l pierde însă de îndată ce sînt abolite privilegiile anarhiei. Cum nici un regim nu-i aduce salvarea, le suportă pe toate şi pe nici unul. De la Potop şi pînă la Judecata de Apoi, nu poate aspira decît să-şi împlinească onest vocaţia de învins.

Revenind la prietenii noştri, pe lîngă motivul invocat pentru a-i lichida, mai este încă unul: ne cunosc prea bine limitele şi cusururile (la asta şi nimic mai mult se reduce prietenia), ca să aibă cea mai mică iluzie în privinţa meritelor noastre. Ostili, pe deasupra,

înălțării noastre la rangul de idol — lucru pe care opinia publică l-ar accepta oricînd —, veghind să nu ieșim din mediocritatea, din dimensiunile noastre *reale*, ei spulberă mitul în care ne-ar plăcea să ne drapăm, ne leagă de chipul nostru adevărat și denunță falsa imagine pe care-o avem despre noi înșine. Iar cînd ne acordă cîteva laude, pun în ele atîtea subînțelesuri și subtilități, încît lingușelile lor, de-atîta diplomație, echivalează cu o insultă. Ceea ce ne doresc în taină e prăbușirea, umilirea și ruina. Considerîndu-ne izbînda o uzurpare, își dedică întreaga perspicacitate examinării gîndurilor și gesturilor noastre spre a le dezvălui găunoșenia, și nu devin mai îngăduitori decît atunci cînd ne începem declinul. Cu-atîta zel ne urmăresc prăbușirea, că ne iubesc, atunci, cu-adevărat, se-nduioșează, își lasă baltă necazurile spre a le-mpărtăși pe ale noastre și a se înfrupta din ele. Pe vremea cînd steaua noastră urca, ne scrutau fără milă, erau *obiectivi*; acum, își pot permite generozitatea să ne vadă altfel decît sîntem și să ne ierte fostele succese, convinși că acelea au fost și cele din urmă. Atît de mare le este slăbiciunea pentru noi, că-și risipesc mai tot timpul studiindu-ne beteșugurile și jubilînd în fața neputinței noastre. Marea greșeală a lui Cezar a fost că nu i-a suspectat pe-ai săi, pe cei care, cunoscîndu-l de-aproape, nu-i puteau admite pretenția că s-ar trage din zei; așa că au refuzat să-l divinizeze; mulțimea a consimțit, dar mulțimea consimte la orice. Dacă s-ar fi descotorosit de prieteni,

în locul unei morţi fără glorie ar fi cunoscut o apoteoză prelungită, o destrămare superbă, pe măsura unui zeu adevărat. În ciuda perspicacităţii sale, nu era lipsit de naivităţi, nu ştia că acei ce ne sînt mai apropiaţi sînt şi cei mai îndîrjiţi duşmani ai *statuii* noastre.

Într-o republică, paradis al debilităţii, omul politic este un mic tiran ce se supune legilor; dar un om de excepţie nu le respectă, sau mai curînd le respectă doar pe acelea ce-l au ca autor. Expert în nelegiuiri, el consideră ultimatumul drept glorie şi culme a destinului său. Să fii în stare să dai un ultimatum, sau mai multe, comportă desigur o voluptate pe lîngă care toate celelalte sînt apă de ploaie. Nu concep că poate pretinde să guverneze cel care nu aspiră la această provocare fără egal, cea mai trufaşă din toate, mai cumplită chiar decît agresiunea care-i urmează de obicei. „De cîte ultimatumuri se face vinovat?“ — ar trebui să ne-ntrebăm în legătură cu orice şef de stat. Nu are încă nici unul la activ? Istoria îl va dispreţui, ea, care se însufleţeşte doar la capitolul orori şi cască la acela al toleranţei, al liberalismului, regim în care personalităţile se ofilesc şi-n care cele mai înverşunate au, în cazul cel mai bun, aerul unor conspiratori siropoşi.

Îi plîng pe cei ce nu au hrănit niciodată un vis nemăsurat de dominaţie, nici n-au simţit în ei învolburarea timpului. O, vremile cînd Ahriman era principiul şi dumnezeul meu, cînd, nesătul de barbarie, visam năvala unor hoarde aducătoare de voluptuoase

urgii! Oricît aş fi ajuns acum de moderat, tot mai păstrez o slăbiciune pentru tirani, pe care îi prefer oricînd mîntuitorilor şi profeţilor; îi prefer pentru echivocul fascinaţiei pe care o iradiază, pentru patima autodistructivă, pentru că nu se ascund după vorbe, pe cînd ceilalţi, stăpîniţi de-o ambiţie nemărginită, îi camuflează obiectivele sub formule înşelătoare, se dezinteresează de omul cetăţii ca să domnescă, în schimb, peste conştiinţe, ca să le ia în stăpînire, să prindă rădăcini în ele, să le pustiască temeinic, dar fără să-şi asume acuzaţia, îndreptăţită totuşi, de indiscreţie sau de sadism. Pe lîngă puterea unui Buddha, a unui Isus, a unui Mohamed, cît preţuieşte a cuceritorilor? Ia-ţi gîndul de la glorie dacă nu eşti ispitit să fondezi o religie! E drept că în sectorul acesta locurile sînt ocupate (şi zdravăn ţinute), dar omul nu cedează atît de uşor: ce sînt şefii de secte, dacă nu fondatori de religii de mîna a doua? Luînd în seamă doar eficienţa lor, constaţi că un Luther sau un Calvin, declanşînd conflicte nici pînă azi rezolvate, îi pun în umbră pe un Carol Quintul sau un Filip al II-lea. Cezarismul spiritual este mai rafinat şi mai bogat în convulsii decît cezarismul propriu-zis; dacă vrei să rămînă în urmă-ţi un nume, leagă-l mai curînd de o Biserică decît de un Imperiu. Vei dispune astfel de adepţi înfeudaţi destinului sau toanelor tale, de credincioşi pe care-i vei putea mîntui sau chinui după plac.

Păstorii unei secte nu se dau înapoi de la nimic, căci pînă şi scrupulele fac parte din tactica lor. Dar

fără să mergem pînă la secte, caz desigur extrem, să vrei să fondezi un simplu ordin religios înseamnă mai mult, în planul ambiției, decît să cîrmuiești o cetate ori să supui popoare cu spada. Să te strecori în suflete, să le pătrunzi secretele, să le deposedezi întru cîtva de ele însele, de unicitatea lor, să le iei pînă și privilegiul, considerat inviolabil, al „forului interior" — ce tiran, ce cuceritor a țintit atît de departe? Strategia religioasă va fi întotdeauna mai subtilă — și mai suspectă — decît strategia politică. Să comparăm *Exercițiile spirituale*, atît de viclene sub aerul lor detașat, cu franchețea nudă a *Principelui*, și vom putea măsura distanța dintre subtilitățile confesionalului și ale unei cancelarii sau ale unui tron.

Cu cît e mai vie pofta de putere a capilor spirituali, cu atît se silesc, și nu fără motive, s-o stăvilească la ceilalți. Oricare dintre noi, lăsat în voia lui, ar ocupa pămîntul, chiar cerul, socotindu-se unicul lor proprietar. O societate ce se vrea perfectă ar trebui să aducă la modă cămașa de forță sau s-o declare obligatorie. Căci omul făptuiește doar ca să facă rău. Religiile, încercînd să-l lecuiască de obsesia puterii și să dea o direcție nepolitică elanurilor lui, nu se apropie de regimurile autoritare deoarece, întocmai ca și ele deși cu alte metode, vor să-l îmblînzească, să-i înfrîneze firea, megalomania nativă. Dar ceea ce întărea autoritatea religiilor, ceea ce le-a permis pînă acum să ne stăpînească pornirile — anume elementul ascetic — și-a pierdut puterea asupra noastră. Rezultatul avea să

fie o eliberare primejdioasă; scăpaţi de sub control, emancipaţi pe deplin, dezlegaţi de lanţurile şi superstiţiile noastre, sîntem copţi pentru soluţiile terorii. Cel ce aspiră la libertatea totală o dobîndeşte doar pentru a reveni la punctul de plecare, la aservirea iniţială. De aici vulnerabilitatea societăţilor evoluate, mase amorfe fără idoli, nici idealuri, ajunse la o primejdioasă lipsă de fanatism, fără legături organice şi atît de dezorientate în nestatornicia şi zvîrcolirea lor, încît visează — şi este unicul vis de care mai sînt capabile — la tihna şi dogmele jugului. Cum nu mai sînt în stare să-şi ia soarta în propriile mîini, urzesc, mai mult chiar decît societăţile necivilizate, instaurarea despotismului, ca să le izbăvească de ultimele resturi ale unei pofte de putere istovite, secătuite şi inutil obsedante.

O lume fără tirani ar fi la fel de plicticoasă ca o grădină zoologică fără hiene. Stăpînul pe care-l aşteptăm încrîncenaţi va fi un amator de putrejune, în faţa căruia, cu toţii, vom părea nişte stîrvuri. Să vină dar să ne adulmece, să se îmbete cu miasmele noastre! De pe acum, un nou miros pluteşte deasupra universului.

Ca să rezişti tentaţiei politice, e necesar să te supraveghezi în fiecare clipă. Dar cum să reuşeşti — mai ales într-un regim democratic, al cărui viciu capital e că-i permite primului sosit să rîvnească puterea, să-şi dea frîu liber ambiţiilor? Ce rezultă din asta? O

forfoteală de fanfaroni, de palavragii fără destin, nebuni banali, neînsemnați de soartă, incapabili de-adevăratul delir, inapți deopotrivă pentru triumf și pentru prăbușire. Dar tocmai nulitatea lor e sursa și garanția libertăților noastre, pe care personalitățile de excepție le pun în pericol. O republică ce se respectă ar trebui să turbeze la apariția unui mare bărbat: dacă nu-l surghiunește cît mai departe, ar trebui cel puțin să împiedice crearea unei legende în jurul lui. Se codește s-o facă? E pentru că, fascinată de gîdele ei, a încetat să creadă în instituțiile ca și în rațiunea ei de a fi. Se încurcă-n hățișul propriilor legi care, protejîndu-l pe adversar, o pregătesc și o îndeamnă să abdice. Sufocată de excesele toleranței, își cruță dușmanul care n-o va cruța, acceptă miturile care o sapă și-o distrug, se lasă amăgită de gingășiile călăului ei. Cînd înseși principiile ei o cheamă să dispară, mai merită, în fond, să supraviețuiască? Paradox tragic al libertății: mediocrii, singurii ce-i fac existența posibilă, nu pot să-i garanteze dăinuirea. Datorăm totul mediocrității lor și pierdem totul tot datorită ei. Niciodată democrații nu sînt la înălțimea sarcinii lor. Tocmai această mediocritate o detestam pe vremea cînd îi iubeam fără rezerve pe tirani, care, contrar caricaturii lor (orice democrat e un tiran de operetă), posedă un destin, ba chiar *prea mult* destin. Le-am închinat un cult pentru că, înzestrați cu instinctul poruncii, nu se coboară la dialog și nici la argumente, ci ordonă, decretează și nu catadicsesc să-și justifice faptele; de aici li se trage cinismul,

pe care-l aşezam mai presus de orice virtute sau viciu, considerîndu-l un semn de superioritate şi chiar de nobleţe ce-i detaşa, în ochii mei, de restul muritorilor. Cum nu puteam să mă ridic la înălţimea lor prin faptă, speram s-o fac prin cuvînt, practicînd sofismul şi enormitatea: culmile de abjecţie atinse de ei prin mijloacele puterii voiam să le ating, la rîndu-mi, prin mijloacele spiritului; voiam să pustiesc prin cuvînt, să arunc în aer verbul şi pămîntul, să explodez cu amîndouă şi să mă nărui sub molozul lor! Acum, frustrat de aceste deliruri, de tot ce-mi înălţa existenţa, am ajuns să visez o cetate, capodoperă de cumpătare, condusă de o echipă de octogenari niţeluş ramoliţi, de-o amabilitate maşinală, lucizi cît să profite de senilitatea lor, scutiţi de dorinţe, de regrete, de îndoieli şi atît de preocupaţi de echilibrul general şi de binele obştii, că pînă şi surîsul li s-ar părea un semn de dereglare sau de subversiune. Iar decăderea mea prezentă a mers pînă-ntr-acolo, că democraţii înşişi îmi par prea pătimaşi şi prea ambiţioşi. Şi încă le-aş fi tovarăş de drum, dacă ura lor faţă de tiranie n-ar fi impură: dar o detestă numai pentru că, trimiţîndu-i în exilul vieţii particulare, îi pune faţă-n faţă cu neantul lor. Singurul domeniu în care ar putea străluci rămîne eşecul. Distrugerea le şade bine şi se complac în ea, iar cînd o fac cu brio se cuvine să-i respectăm. De regulă, pentru a duce de rîpă un stat sînt necesare o anume pregătire, înclinaţii speciale şi chiar talent. Se poate însă întîmpla ca împrejurările să fie prielnice;

sarcina e atunci uşoară, dovadă ţările în declin, lipsite de foc lăuntric, eşuate într-o fundătură, sfîşiate între păreri şi tendinţe contradictorii. A fost şi cazul Greciei antice. Pentru că vorbeam de eşec, al ei a fost desăvîrşit: s-ar spune că s-a străduit să-l ofere drept model, descurajînd posteritatea să facă noi încercări. Începînd cu secolul al III-lea înaintea lui Cristos, Elada îşi risipise substanţa, idolii ei se clătinau, viaţa politică era sfîşiată între partida macedoneană şi cea romană; ca să-şi rezolve crizele, ca să se apere de blestemul libertăţilor sale, fu nevoită să recurgă la dominaţia străină, să accepte jugul Romei timp de peste cinci veacuri: era silită s-o facă de chiar nivelul de rafinament şi corupţie la care ajunsese. Odată politeismul redus la o sumă de basme, ea avea să-şi piardă geniul religios şi, o dată cu el, pe cel politic, două realităţi indisolubil legate: să-ţi pui la îndoială zeii înseamnă să te îndoieşti de cetatea pe care ei o veghează. Elada n-a putut — ca şi Roma, de altfel — să supravieţuiască zeilor săi. Ca să te convingi că şi-a pierdut, o dată cu instinctul religios, şi pe cel politic, e suficient să-i urmăreşti reacţiile în timpul războaielor civile: mereu de partea învinsului, aliată cu Pompei împotriva lui Cezar, cu Brutus împotriva lui Octavian şi Antoniu, cu Antoniu contra lui Octavian, s-a însoţit mereu cu neşansa, ca şi cum în statornicia eşecului şi-ar fi aflat o chezăşie a stabilităţii, mîngîierea şi tihna ireparabilului. Popoarele sătule de zeii lor sau de care ei, zeii, s-au săturat, cu cît vor fi mai rafinate, cu atît vor pieri

mai uşor. Cetăţeanul se rafinează în detrimentul instituţiilor; încetînd să mai creadă în ele, nu poate nici să le mai apere. Cînd romanii, în urma contactului cu grecii, au sfîrşit prin a se şlefui — adică a slăbi —, zilele republicii erau numărate. Atunci s-au resemnat cu dictatura, poate că-n taină chiar au chemat-o: nu există Rubicon fără complicitatea unei oboseli colective.

Principiul de moarte, inerent oricărui regim, este mai perceptibil în republici decît în dictaturi: primele îl afirmă şi-l scot la vedere; celelalte îl camuflează şi-l neagă. E drept că ultimele, prin metodele lor, reuşesc să-şi asigure o existenţă mai lungă şi îndeosebi mai *bogată*: ele cheamă, cultivă evenimentul, de care democraţiile mai curînd se lipsesc, libertatea fiind o stare de absenţă, absenţă susceptibilă de a... degenera atunci cînd cetăţenii, istoviţi de corvoada de-a fi ei înşişi, nu mai aspiră decît să se umilească şi să abdice, să-şi împlinească dorul de robie. Nimic mai întristător decît vlăguirea şi falimentul unei republici: ar trebui, vorbind despre ele, să adoptăm tonul elegiei sau al epigramei sau, şi mai bine, pe acela din *Spiritul legilor*: „Cînd Sylla vru să-i redea libertatea, Roma nu mai putu s-o primească; nu mai avea decît o brumă de virtute; şi, cum avu din ce în ce mai puţină, în loc să se trezească după Cezar, Tiberiu, Caius, Claudius, Nero, Domiţian, ea se pierdu tot mai mult în sclavie: toate atacurile i-au ţintit pe tirani, nici unul nu a ţintit tirania."

Dar tocmai asta e — că tiraniei poţi să-i dai de gust, căci omul preferă adesea să dospească în frica lui decît să-nfrunte spaima de a fi el însuşi. Cînd fenomenul se generalizează, cezarii îşi fac apariţia; cum am putea să le facem vreo vină, cînd ei răspund cerinţelor nimicniciei, apelurilor laşităţii noastre? Merită chiar să-i admirăm: aleargă către clipa cînd vor fi asasinaţi, o au în minte zi şi noapte, îi acceptă spaima şi umilinţa, se gîndesc la ea într-atît, că uită de sinucidere şi de exil, soluţii mai puţin spectaculoase, dar mai blînde şi mai plăcute. Optînd pentru tot ce-i mai greu, ei nu pot prospera decît în vremuri tulburi, ca să menţină haosul ori ca să-i pună capăt. Epoca prielnică înfloririi lor coincide cu sfîrşitul unui ciclu de civilizaţie. E un lucru cert pentru lumea antică, şi tot aşa va fi pentru lumea modernă, care se-ndreaptă către o tiranie cu mult mai redutabilă decît cele ce bîntuiau în primele veacuri ale erei noastre. Cea mai elementară analiză a procesului istoric ce sfîrşeşte cu noi dezvăluie că libertăţile noastre vor fi sacrificate pe altarul cezarismului. Continentele vor fi sudate, unificate — dacă va fi să fie — prin forţă, şi nu prin convingere; la fel ca Imperiul roman, imperiul viitorului va fi făurit prin spadă şi se va ctitori cu participarea noastră, a tuturora, căci înseşi spaimele noastre o cer.

Mi se va spune că vorbesc în dodii? Răspund că s-ar putea, într-adevăr, să fiu grăbit întru anticipare. Dar datele nu contează deloc. Primii creştini aşteptau sfîrşitul lumii de la o clipă la alta; s-au înşelat doar cu

cîteva milenii.... Într-o aşteptare de cu totul alt ordin, e posibil să mă înşel şi eu; dar în definitiv nu cîntăreşti, nici nu argumentezi o viziune: cea pe care-o am asupra viitoarei tiranii mi se impune cu atîta limpezime, încît mi s-ar părea dezonorant să vreau să-i dovedesc temeinicia. E o certitudine ce ţine deopotrivă de cutremurare şi de axiomă. O accept cu frenezia unui convulsionar şi cu siguranţa unui geometru. Nu, nu delirez şi nici nu mă înşel. Şi nici măcar nu pot spune, asemenea lui Keats, că „sentimentul umbrei mă copleşeşte". Mă asaltează mai curînd o lumină, precisă şi insuportabilă, care nu mă face defel să profeţesc sfîrşitul lumii — de-abia atunci ar însemna să aiurez —, ci sfîrşitul unui stil de civilizaţie, al unui mod de a fi. Limitîndu-mă la imediat, şi în special la Europa, prevăd, cu o claritate perfectă, că unitatea ei nu se va realiza, aşa cum cred unii, prin acorduri şi tratative, ci prin violenţă, după legile ce guvernează formarea imperiilor. Pentru ca aceste naţiuni bătrîne să se lepede, să se elibereze de invidiile şi obsesiile provinciale în care sînt împotmolite, o mînă de fier va trebui să le constrîngă, căci nu vor consimţi nicicînd s-o facă de bunăvoie. Odată înrobite, unite în umilinţa înfrîngerii, se vor putea consacra unei opere supranaţionale sub ochiul vigilent şi sarcastic al noului stăpîn. Robia le va fi strălucită şi o vor cultiva cu zel şi cu rafinament, punînd la lucru ultimele rămăşiţe ale geniului lor. Iar fastul sclaviei şi-l vor plăti cu vîrf şi îndesat.

Astfel, luînd-o înaintea vremilor, Europa va da, ca totdeauna, exemplu lumii şi se va remarca în rolul de protagonistă şi victimă. Misiunea ei a fost să prefigureze nenorocirile celorlalţi, să sufere pentru ei şi înaintea lor, să le ofere propriile ei zvîrcoliri ca model, scutindu-i să mai inventeze unele originale, personale. Cu cît se consuma pentru ei, cu cît se frămînta şi se zbătea, cu atît ceilalţi înfloreau — profitori ai chinurilor şi moştenitori ai revoltelor sale. Chiar şi în viitor vor sta cu ochii pe ea, pînă în ziua cînd, secătuită, nu le va mai putea lăsa moştenire decît nişte deşeuri.

IV

Odiseea ranchiunei

Cele mai multe nopți albe ni le petrecem hăcuindu-i în gînd pe dușmanii noștri: le smulgem ochii și măruntaiele, le stoarcem vinele de sînge, le călcăm în picioare și le zdrobim mădularele; din milostenie, le lăsăm spre folosință scheletul. Făcîndu-le această din urmă favoare, ne liniștim și, frînți de oboseală, alunecăm în somn. Repaos binemeritat după atîta îndîrjire și migală. De altfel trebuie să ne refacem forțele ca să putem reîncepe lucrarea în noaptea următoare, luînd de la capăt o corvoadă ce l-ar descuraja și pe un Hercule casap. Neîndoielnic, să ai dușmani nu-i chiar o sinecură.

Programul nopților noastre ar fi mai puțin încărcat dacă ziua ne-ar fi îngăduit să dăm frîu liber cruzimii din noi. Pentru a ne găsi — dacă nu fericirea — măcar echilibrul, ar trebui să putem lichida o bună parte a semenilor noștri, să practicăm masacrul zilnic, cum o făceau mult norocoșii și-atît de îndepărtații noștri străbuni. Nu chiar atît de norocoși, mi se va obiecta, slaba densitate demografică a epocii cavernelor nepermițîndu-le să se căsăpească tot timpul. Fie!

Dar față de noi aveau compensații, erau cu mult mai generos dăruiți: mergînd la vînătoare zi de zi, dezlănțuindu-se asupra fiarelor sălbatice, ei doborau, de fapt, tot niște congeneri. Cum vărsarea de sînge era pentru ei o rutină, puteau cu ușurință să-și potolească turbarea; nimic nu-i silea să-și ascundă ori să-și amîne pornirile ucigașe, spre deosebire de noi, cei de azi, osîndiți să ne supraveghem și să ne înfrînăm cruzimea, s-o lăsăm să sufere și să geamă în noi, constrînși cum sîntem să așteptăm, să ne amînăm răzbunările sau chiar să renunțăm la ele.

Să nu te răzbuni înseamnă să te lași măcinat de ideea iertării, să te înfunzi, să te împotmolești în ea, să te lași întinat de ura clocită în tine. Adversarul cruțat ne obsedează și ne tulbură, mai ales cînd am *hotărît* să nu-l mai urîm. Îl vom ierta cu-adevărat doar dacă am contribuit sau asistat la prăbușirea lui, dacă ne oferă spectacolul unui sfîrșit mizerabil sau dacă, reconciliere supremă, îi contemplăm cadavrul. Șansă infimă, de fapt; mai bine nu contăm pe ea. Căci dușmanul nu cade nicicînd; mereu la datorie, mereu biruitor, cea dintîi virtute a lui este să ne înfrunte, să ne strivească rînjetul timid sub sarcasmul său triumfal.

Nimic nu ne face mai nefericiți decît corvoada de a opune rezistență fondului nostru primitiv, chemării originilor noastre. De aici chinurile civilizatului sufocat sub surîsuri forțate, înjugat la politețe și fățărnicie, incapabil să-și nimicească dușmanul altfel decît în vorbe, sortit calomniei și parcă disperat că trebuie să

ucidă fără să verse sînge, doar prin forța cuvîntului, acest pumnal invizibil. Modalitățile cruzimii sînt felurite. Succedaneu al junglei, conversația permite sălbăticiei din noi să se consume fără daune imediate pentru semenii noștri. Dacă, dintr-o toană a unei puteri malefice, ne-am pierde darul vorbirii, nimeni n-ar mai fi în siguranță. Nevoia de-a ucide, pe care o avem înscrisă-n sînge, am reușit s-o transferăm în gîndurile noastre: numai această manevră explică posibilitatea — și dăinuirea — societății. Să tragem concluzia că ne putem învinge viciul înnăscut, talentele homicide? Ar însemna să ne înșelăm asupra capacităților verbului, să-i supraestimăm magia. Cruzimea moștenită, cruzimea latentă nu se lasă îmblînzită așa de ușor: atîta timp cît nu te lași deplin în voia ei și n-ai epuizat-o, o păstrezi în ungherul cel mai ascuns al ființei, nu-i chip să scapi de ea. Asasinul tipic își premeditează crima, o pregătește, o săvîrșește, iar săvîrșind-o se eliberează pentru un timp de pornirile lui; în schimb, cel care nu ucide pentru că — deși o dorește — nu e în stare s-o facă, asasin neîmplinit, veleitar și elegiac al măcelului, comite în gînd nenumărate crime, tînjește și suferă mai mult decît celălalt, căci îl apasă regretul tuturor grozăviilor pe care *nu* le-a putut săvîrși. La fel, cel care nu cutează să se răzbune își otrăvește zilele, își blestemă scrupulele și fapta împotriva firii care este iertarea. Desigur, răzbunarea nu-i dulce totdeauna: odată împlinită, te simți *inferior* victimei tale, te pierzi în subtilitățile remușcării;

răzbunarea îşi are şi ea otrava ei, măcar că-i mai conformă cu ceea ce sîntem, cu ceea ce simţim, cu legea proprie a fiecăruia; e, de asemeni, mai *sănătoasă* decît generozitatea. Se ştie că Furiile erau considerate mai vechi decît zeii, decît Jupiter însuşi. Răzbunarea precedînd Divinitatea! — Intuiţie majoră a mitologiei antice.

Cei care, fie lipsindu-le prilejul, fie din neputinţă sau generozitate teatrală, nu au reacţionat la uneltirile duşmanilor poartă pe chip stigmatele mîniei înăbuşite, pecetea insultei şi oprobriului, dezonoarea de a-i fi iertat. Loviturile cu care au rămas datori se întorc împotrivă-le, vin grămadă să-i pălmuiască, să le învedereze laşitatea. Dezorientaţi şi obsedaţi, singuri cu ruşinea lor, amari pînă-n măduva oaselor, înverşunaţi contra celorlalţi şi contra lor înşişi, înfrînîndu-se dar gata să izbucnească, s-ar spune că fac un efort supraomenesc ca să înlăture ameninţarea unei crize. Cu cît încordarea le creşte, cu atît sînt siliţi s-o ascundă, iar cînd nu izbutesc explodează, în fine, dar inutil, prosteşte, căci se acoperă de ridicol, asemeni celor care, de prea multă mînie şi prea lungă muţenie, în clipa decisivă se pierd în faţa adeversarului, se dovedesc nedemni de el. Eşecul le sporeşte ranchiuna şi orice experienţă, oricît de neînsemnată, îi înveninează şi mai mult.

Ne îmblînzim, devenim *generoşi* doar sacrificînd ce e mai bun în firea noastră, supunîndu-ne trupul la disciplina anemiei şi spiritul la aceea a uitării. Cît timp mai păstrăm o brumă de memorie, iertarea se reduce

la o luptă cu instinctele, la o agresiune contra propriului eu. Josniciile pe care le făptuim ne-aduc în consonanţă cu noi înşine, ne asigură dăinuirea, ne leagă de trecutul nostru, ne fac să-l retrăim; la fel, imaginaţia ni se-aprinde doar în aşteptarea nenorocirii celorlalţi, în transele dezgustului, în pornirea cu care ne împinge, dacă nu să comitem mîrşăvii, cel puţin să visăm la ele. Cum ar putea fi altfel pe o planetă unde carnea se-ntinde cu neruşinarea unui flagel? Oriunde te-ndrepţi, dai peste omenesc, ubicuitate respingătoare în faţa căreia te cuprinde stupoarea şi revolta, o năuceală *pătimaşă*. Odinioară, cînd spaţiul era mai puţin înţesat, mai puţin infestat de oameni, cîteva secte, desigur inspirate de-o forţă benefică, au propovăduit şi practicat castrarea; printr-un paradox infernal, au dispărut în chiar momentul cînd doctrina lor era mai oportună şi mai salutară ca oricînd. Maniaci ai procreării, bipezi cu chipuri demonetizate, ne-am pierdut orice gust unii pentru alţii, şi doar pe un pămînt pe jumătate pustiu, populat de cel mult cîteva mii de locuitori, fizionomiile noastre şi-ar putea regăsi vechea seducţie. Proliferarea semenilor noştri se apropie de imund; corvoada de a-i iubi — de absurd. Cu toate astea, toate gîndurile ne sînt întinate de prezenţa umană, *miros* a om şi nu se pot desprinde de el. Ce adevăr s-ar putea ascunde în ele, la ce revelaţie s-ar putea înălţa, cînd această duhoare înăbuşă spiritul împiedicîndu-l să vadă şi altceva decît animalul diabolic şi fetid ale cărui miasme le suportă? Cine-i prea

slab ca să-i declare omului război ar trebui măcar, în clipele de fervoare, să se roage pentru venirea unui al doilea potop, mai radical decît primul.

Cunoașterea ruinează iubirea: pe măsură ce ne pătrundem propriile taine, crește și ura față de semenii noștri, tocmai pentru că ne seamănă. Cînd nu mai ai iluzii în ce te privește, nu le mai ai nici în privința altora; monstrul descoperit prin introspecție îl proiectezi, printr-o generalizare legitimă, în ceilalți muritori; cum sînt corupți în chiar esența lor, nu te înșeli atribuindu-le toate viciile. Destul de ciudat, cei mai mulți se dovedesc incapabili sau refuză să le descopere, să le recunoască la ei înșiși ori la alții. Să faci rău e ușor: oricine izbutește; în schimb, să-l asumi în mod explicit, să-i recunoști realitatea implacabilă e o ispravă neobișnuită. În practică, primul sosit poate rivaliza cu diavolul; în teorie, altfel stau lucrurile. A săvîrși grozăvii și a gîndi grozăvia sînt două acte absolut distincte: cinismul trăit și cinismul abstract n-au nimic în comun. Să ne păzim de cei ce aderă la o filozofie liniștitoare, ce cred în Bine și fac din el, cu ușurință, un idol; n-ar fi ajuns acolo dacă, cercetîndu-și eul cu onestitate, i-ar fi sondat profunzimile sau miasmele; aceia însă — rari, e drept — care-au avut curiozitatea sau neșansa să se cufunde în adîncimile ființei lor știu la ce se pot aștepta de la om: ei nu-l vor mai putea iubi, căci nu se mai iubesc ei înșiși, rămînînd totodată — și asta le va fi pedeapsa — mai robiți eului lor decît înainte…

Ca să ne putem păstra încrederea în noi şi în semeni şi ca să nu vedem caracterul iluzoriu, nulitatea oricărei făptuiri, natura ne-a făcut opaci la noi înşine, atinşi de-o orbire ce zămisleşte lumea şi o guvernează. Dacă ne-am supune singuri unei cercetări exhaustive, dezgustul ne-ar paraliza şi ne-ar osîndi la o existenţă sterilă. Incompatibilitatea dintre făptuire şi cunoaşterea de sine pare să-i fi scăpat lui Socrate; altfel, în calitatea lui de pedagog, de complice al omului, cum ar fi cutezat s-adopte deviza oracolului, cu tot noianul de renunţări pe care le presupune şi la care îndeamnă?

Cît timp posezi o voinţă a ta şi i te consacri (e vina ce i s-a adus lui Lucifer), răzbunarea este un imperativ, o necesitate organică ce defineşte universul diversităţii, al „eului", şi care n-ar putea avea vreun sens în universul identităţii. Dacă-i adevărat că „respirăm în Unul" (Plotin), pe cine să ne răzbunăm acolo unde orice diferenţă se şterge, unde ne topim în identic şi ne pierdem conturul? Respirăm, de fapt, în multiplu; împărăţia noastră e aceea a „eului", iar mîntuire prin „eu" nu poate fi. A exista înseamnă să te cobori la senzaţie, adică la afirmarea de sine; de aici — necunoaşterea (cu consecinţa ei directă: răzbunarea), sursă de fantasmagorie, izvor al rătăcirii noastre pe pămînt. Cu cît încercăm să ne smulgem din eu, cu-atît ne afundăm în el. Degeaba încercăm să-l distrugem: în chiar momentul cînd credem că am izbutit, îl vedem mai solid ca oricînd; orice-am pune la bătaie pentru a-l ruina nu face decît să-l întărească, iar vigoarea şi

perversitatea lui sînt de așa natură, că suferința îi priește mai mult chiar decît bucuria. Așa se întîmplă cu eul și, cu atît mai mult, cu faptele. Ne credem eliberați de ele, cînd de fapt ne leagă mai mult ca oricînd: chiar și sub forma degradată de simulacre, sînt mai puternice decît noi și ne înrobesc. Începem o treabă de nevoie sau în silă, dar totdeauna sfîrșim prin a o accepta, lăsîndu-ne robiți sau înșelați. Nimeni nu se agită fără a se înfeuda multiplului, aparențelor, „eu"-lui. A făptui înseamnă a trăda absolutul.

Suveranitatea făptuirii derivă, s-o spunem fără ocolișuri, din viciile noastre, al căror fond de existență îl întrece pe acela al virtuților noastre. Dacă îmbrățișăm cauza vieții și mai ales pe a istoriei, ele se dovedesc utile în cel mai înalt grad: oare nu mulțumită lor ne cramponăm de lucruri și ne ținem rangul în lume? Cum nu ne putem rupe de condiția noastră, doar fantoșele nu știu de vicii. A voi să le boicotezi înseamnă să uneltești împotrivă-ți, să capitulezi în plină luptă, să te discreditezi în ochii aproapelui ori să rămîi în veci fără preocupări. Avarul merită să fie pizmuit, dar nu pentru bani, ci pentru avariție, adevărata lui comoară. Fixînd individul într-un sector al realului, statornicindu-l în el, viciul, care nu face nimic de mîntuială, îi dă de lucru, îl face mai profund, îi dă o justificare, îl ferește de bîjbîieli. Valoarea practică a maniilor, a dereglărilor și scrîntelilor nu mai trebuie demonstrată. În măsura în care am optat pentru lumea aceasta, pentru imediatul în care se înfruntă voințele,

unde pofta de întîietate face ravagii, un viciu mic întrece în eficiență o mare virtute. Dimensiunea *politică* a ființelor (prin politic înțelegînd încununarea biologicului) face să dăinuie domnia făptuirii, domnia abjecției dinamice. A ne cunoaște pe noi înșine înseamnă să identificăm mobilul sordid al gesturilor noastre, josnicia înscrisă în substanța noastră, suma mizeriilor fățișe sau clandestine fără de care ne agităm în gol. Tot ce emană din zonele inferioare ale naturii noastre e înzestrat cu forță, tot ce vine de jos stimulează: întotdeauna producem și ne agităm mai eficient din invidie și lăcomie decît din noblețe sau generozitate. Sterilitatea îi paște doar pe cei ce nu catadicsesc să-și cultive, nici să-și recunoască tarele. Ca să excelăm într-un domeniu, oricare ar fi el, trebuie să ne cultivăm partea nesățioasă a caracterului, să ne încurajăm pornirile spre fanatism, intoleranță și răzbunare. Nimic mai suspect decît fecunditatea. Dacă ai pornit în căutarea purității, dacă tînjești după nu știu ce limpezime lăuntrică, leapădă-ți fără întîrziere talentele, ieși din circuitul faptelor, evadează din omenesc, renunță, ca să folosim jargonul pioșeniei, la „conversația creaturilor"...

Marile însușiri nu exclud marile vicii: dimpotrivă, le cheamă și le adîncesc. Cînd sfinții se acuză de cutare sau cutare nelegiuire, puteți să-i credeți pe cuvînt. Chiar interesul ce-l au pentru suferințele celorlalți stă mărturie împotrivă-le. Ce este milostenia lor, mila în general, dacă nu *viciul* bunătății? Trăgîndu-și

eficiența din răul pe care-l conține, ea jubilează la suferințele celorlalți, se înfruptă din ele savurîndu-le otrava, se aruncă asupra tuturor nenorocirilor întîlnite sau presimțite, visează iadul ca pe-un pămînt al făgăduinței, îl cere, nu poate renunța la el, iar dacă nu e distructivă prin ea însăși, mila profită totuși de tot ce e distrugere. Pervertire extremă a bunătății, sfîrșește prin a deveni negarea ei, în cazul sfinților mai mult decît într-al nostru. Ca să te convingi, n-ai decît să le studiezi *Viețile* și să observi lăcomia cu care se reped asupra păcatelor noastre, nemîngîierea cu care tînjesc după prăbușirea fulgerătoare sau după remușcarea interminabilă, exasperarea în fața micimii crimelor omenești și regretul că nu pot suferi mai mult pentru răscumpărarea noastră.

Oricît de sus ne-am înălța, rămînem robii propriei naturi, ai decăderii originare. Oamenii marilor fapte — sau pur și simplu oamenii de talent — sînt niște monștri superbi și hidoși, ce par a cloci o cumplită blestemăție; și, într-adevăr, își edifică opera... lucrează la ea în ascuns, ca niște răufăcători: altfel cum să-i doboare pe toți care urmează același drum cu ei? Ne agităm și creăm doar pentru a zdrobi ființe sau Ființa, rivali sau Rivalul. La orice nivel, spiritele sînt în război, iubesc și savurează provocarea: pînă și sfinții se pizmuiesc și se vînează, ca și zeii de altfel — dovadă acele veșnice încăierări, flagel al oricărui Olimp. Cel ce atacă același domeniu sau aceeași problemă ca noi atentează la originalitatea, la privilegiile

noastre, ne fură himerele și șansele. Datoria de a-l răsturna, de a-l doborî sau cel puțin de a-l ponegri îmbracă forma unei misiuni, chiar a unei fatalități. Îl vedem cu ochi buni doar pe cel care se abține, care nu se manifestă nicicum; însă chiar și acela, nu care cumva să se ridice la rangul de model: înțeleptul *recunoscut* provoacă și legitimează invidia. Pînă și un trîntor, dacă se distinge în trîndăvia lui, dacă o practică în chip strălucit, riscă oprobriul public: prea atrage atenția asupra sa... Idealul ar fi o discreție bine dozată. Un ideal pe care nu-l atinge nimeni.

Gloria se dobîndește doar în detrimentul celorlalți, care-o vînează și ei; pînă și reputația se obține cu prețul a nenumărate nedreptăți. Cel ce a ieșit din anonimat, sau doar încearcă să iasă, dovedește că și-a suprimat orice scrupul, că și-a învins conștiința, dacă a avut-o vreodată. Să renunți la numele tău înseamnă să te condamni la inacțiune; să-l asumi înseamnă să te degradezi. Trebuie oare să ne rugăm — ori să compunem rugăciuni? Să existăm ori să ne exprimăm? Cert este că principiul de expansiune, imanent naturii umane, ne face să vedem în meritele altuia un atentat la adresa alor noastre, o veșnică provocare. Cînd gloria ne este interzisă sau inaccesabilă, îi acuzăm pe cei care-au ajuns la ea, pentru că, ne închipuim, n-au putut s-o obțină decît furîndu-ne-o: ea ne revenea de drept, ne aparținea și, fără uneltirile acestor uzurpatori, ar fi fost a noastră. „Nu atît proprietatea, cît mai ales gloria este un furt“ — iată refrenul insului acrit

şi, pînă la un punct, al nostru, al tuturor. Voluptatea de-a fi necunoscut sau neînţeles este rară; dar dacă ne gîndim mai bine, nu echivalează ea cu trufia de a-ţi fi biruit vanităţile şi setea de onoruri, cu dorinţa unei faime neobişnuite, a unui soi de celebritate *fără public*? Iată forma supremă, culmea poftei de glorie.

Cuvîntul nu-i prea tare: cu adevărat e vorba de o *poftă,* care-şi împlîntă rădăcinile în simţurile noastre şi care corespunde unei necesităţi fiziologice, unei chemări viscerale. Ca să-i rezistăm, ca s-o învingem, ar trebui să medităm la nimicnicia noastră, de-al cărei acut sentiment ar trebui să ne pătrundem, dar fără să aflăm în el vreo desfătare, căci certitudinea de-a nu fi nimic ne duce, dacă nu luăm seama, la complezenţă şi vanitate: nu-ţi poţi percepe propriul neant, nu poţi să te opreşti prea mult asupră-i fără să te legi senzual de el... Simţi o anume fericire în îndîrjirea de a denunţa fragilitatea fericirii; şi, tot aşa, cînd profesezi dispreţul faţă de glorie, eşti departe de a-i ignora ispita: îi cedezi în chiar momentul cînd îi proclami zădărnicia. Ispită detestabilă, desigur, dar inerentă alcătuirii noastre; ca s-o stîrpeşti, ar trebui să-ţi pietrifici carnea şi spiritul, să ajungi la nepăsarea mineralului, apoi să uiţi de ceilalţi, să-i expulzezi din conştiinţă, căci simpla lor prezenţă, radioasă şi satisfăcută, ne stîrneşte geniul cel rău care ne porunceşte să-i gonim şi să ieşim din mediocritatea noastră întunecîndu-le strălucirea.

Îi detestăm pe toţi cei care au „ales" să trăiască în epoca „noastră", care se agită lîngă noi, ne stau în cale

ori ne lasă în urmă. Mai limpede spus: orice contemporan e odios. Ne resemnăm, eventual, cu superioritatea unui mort, dar niciodată cu-a unuia în viaţă, a cărui simplă existenţă ne stă în faţă ca un reproş, ca un blam, ca un îndemn la orbirea modestiei. Că atîţia din semeni ne-o iau înainte — această evidenţă insuportabilă o eludăm, arogîndu-ne printr-un vicleşug instinctiv sau disperat toate talentele din lume şi atribuindu-ne monopolul unicităţii. Ne sufocăm în preajma celor ce ne sînt emuli sau modele: cu cîtă uşurare le contemplăm mormintele! Discipolul nu respiră şi nu se eliberează decît la moartea maestrului. Cu toţii, fără excepţie, înălţăm rugi pentru prăbuşirea celor ce ne pun în umbră cu talentul, cu operele sau faptele lor şi le pîndim cu lăcomie, cu febrilitate, ultimele clipe. Cutare ne depăşeşte în domeniul nostru? E suficient ca să-i dorim dispariţia: cum i-am putea ierta admiraţia pe care ne-o inspiră, cultul secret şi dureros pe care i-l consacrăm? Să dispară, să plece cît mai departe, să piară odată, ca să-l putem admira fără sfîşieri şi fără resentimente, ca să-nceteze martiriul nostru!

Dacă ar fi ceva mai perspicace, în loc să ne fie recunoscător pentru slăbiciunea ce-i arătăm mai degrabă ne-ar duşmăni, ne-ar acuza de impostură, ne-ar respinge cu dezgust ori cu milă. Prea plin de sine, neştiind nimic despre calvarul admiraţiei, nici despre pornirile contradictorii pe care aceasta le naşte în noi, el nici nu bănuieşte că, suindu-l pe un piedestal, am acceptat să ne umilim şi că această umilinţă are să-l

coste: cum am putea uita vreodată ce lovitură a dat — fără s-o ştie, ce-i drept — iluziei dulci a unicităţii şi valorii noastre? După ce a comis imprudenţa sau abuzul de-a se lăsa prea mult timp adorat, va trebui să suporte acum consecinţele: sătui de el, îl detronăm şi, din adevăratul zeu care era, iată-l ajuns un idol fals, silit să se căiască pentru timpul pe care, fără vreun merit, ni l-a irosit. Poate că nu l-am venerat decît cu speranţa să ne luăm revanşa într-o zi. Ne place să ne prosternăm, dar şi mai mult să-i renegăm pe cei în faţa cărora ne-am umilit. A-l săpa pe careva e o lucrare exaltantă, fortifiantă; de aici necesitatea, eficienţa garantată a sentimentelor josnice. Invidia, care dintr-un poltron face un temerar, dintr-un iepure un tigru, biciuieşte nervii, înfierbîntă sîngele, transmite trupului un freamăt ce-l menţine în formă, pune pe chipul cel mai banal o expresie de patos concentrat; fără invidie n-ar exista evenimente, nu ar fi *lume*, pur şi simplu; tot ea este aceea care a făcut posibil omul, care i-a permis să-şi facă un nume, să cunoască gloria *prin păcatul originar* — revoltă împotriva slavei anonime a paradisului, pe care, la fel ca îngerul căzut, inspiratorul şi modelul său, n-o putea tolera. Tot ce respiră, tot ce mişcă stă mărturie a întinării iniţiale. Asociaţi pe veci efervescenţei lui Satan, patron al Timpului, aproape identic cu Dumnezeu — căci nu e decît faţa lui *vizibilă* —, sîntem supuşi acelui demon al răzvrătirii ce ne împinge să ne facem datoria de trăitori pe pămînt aţîţîndu-ne unii contra altora, într-o luptă

regretabilă, desigur, însă reconfortantă: ieşim din lîncezeală, ne însufleţim doar atunci cînd, învingîndu-ne pornirile nobile, devenim conştienţi de rolul nostru de demolatori.

Din contră, admiraţia, uzîndu-ne substanţa, pînă la urmă ne deprimă şi ne demoralizează; atunci ne întoarcem împotriva *celui admirat*, vinovat că ne-a supus corvezii de a ne ridica la nivelul lui. Să nu se mire deci că elanurile noastre spre el vor fi urmate de retrageri şi nici că, din vreme în vreme, ne supunem entuziasmele unui examen critic. Instinctul de conservare ne cheamă la ordine, ne reaminteşte datoria faţă de noi înşine, ne obligă să ne venim în fire, să ne stăpînim. Încetăm să-l preţuim ori să-l lăudăm pe cutare sau pe cutare nu pentru că i-am pune la îndoială valoarea, ci pentru că nu ne putem remarca decît în detrimentul lui. Fără să fi secătuit, capacitatea noastră de a admira traversează o criză în timpul căreia, dedaţi furiei şi plăcerilor apostaziei, ne trecem în revistă idolii spre a-i repudia şi zdrobi rînd pe rînd, iar această furie iconoclastă, jalnică în sine, e totuşi factorul ce ne descătuşează potenţialităţile.

Mobil vulgar, deci eficace, al inspiraţiei, resentimentul triumfă în artă, care nu s-ar putea lipsi de el — ca şi filozofia, de altfel: a gîndi înseamnă să te răzbuni cu ingeniozitate, să ştii să-ţi camuflezi perfidia şi josnicia instinctelor. Judecat după tot ce exclude şi refuză, un sistem filozofic evocă o răfuială bine urzită. Neînduplecaţi, filozofii sînt nişte „duri“, la fel ca

poeții, la fel ca toți cei care au ceva de spus. Dacă blajinii și călduții se pierd fără urmă, de vină nu e lipsa lor de profunzime sau clarviziune, ci lipsa de agresivitate; aceasta nu implică totuși o vitalitate perfectă. Înfruntînd omenirea întreagă, gînditorul e adesea un debil, un rahitic, cu atît mai înverșunat cu cît își simte mai acut inferioritatea biologică și suferă din cauza ei. Cu cît îl va respinge mai crunt viața, cu-atît va încerca s-o domine și s-o subjuge, fără să izbutească totuși. Destul de urgisit ca să-l tenteze fericirea, dar prea orgolios ca s-o afle ori s-o accepte, real și ireal totodată, redutabil și neputincios, el evocă un amestec de fiară și fantomă, un turbat trăind prin metaforă.

O ranchiună hotărîtă, vigilentă poate constitui ea singură structura de rezistență a unui individ: slăbiciunea de caracter se trage cel mai adesea dintr-o memorie deficitară. Să nu uiți jignirea — iată unul din secretele reușitei, o artă pe care o posedă toți oamenii cu convingeri ferme, căci orice convingere este făcută în primul rînd din ură și doar după aceea din iubire. Îndoielile sînt în schimb partea celui care, inapt deopotrivă pentru iubire și ură, nu poate opta pentru nimic, nici măcar pentru sfîșierile lui. De vrea să se afirme, să se smulgă din apatie, să joace un rol, trebuie să-și născocească adversari și să se cramponeze de ei, să-și trezească cruzimea adormită ori amintirea unor umilințe desconsiderate în chip imprudent! Pentru cel mai mic pas înainte — ori pur și simplu pentru a supraviețui — e necesar un minimum de josnicie.

Cel care ţine să „persevereze întru fiinţă“ nu trebuie să-şi neglijeze resursele de mişelie. Ranchiuna ne menţine în formă; dacă, în plus, ştim s-o întreţinem, s-o îngrijim, evităm vlăguirea şi lîncezeala. Ar trebui chiar să concepem ranchiuna faţă de obiecte: e cea mai bună stratagemă pentru a căpăta noi forţe din contactul cu ele, pentru a îmbrăţişa realul şi a ne înjosi cu folos acceptîndu-l. Lipsit de orice încărcătură vitală, un sentiment pur este o contradicţie în termeni, o imposibilitate, o ficţiune. De aceea, aşa ceva nici nu există, chiar de l-am căuta în religie, domeniu în care se presupune c-ar înflori. Nu poţi să exişti, şi cu atît mai puţin să te rogi, fără să faci jocul demonului. Cel mai adesea ni-l apropiem pe Dumnezeu ca să ne răzbunăm pe viaţă, ca s-o pedepsim, ca să-i arătăm că ne putem lipsi de ea, că am găsit ceva mai bun; o facem de asemenea din silă faţă de oameni, în chip de represalii, din dorinţa de a le dovedi că, deschizîndu-ni-se altă lume, putem să ne lipsim de societatea lor, că preferăm să ne tîrîm în faţa Lui, decît a lor. În lipsa acestui element meschin, tulbure, făţarnic, credinţa ne-ar fi lingavă şi poate nici nu s-ar înfiripa.

S-ar părea că revine bolnavilor sarcina să ne deschidă ochii asupra irealităţii sentimentelor pure, că aceasta le este misiunea şi semnificaţia suferinţelor. Nimic mai firesc, de vreme ce în ei se concentrează şi se amplifică tarele rasei umane. După ce s-a perindat pe la mai toate speciile, încercînd, cu mai mult sau mai puţin succes, să-şi lase pecetea pe ele, Boala,

istovită de periplul ei şi tînjind desigur după odihnă, a căutat pe cineva care să-i accepte fără crîcnire supremaţia, să-i rabde toanele şi despotismul, pe care să se poată bizui cu-adevărat. A căutat, a încercat în dreapta şi-n stînga, a suferit numeroase eşecuri. L-a întîlnit în fine pe om — dacă nu cumva chiar ea l-a creat. De-aceea, sîntem cu toţii nişte bolnavi, unii potenţiali — mulţimea celor sănătoşi, un soi de omenire apatică, inofensivă —, iar ceilalţi bolnavii propriu-zişi, minoritate cinică şi-pătimaşă. Două categorii apropiate în aparenţă, ireconciliabile în fapt: o prăpastie desparte durerea posibilă de durerea reală.

În loc să ne acuzăm pe noi înşine, în loc să acuzăm fragilitatea alcătuirii noastre, îi declarăm pe ceilalţi vinovaţi de starea în care ne găsim, de cea mai mică indispoziţie, chiar şi de o migrenă, îi acuzăm că preţul sănătăţii lor e suferinţa noastră, că sîntem ţintuiţi la pat pentru ca ei să se poată mişca şi foi după plac. Ce ne-ar plăcea ca răul sau indispoziţia noastră, întinzîndu-se, să-i molipsească pe cei din jur şi-apoi să cuprindă, dacă se poate, omenirea întreagă! Dezamăgiţi în aşteptările noastre, îi duşmănim pe toţi, apropiaţi sau depărtaţi, nutrim faţă de ei sentimente ucigătoare, am vrea să fie chiar mai bolnavi decît noi şi am dori ca ceasul agoniei, al unei grandioase hecatombe, să sune pentru tot ce e viu pe pămînt. Doar marile dureri, durerile *de neuitat* ne dezleagă de cele lumeşti; celelalte, durerile mediocre, moralmente cele mai rele, ne leagă de lume, căci răscolesc doar zona

impură a sufletului. Să ne păzim de bolnavi: au „personalitate“, știu să-și exploateze și să-și ascută ranchiunele. Unul din ei a hotărît într-o zi să nu mai strîngă mîna nici unui ins sănătos. Dar în curînd descoperi că mulți presupuși sănătoși erau de fapt mai putrezi decît el. Și-atunci, de ce să-și facă dușmani pe baza unor bănuieli pripite? Evident, era mai rațional decît ceilalți și avea scrupule ce nu caracterizează tagma căreia îi aparținea, bandă frustrată, nesătulă și profetică, pe care-ar trebui s-o izolăm de societate, căci e în stare să răstoarne totul ca să-și impună autoritatea. Afacerile publice ar trebui încredințate mai curînd normalilor, singurii dispuși să lase lucrurile cum sînt: lor nu le pasă nici de trecut și nici de viitor, așa că se mulțumesc cu prezentul, în care trăiesc fără regrete și fără speranță. Dar de îndată ce sănătatea ne lasă, nu mai visăm decît raiul și iadul, într-un cuvînt, *reforma*: vrem să dregem ireparabilul, să ameliorăm ori să demolăm societatea, pe care n-o mai putem suporta pentru că nu ne mai suportăm pe noi înșine. Un om care suferă e un pericol public, un dezechilibrat cu-atît mai redutabil, cu cît cel mai adesea e nevoit să-și ascundă infirmitatea, sursă a energiei sale. Nu ne putem remarca și nici nu vom putea juca un rol în lume fără ajutorul unui beteșug, și nu există dinamism care să nu fie semnul unei mizerii fiziologice sau al unei dereglări interioare. Cînd cunoaștem echilibrul, nu ne pasionează nimic, nu ne preocupă nici măcar viața, pentru că *sîntem* viața; dacă însă echilibrul se

rupe, nu ne mai integrăm lucrurilor, ci ne gîndim doar să le răscolim ori să le modelăm. Orgoliul se naşte din tensiunea şi oboseala conştiinţei, din neputinţa de a exista pur şi simplu, în chip naiv. Or, bolnavii, niciodată naivi, substituie realităţii date ideea falsă pe care şi-o fac despre ea; astfel, percepţiile şi chiar reflexele lor ţin de un sistem de obsesii atît de imperioase, că nu se pot abţine — legislatori perfizi şi irascibili — să nu le codifice şi să le impună celorlalţi, să-şi decreteze bolile obligatorii, spre a-i lovi pe cei ce îndrăznesc să nu le-mpărtăşească. Cei sănătoşi se dovedesc mai înţelegători, nu au motiv să fie neînduplecaţi, căci nu cunosc potenţialul exploziv al umilinţei. Cel care-a cunoscut-o n-o uită niciodată şi nu se lasă pînă n-o transferă într-o operă capabilă să-i perpetueze chinurile. A crea înseamnă să-ţi laşi drept moştenire suferinţele, să vrei ca ceilalţi să le afle şi să le asume, să se pătrundă de ele şi să le retrăiască. Lucrul acesta este valabil pentru un poem: poate că e valabil şi pentru cosmos. Fără ipoteza unui zeu febril, hăituit, zguduit de convulsii, beat de epilepsie, nu ne-am putea explica acest univers ce poartă în tot locul stigmatul unor bale originare. Iar esenţa acestui zeu n-o intuim decît atunci cînd sîntem noi înşine cuprinşi de o cutremurare de felul celei simţite de el în clipele încăierării cu haosul. Gîndim la el cu tot ceea ce, în noi, refuză convenţia sau bunul-simţ, gîndim cu tot delirul şi năuceala noastră, ni-l apropiem cu rugi care ne risipesc — pe noi într-însul şi pe el în noi —, căci

ne este alături de fiecare dată cînd ceva se frînge în noi şi cînd, în felul nostru, ne măsurăm la rîndu-ne cu haosul. Teologie sumară? Contemplînd această Creaţie de mîntuială, cum l-am putea scuza pe Creator şi mai ales cum am putea să-l credem iscusit sau măcar priceput? Oricare alt zeu s-ar fi dovedit mai competent sau mai cumpănit decît el: oriunde te uiţi, doar erori şi rebuturi! Nu-l poţi ierta, dar nici nu poţi să nu-l înţelegi. Iar noi îl înţelegem cu tot ceea ce, în noi, e fragmentar, neterminat şi prost întocmit. Lucrarea lui poartă stigmatul provizoratului, cu toate că nu timpul i-a lipsit ca s-o ducă la bun sfîrşit. A fost, spre ghinionul nostru, inexplicabil de grăbit. Dintr-o ingratitudine legitimă şi ca să-i facem cunoscută nemulţumirea noastră, ne străduim — experţi în contra-Creaţie — să-i deteriorăm zidirea, să facem şi mai derizorie o operă compromisă încă din start. Poate mai înţelept şi mai elegant era să nu ne atingem de ea, s-o lăsăm aşa cum este, să nu ne răzbunăm pe ea pentru incompetenţa Creatorului; cum însă acesta ne-a transmis defectele sale, nu l-am putea trata cu menajamente. Faptul că, una peste alta, îl preferăm oamenilor nu-l scuteşte de cîrtelile noastre. Poate l-am conceput doar pentru a ne justifica şi perpetua revoltele, ca să le oferim un obiect demn de ele, ca să le ferim de moleşire şi degradare, înviorîndu-le prin întremătorul abuz de sacrilegiu — replică la fascinaţia şi argumentele descurajării. Cu Dumnezeu nu termini niciodată. A-l trata de la egal la egal, ca pe un duşman

personal, este o insolenţă ce fortifică, stimulează, şi sînt de plîns acei pe care-a încetat să-i irite. Ce şansă, în schimb, să-l poţi învinui, cu neobrăzare, de toate nenorocirile noastre, să-l umileşti şi să-l insulţi, să nu-l slăbeşti o clipă, nici măcar în rugăciuni!

Omul nu deţine monopolul ranchiunii: şi Dumnezeu o cunoaşte (stau mărturie mai multe cărţi sacre), căci singurătatea, chiar şi absolută, nu te fereşte nicidecum de ea. Că singurătatea nu-i cade bine nici măcar unui zeu, asta înseamnă, pe scurt: lumea trebuie creată ca să avem pe cine ataca, pe cine hărţui şi umili. Iar cînd lumea dispare, rămîne — că eşti om, că eşti zeu — această formă subtilă de răzbunare: răzbunarea contra noastră înşine, ocupaţie captivantă şi defel distructivă, căci dovedeşte că încă pactizăm cu viaţa, că aderăm la ea tocmai prin caznele la care ne supunem. Osanalele nu sînt în tradiţia noastră. Deopotrivă de impure (deşi în chip diferit), principiul divin şi principiul diabolic pot fi cu uşurinţă pricepute; îngerii însă scapă înţelegerii noastre. Iar dacă nu putem să ni-i închipuim nicicum, dacă ne descumpănesc imaginaţia, e pentru că, spre deosebire de Dumnezeu, de Diavol şi de noi, doar îngerii — cînd nu sînt exterminatori! — înfloresc şi prosperă fără imboldul ranchiunii. Şi — dacă mai e nevoie să adaug — fără acela al linguşelii, de care animalul trebăluitor care-i omul nu s-ar putea lipsi. Ca să ne facem lucrarea, depindem de părerea semenilor noştri, le cerem, le cerşim omagiile, îi prigonim fără milă pe

cei care ne judecă mai nuanţat sau doar echitabil şi, dacă ne-ar sta în puteri, i-am obliga să facă aprecieri exagerate, ridicole, cu mult deasupra capacităţilor sau făptuirilor noastre reale. Elogiul moderat echivalînd cu o nedreptate, obiectivitatea cu o sfidare, reţinerea cu o insultă, am vrea ca întreg universul să se gudure la picioarele noastre! Ceea ce căutăm, cerşim în privirile celorlalţi este expresia servilă, admiraţia ostentativă pentru gesturile şi elucubraţiile noastre, mărturia unui entuziasm fără rezerve, extazul în faţa neantului nostru. Moralist profitor, psiholog dublat de un parazit, linguşitorul ne cunoaşte slăbiciunea şi-o exploatează cu neruşinare. Sîntem corupţi într-o asemenea măsură, încît excesele, revărsările de admiraţie calculate şi false le acceptăm ca atare şi fără să roşim, căci zelul minciunii ne pare preferabil rechizitoriului tăcerii. Infiltrată în fiziologia, în viscerele noastre, linguşeala ia forma glandelor, se combină cu secreţiile noastre şi le stimulează, se adresează, în plus, sentimentelor celor mai josnice, deci celor mai profunde şi mai naturale, stîrneşte în noi o euforie de joasă speţă la care asistăm năuciţi; la fel de năuciţi urmărim efectele blamului, încă şi mai acute, căci ne atacă şi zdruncină înseşi temeliile fiinţei. Cum însă nimeni nu le poate săpa nepedepsit, replicăm fie lovind pe loc, fie acumulînd fiere, ceea ce înseamnă o ripostă clocită îndelung. Să nu reacţionăm? Pentru asta s-ar impune o metamorfoză, o schimbare totală, şi nu doar a pornirilor, ci chiar a organelor noastre. Asemenea

miracol nefiind deloc iminent, cedăm de bunăvoie asaltului linguşelii şi recunoaştem suveranitatea ranchiunei.

A-ţi reprima nevoia de răzbunare înseamnă să vrei suspendarea timpului, abolirea evenimentelor, înseamnă să vrei eliminarea răului şi, o dată cu el, a făptuirii. Dar făptuirea, sete de nimicire consubstanţială eului, este o nebunie pe care o învingem doar profitînd de-acele clipe cînd, sătui să ne tot chinuim duşmanii, îi lăsăm în voia destinului lor, îi lăsăm să lîncezească şi să vegeteze, căci nu-i mai *iubim* suficient ca să ne îndîrjim să-i distrugem, să-i hăcuim, să facem din ei obiectul disecţiilor noastre nocturne. Nebunia revine însă o dată cu gustul pentru aparenţe, această patimă a derizoriului care ne leagă de existenţă. Chiar redusă la infim, viaţa se hrăneşte din ea însăşi, tinde către un plus de fiinţă, vrea să sporească fără nici un motiv, dintr-un automatism dezonorant şi irepresibil. Şi purecul, şi elefantul sînt mistuiţi de o aceeaşi sete, care am fi putut spera că se va stinge la om; or, dimpotrivă, o vedem crescînd în intensitate pînă şi la bolnavii incurabili. Capacitatea de renunţare constituie singurul criteriu al progresului spiritual: dar nu cînd lucrurile ne părăsesc, ci doar cînd noi le părăsim pe ele avem acces la nuditatea lăuntrică, la acea limită cînd nu ne mai alăturăm acestei lumi, nici nouă înşine, şi cînd victoria înseamnă să renunţi, să te retragi senin, fără regrete şi mai ales fără melancolie; căci melancolia, oricît de discrete şi imateriale i-ar fi

aparenţele, ţine încă de resentiment: e visare impregnată de acreală, invidie travestită în apatie, ranchiună vaporoasă. Atîta vreme cît ne stăpîneşte, nu renunţăm la nimic, ne-mpotmolim în „eu“ fără ca totuşi să ne desprindem de ceilalţi, la care ne gîndim cu-atît mai mult cu cît n-am izbutit să ne înstrăinăm sinele. În chiar momentul cînd ne propunem să înfrîngem răzbunarea, o simţim în noi mai nerăbdătoare ca oricînd, gata de atac. Jignirile „iertate“ cer dintr-o dată satisfacţie, ne invadează insomniile şi — mai mult încă — visele, se preschimbă-n coşmare, se cufundă atît de adînc în abisele noastre, încît devin substanţa lor. Şi-atunci, de ce să mai jucăm farsa sentimentelor nobile, să contăm pe aventura metafizică ori să sperăm în izbăvire? Să te răzbuni, fie numai şi-n gînd, înseamnă să nu mai atingi în veci absolutul. Da, absolutul! Nu numai insultele „uitate“ sau suportate în tăcere, dar şi cele la care am răspuns ne rod, ne macină, ne obsedează pînă la sfîrşitul vieţii, iar această obsesie, care ar trebui să ne descalifice în propriii ochi, din contră, ne flatează, ne face bătăioşi. Cel mai mărunt afront, un cuvînt, o privire mai critică nu i le iertăm niciodată unui semen în viaţă. Şi nu i le iertăm, de fapt, nici după moarte. Imaginea cadavrului său ne linişteşte, desigur, şi ne mai îmblînzeşte; dar, de îndată ce această imagine păleşte iar în memoria noastră figura celui viu o eclipsează şi-o înlocuieşte pe-a răposatului, vechile ranchiune ies iarăşi la iveală,

încep și mai dihai, cu tot alaiul de rușini și umilințe ce vor dura cît timp vom mai trăi și-a căror amintire ar fi veșnică de ne-ar fi dat să fim nemuritori.

De vreme ce totul ne rănește, de ce nu ne-am retrage în scepticism, căutînd în el un leac pentru rănile noastre? Ar fi o amăgire în plus, căci Îndoiala nu e decît fructul exasperării și resentimentelor, instrumentul, parcă, de care jupuitul de viu se slujește pentru a suferi și a-i face și pe ceilalți să sufere. Demolăm certitudinile, dar nu din scrupul teoretic ori din joacă, ci din furia de-a le vedea eschivîndu-se, precum și din dorința ca nimeni să nu le fie stăpîn, de vreme ce pe noi ne ocolesc și nu deținem nici una. Ce drept au ceilalți asupra adevărului? Prin ce hotărîre nedreaptă li s-a dezvăluit tocmai lor, care sînt mai prejos decît noi? S-au chinuit, au petrecut nopți albe ca să-l merite? În timp ce noi ne spetim căutîndu-l în van, alții se-nfruptă din el de parcă le era menit, de parcă cerul însuși li-l hărăzise. Și totuși, n-ar putea fi apanajul lor, iar pentru a-i împiedica să îl revendice, îi lămurim că-n clipa cînd cred că l-au aflat stăpînesc de fapt o ficțiune. Ca să avem o conștiință împăcată, ne place să vedem în fericirea lor înfumurare, trufie, ceea ce ne permite să-i hărțuim fără remușcări și, inoculîndu-le îndoielile noastre, să-i facem la fel de vulnerabili, de nefericiți ca noi înșine. Scepticismul e sadismul sufletelor rănite.

Cu cît ne cunoaștem mai bine rănile, cu-atît ne par mai inseparabile de condiția noastră de neizbăviți.

Maximul de detaşare la care putem aspira ar fi să ne menţinem la jumătatea distanţei dintre răzbunare şi iertare, într-o agresivitate şi o mărinimie la fel de moleşite şi de goale, sortite să se anihileze una pe alta. Dar să ne lepădăm de vechile noastre năravuri — asta nu vom izbuti niciodată, nici dacă sila de noi înşine ar merge atît de departe, încît am renunţa pe vecie să ocupăm un loc în ierarhia fiinţelor.

V

Mecanismul utopiei

Oricare-ar fi metropola unde mă poartă întîmplarea, mă minunez că nu se pornesc în fiece zi răzmerițe, măceluri, atrocități de abator, o babilonie de sfîrșit de lume. Cum oare, într-un spațiu atît de redus, pot trăi laolaltă atîția oameni fără să se sfîșie unii pe alții, fără să se urască de moarte? De fapt, chiar se urăsc, dar nu-s la înălțimea urii lor. Această mediocritate, această nevolnicie salvează societatea, îi garantează dăinuirea și stabilitatea. Din timp în timp, se produce cîte-o zguduire de care instinctele noastre profită; apoi continuăm să ne privim în ochi ca și cum nu s-ar fi întîmplat nimic, să conviețuim fără să ne sfîșiem prea la vedere. Totul reintră în normal, în calmul ferocității, la fel de redutabil, în ultimă instanță, ca și haosul care-l întrerupsese.

Dar și mai mult mă minunez că, societatea fiind ce este, anumiți indivizi s-au ostenit să conceapă alta, cu totul diferită. De unde poate izvorî atîta naivitate, ori atîta sminteală? Întrebarea e cît se poate de îndreptățită și banală; curiozitatea ce m-a împins să mi-o pun are, în schimb, scuza de-a nu fi la fel de inocentă.

În căutare de noi suferințe, și chiar în momentul cînd nu mai speram să-mi iasă vreuna în cale, mi-a venit ideea să atac literatura utopică, să-i consult „capodoperele", să mă pătrund de ele, să le savurez. Spre marea mea satisfacție, am găsit într-însele cu ce să-mi astîmpăr setea de penitență, pofta de mortificare. Să petreci cîteva luni trecînd în revistă fantasmele închipuind un viitor mai bun, o societate „ideală", să te hrănești cu ilizibilul — ce șansă nesperată! Mă grăbesc să adaug că această literatură respingătoare e plină de învățăminte și că, cercetînd-o, nu-ți pierzi timpul chiar de pomană. De la bun început se distinge în ea rolul (fertil sau funest, cum preferați) pe care-l joacă în geneza evenimentelor nu fericirea, ci *ideea* de fericire, idee care explică de ce, vîrsta de fier fiind coextensivă istoriei, toate epocile se-ntrec să bată cîmpii despre vîrsta de aur. Puneți un punct final acestor divagații: o stagnare totală ar urma de îndată. Nu acționăm decît sub fascinația imposibilului: cu alte cuvinte, societatea incapabilă să zămislească o utopie și să i se consacre e amenințată de scleroză și ruină. Înțelepciunea, pe care nimic n-o poate fascina, recomandă fericirea *prezentă*, existentă; omul o refuză, iar acest refuz face din el un animal istoric, adică un amator de fericire *imaginată*.

„În curînd va veni sfîrșitul a toate cele; și va fi un nou cer și un nou pămînt", citim în Apocalipsă. Dați la o parte cerul, păstrați doar „noul pămînt" — și veți

deține taina și formula sistemelor utopice; poate, pentru mai multă precizie, ar trebui înlocuit „pămînt“ cu „cetate“; acesta nu-i însă decît un amănunt; ceea ce contează e perspectiva unei noi Veniri, febra unei așteptări esențiale — o a doua pogorîre cristică degradată, modernizată, din care se ivesc sistemele atît de dragi dezmoșteniților soartei. În adevăr, mizeria e marele reazem al utopistului, materia primă a operei sale, substanța ce-i hrănește gîndirea, norocul obsesiilor sale. În lipsa ei, ar rămîne fără ocupație; dar ea îi dă de lucru, îl fascinează sau îl tulbură, după cum e sărac sau bogat; pe de altă parte, nici ea nu s-ar putea lipsi de el: are cu-atît mai multă nevoie de acest teoretician, de acest împătimit al viitorului, cu cît ea însăși, visînd neîncetat să se elibereze de propriul prezent, nu i-ar putea îndura vitregia fără speranța *altui* liman. Te îndoiești cumva? Înseamnă că nu ai gustat din sărăcia totală. Dacă o vei cunoaște, vei constata un lucru: cu cît ești mai calic, cu-atît îți cheltui timpul și energia ca să reformezi toate cele — dar în gînd, adică fără rezultat. Nu mă gîndesc numai la instituții, creații ale oamenilor; pe-acestea, firește, le vei osîndi pe loc și fără drept de apel; mă gîndesc însă și la obiecte, la toate, oricît de neînsemnate ar fi. Neputînd să le accepți așa cum sînt, ai vrea să le supui legii și toanelor tale, să faci pe seama lor operă de legislator sau de tiran, ai vrea să intervii în viața elementelor, modificîndu-le înfățișarea și structura. Aerul te irită: să fie alt aer! La fel și piatra. Și tot așa întregul regn vegetal,

şi la fel omul. Să cobori, mai jos de temeliile ființei, pînă la talpa haosului, ca să pui stăpînire pe el, ca să ți-l faci cămin! Cînd n-ai un ban în buzunar, te vînzolești, bați cîmpii, visezi s-ajungi stăpînul a tot şi a toate. Şi totul, cît timp durează fierbințeala, îți aparține cu adevărat, ești geamănul lui Dumnezeu, dar nimeni nu-şi dă seama de asta, nici Dumnezeu şi nici măcar tu însuți. Delirul sărăcimii — gloată de înfierbîntați ce vor o altă lume aici, pe pămînt, şi fără zăbavă — e născător de evenimente, izvor de istorie. Ei sînt cei ce inspiră utopiile şi pentru ei sînt scrise. Dar utopie, să ne aducem aminte, înseamnă *niciunde.*

Şi *unde* ar putea exista acele cetăți pe care răul nu le atinge, în care munca e binecuvîntată şi unde nimeni nu se teme de moarte? Ești condamnat, acolo, la o fericire făcută din idile geometrice, din extaze regulamentare, din mii de minunății greţoase, aşa cum e obligatoriu în scenariul unei lumi *perfecte,* al unei lumi născocite. Cu o minuție rizibilă, Campanella ni-i descrie pe Solarienii scutiți de „gută, de reumatism, de guturai, de sciatică, de colici, de hidropizie, de flatulență" ... Totul se găseşte din belşug în *Cetatea soarelui* „pentru că fiecare vrea să se remarce în ceea ce face. Mai marele peste fiecare sector e numit *Rege*... Femei şi bărbați, organizați în echipe, se-ntrec la muncă fără să calce poruncile *regilor* şi fără să se arate vreodată obosiți, cum i s-ar întîmpla oricăruia din noi. Ei îşi privesc conducătorii ca pe nişte tătuci sau frați mai mari". Vom regăsi aceleaşi platitudini în

toate lucrările genului, şi în special în ale lui Cabet, Fourier sau Morris, lipsite — fără excepţie — de stropul de oţet atît de necesar unei opere, literare sau de alt fel.

Ca să plăsmuieşti o *adevărată* utopie, ca să poţi picta, cu convingere, tabloul societăţii ideale, îţi trebuie o doză de candoare, ba chiar de nerozie, care, stînd prea la vedere, sfîrşeşte prin a-i scoate din sărite pe cititori. Singurele utopii lizibile sînt falsele utopii, acelea care, scrise în joacă, din amuzament ori mizantropie, prefigurează sau evocă *Călătoriile lui Gulliver*, biblie a omului deşteptat, chintesenţă de viziuni ne-himerice, utopie *lipsită de speranţă*. Prin sarcasmele sale, Swift a emancipat un gen într-o asemenea măsură, încît l-a nimicit.

E oare mai uşor de confecţionat o utopie decît o apocalipsă? Şi una, şi cealaltă îşi au propriile principii şi poncife. Prima, ale cărei locuri comune răspund mai bine instinctelor noastre profunde, a dat naştere unei literaturi cu mult mai bogate decît cea de-a doua. Nu-i este dat oricui să-şi pună nădejdea într-o catastrofă cosmică şi nu oricine gustă limbajul şi modul în care ne e anunţată. Dar cine-i deschis acestei idei şi o apreciază va citi, în Scripturi, cu perverse delicii, figuri şi clişee ce vor face carieră la Patmos: „...şi soarele se va întuneca, iar luna se va face roşie ca sîngele... şi stelele cerului vor cădea în ţărînă... şi toate seminţiile pămîntului se vor tîngui..., şi toate se vor întîmpla

mai înainte ca această generaţie să piară." — Acest presentiment al extraordinarului, al unui eveniment capital, această aşteptare crucială se poate preface în iluzie, şi-atunci va fi speranţa într-un paradis pe pămînt sau în altă parte; ori în anxietate, şi-atunci va fi viziunea unui dezastru ideal, a unui cataclism ce inspiră o teamă voluptuoasă.

„...iar din gura lui ieşi o sabie ascuţită, ca să lovească noroadele." — Clişee ale groazei, procedee literare, desigur. În ele avea să lunece şi Sfîntul Ioan atunci cînd a optat pentru acea superbă vorbire în dodii, etalare de prăbuşiri, preferabilă, în definitiv, descrierilor de cetăţi şi insule în care o fericire impersonală te sufocă, în care „armonia universală" te încorsetează şi te zdrobeşte. Visurile utopiei s-au realizat în cea mai mare parte, dar într-un spirit cu totul diferit de cel în care fuseseră gîndite; ceea ce pentru utopie era perfecţiune, pentru noi e cusur; himerele ei sînt nenorocirile noastre. Tipul de societate imaginat de ea pe un ton liric ne-apare, pus în practică, insuportabil. Se poate judeca după următoarea mostră din *Călătorie în Icaria**: „Două mii cinci sute de tinere femei (modiste) lucrează într-un atelier, unele aşezate, altele în picioare, şi aproape toate drăguţe... Faptul că fiecare lucrătoare execută o aceeaşi operaţie dublează rapiditatea muncii, ducînd-o la perfecţiune. Cele mai elegante paruri apar, cu miile, în fiecare dimineaţă, din mîinile drăguţelor

* *Voyage en Icarie* (1842) de Etienne Cabet. (N. t.)

lor creatoare..." — Asemenea elucubraţii dovedesc debilitate mintală sau prost gust. Şi totuşi, sub aspectul material al lucrurilor, Cabet a avut o viziune exactă; nu s-a înşelat decît asupra esenţialului. Neştiind nimic despre distanţa ce separă pe *a fi* de *a produce* (nu existăm, în sensul plin al cuvîntului, decît în afara a ceea ce facem, în afara actelor noastre), el nu putea desluşi blestemul inerent oricărei forme de muncă, artizanală, industrială sau de alt fel. Cel mai mult te uimeşte, la povestirile utopice, lipsa de fler, de instinct psihologic. Personajele utopiei sînt nişte automate, nişte ficţiuni sau simboluri: nici unul nu are realitate, nici unul nu-şi depăşeşte condiţia de fantoşă, de idee pierdută într-un univers lipsit de repere. Pînă şi copiii devin acolo de nerecunoscut. În „statul societar" al lui Fourier, ei sînt atît de neprihăniţi, că nu cunosc nici măcar ispita furtişagului, nu ar lua „un măr dintr-un copac". Dar un copil care nu fură nu e copil. La ce bun să făureşti o societate de marionete? Recomand descrierea Falansterului ca pe cel mai eficient vomitiv.

Plasat la antipodul unui La Rochefoucauld, născocitorul de utopii e un moralist ce nu vede în om decît generozitate, abnegaţie, altruism. Fără vigoare, desăvîrşiţi şi nuli, orbiţi de strălucirea Binelui, lipsiţi de păcate şi vicii, imateriali şi şterşi, neiniţiaţi defel în ale existenţei, în arta de-a roşi de sine, de a-şi inventa noi umilinţe şi cazne, ei nici nu bănuiesc plăcerea pe care ne-o inspiră căderea semenilor noştri, înfrigurarea cu

care le dorim şi urmărim prăbuşirea. Această înfrigurare ca şi plăcerea ce-o însoţeşte pot eventual să provină dintr-o curiozitate superioară, fără nimic diabolic. Cît timp o fiinţă se ridică, prosperă, înaintează, nu ştim cine este, căci ascensiunea îndepărtînd-o de sine însăşi ea e lipsită de realitate, nu există. Şi tot aşa, nu te cunoşti pe tine însuţi decît din clipa cînd începi să decazi, cînd nici o reuşită, la nivelul preocupărilor omeneşti, nu mai este posibilă: înfrîngere lucidă prin care, înstăpînindu-te pe propria fiinţă, te smulgi din letargia universală. Ca să-ţi înţelegi mai bine decăderea, pe-a ta ori pe a altora, trebuie să cunoşti Răul şi, la nevoie, să te afunzi în el: ci cum să-l afli în aceste cetăţi şi insule unde este — din principiu şi din raţiuni de stat — exclus? Tenebrele sînt interzise acolo; numai lumina e permisă. Nici urmă de dualism; utopia este de esenţă antimaniheistă. Potrivnică anomaliei, diformului, asimetriei, ea tinde spre consolidarea omogenului, a tipului, a repetiţiei şi dogmatismului. Viaţa e însă ruptură, erezie, încălcare a normelor materiei. Iar omul, în raport cu viaţa, este erezie la pătrat, triumf al individualităţii, al capriciului, apariţie aberantă, animal schismatic pe care societatea — sumă de monştri adormiţi — vrea să-l aducă pe *drumul cel drept.* Eretic prin excelenţă, monstru deşteptat, omul, singurătate incarnată, violare a ordinii universale, se complace în unicitatea sa, se izolează în privilegiile lui oneroase, plătind în *durată* orice victorie asupra „semenilor" săi: cu cît se deosebeşte de ei, cu-atît va fi

mai primejdios — dar şi mai fragil, căci doar cu preţul unor ani din viaţă le tulbură celorlalţi tihna şi îşi creează, în sînul cetăţii, un statut de indezirabil.

„Speranţele noastre în ce priveşte viitorul speciei umane se reduc la trei puncte importante: abolirea inegalităţii dintre naţiuni, creşterea egalităţii în cadrul aceluiaşi popor, în fine, perfecţionarea omului." (Condorcet)

Preocupată de descrierea cetăţilor *reale*, istoria, care constată oriunde şi oricînd falimentul mai curînd decît împlinirea speranţelor noastre, nu a ratificat nici una din aceste previziuni. Pentru cei din stirpea lui Tacit nu există Romă *ideală*.

Izgonind iraţionalul şi ireparabilul, utopia se opune de asemeni Tragediei, paroxism şi chintesenţă a istoriei. Într-o cetate perfectă, orice conflict ar înceta; voinţele ar fi acolo sugrumate, potolite sau aduse în chip miraculos la acelaşi numitor; ar domni acolo numai unitatea, fără ingredientul întîmplării sau al contradicţiei. Utopia este un amestec de raţionalism pueril şi de angelism secularizat.

Sîntem înecaţi în rău. Nu vreau să spun că toate actele noastre sînt rele fără excepţie; dar, cînd ni se întîmplă să comitem unele *bune*, suferim, pentru că ne contrazicem pornirile spontane: practicarea virtuţii se reduce la un exerciţiu de penitenţă, la ucenicia ascezei. Înger căzut preschimbat în demiurg, Satan, slujnicar al Creaţiunii, se sumeţeşte-n faţa Tatălui şi se arată a fi, pe pămînt, mai tare decît El şi mai în largul

său; departe de-a fi un uzurpator, e domnul nostru, suveran legitim care, dacă universul s-ar reduce la om, l-ar birui pe Preaînaltul. Să avem deci curajul de a ne recunoaşte adevăratul păstor.

Marile religii nu s-au înşelat: ceea ce-i oferă Mara lui Buddha, Ahriman lui Zoroastru, Cel Viclean lui Isus este pămîntul şi puterea lumească, realităţi ce depind efectiv de Prinţul Tenebrelor. Aşa încît i-am face jocul, i-am fi complici şi i-am încununa lucrarea dacă am dori instaurarea unei noi rînduieli, utopie generalizată sau imperiu universal, căci mai mult ca orice el vrea să-i fim tovarăşi în păcat şi, sub influenţa lui, să ne întoarcem faţa de la lumină, să uităm fericirea noastră dintîi.

Închise timp de peste cinci mii de ani, porţile raiului au fost redeschise, ne spune Sfîntul Ioan Gură de Aur, în clipa cînd Cristos îşi dă suflarea din urmă; a intrat atunci şi tîlharul, urmat de Adam, repatriat în fine, şi de un mic număr de drepţi ce lîncezeau în iad aşteptînd „ceasul mîntuirii".

Totul ne face să credem că raiul este din nou zăvorît şi că multă vreme va rămîne aşa. Nimeni nu poate să-i forţeze porţile: cei cîţiva privilegiaţi s-au baricadat, desigur, înăuntru, după o metodă a cărei eficienţă o putuseră constata pe pămînt. Paradisul acesta pare să fie cel adevărat: la el ne gîndim cînd ne cuprinde disperarea cea mai neagră, în el am vrea să ne topim, să ne pierdem. O pornire subită ne

împinge, ne aruncă în el: vrem oare să recîştigăm, într-o clipită, tot ce-am pierdut dintru-nceputuri, să reparăm instantaneu greşeala de a ne fi născut? Nimic nu dezvăluie mai bine sensul metafizic al dorului decît imposibilitatea lui de a coincide cu un moment anume din timp; de aceea, îşi cată alinare într-un trecut îndepărtat, imemorial, refractar veacurilor şi parcă anterior devenirii. Boala ce-l chinuie — efect al unei rupturi produse la începuturi — îl împiedică să proiecteze vîrsta de aur în viitor; în schimb, o concepe spontan pe-aceea din vechime, primordială; la aceea rîvneşte, şi nu atît pentru a huzuri, cît pentru a se pierde-n ea, pentru a-şi lepăda aici povara conştiinţei. Se reîntoarce la obîrşia timpului pentru a regăsi acolo raiul cel adevărat, cel pe care-l regretă. Dimpotrivă, dorul din care se naşte paradisul lumesc va fi lipsit tocmai de dimensiunea regretului: dor răsturnat, falsificat şi viciat, orientat către viitor, obsedat de „progres“, replică temporală, metamorfoză schimonosită a paradisului originar. În cele din urmă, această metamorfoză s-a săvîrşit — prin molipsire? prin automatism? — în fiecare din noi. Cu sau fără voie, mizăm pe viitor, facem din el un panaceu şi, asimilîndu-l cu naşterea unui timp *absolut diferit* în chiar interiorul timpului, îl considerăm a fi o durată inepuizabilă şi totuşi încheiată, o *istorie atemporală*. Contradicţie în termeni, inerentă speranţei într-o nouă rînduială, într-o victorie a insolubilului în sînul devenirii. Visul nostru într-o lume mai bună

se bazează pe o imposibilitate teoretică. Ce-i de mirare că este nevoie, spre a-l justifica, de paradoxuri *solide*?

Atîta timp cît creştinismul împlinea spiritele, utopia nu le putea ispiti; de îndată însă ce crucea începu să decepţioneze, utopia căută să le ia cu asalt şi să le stăpînească. Încercase încă din vremea Renaşterii, dar nu avea să reuşească decît cu două veacuri mai tîrziu, într-o epocă de superstiţii „luminate". Aşa se născu Viitorul, viziune a unei fericiri irevocabile, a unui paradis dirijat, în care nu e loc pentru întîmplare, în care cea mai mică fantezie pare o erezie ori o provocare. A-l descrie înseamnă a intra în amănuntele inimaginabilului. Chiar şi ideea unei cetăţi ideale este un chin pentru raţiune, o încercare ce onorează inima dar descalifică intelectul. (Cum s-a putut coborî un Platon pînă-ntr-acolo? El este, era să uit, strămoşul tuturor acestor rătăciri, reluate şi agravate de Thomas Morus, *ctitorul* amăgirilor moderne.) A construi o societate în care, conform unui protocol fioros, faptele ne sînt catalogate şi normate, în care, dintr-o milostenie împinsă pînă la indecenţă, ni se scotoceşte în gîndurile cele mai ascunse înseamnă să transferi caznele gheenei în vîrsta de aur, sau să creezi în tovărăşie cu diavolul o instituţie filantropică. Solarieni, Utopieni, Armonieni... — aceste nume groaznice rimează cu destinul lor, coşmar ce ne aşteaptă şi pe noi, de vreme ce singuri ne-am făcut din el un ideal.

Predicînd foloasele muncii, utopiile aveau să se contrapună *Genezei*. Sub acest aspect, mai ales, ele sînt expresia unei omeniri robite muncii, complăcîndu-se, mîndră, în urmările păcatului originar, dintre care cea mai gravă rămîne obsesia randamentului. Purtăm cu trufie şi ostentaţie stigmatele unei rase ce pune la mare preţ „sudoarea frunţii", ce-şi face din ea un blazon, ce se agită şi trudeşte *exultînd*; de aici groaza pe care ne-o inspiră nouă, celor atinşi de blestem, alesul ce refuză să trudească ori să exceleze într-un domeniu sau altul. E capabil de acest refuz — pentru care obştea îl înfierează — acela, doar, ce mai păstrează amintirea unei fericiri imemoriale. Înstrăinat printre semenii săi, e asemenea lor şi totuşi, sufleteşte, nu poate fi de-al lor; din orice parte ar privi lumea, el nu se simte de *aici*; totul îi pare uzurpare: pînă şi faptul de-a purta un nume... Proiectele sale dau greş, şi le porneşte fără să creadă în ele: îi par simulacre de la care-l abate imaginea *exactă* a unei alte lumi. Omul, odată izgonit din paradis, ca să şi-l scoată din gînd şi ca să nu mai sufere, capătă-n schimb capacitatea de a vrea, de-a tinde spre făptuire, de a se arunca în ea cu entuziasm, cu virtuozitate. Ci toropitul, în detaşarea lui, în apatia lui miraculoasă, la ce să trudească, din ce să-şi facă un ţel? Nimic nu-l îmbie să iasă din indiferenţă. Şi totuşi, nici el nu scapă pe de-a-ntregul blestemului comun: îl *istoveşte* un dor, făcîndu-l să cheltuiască mai multă energie decît noi toţi, în toate isprăvile noastre.

Cînd Cristos afirma că „împărăţia lui Dumnezeu" nu este nici „aici", nici „dincolo", ci înlăuntrul nostru, el condamna cu anticipaţie construcţiile utopice, pentru care orice „împărăţie" este inevitabil *exterioară*, fără nici un raport cu eul profund ori cu mîntuirea noastră individuală. Dar ele ne-au marcat într-atît, încît izbăvirea ne-o aşteptăm din afară, ca fruct al conjuncturii sau al evoluţiei colectivităţilor. Astfel avea să apară Sensul istoriei, a cărui modă avea s-o elimine pe aceea a Progresului, fără să adauge nimic nou. Dar trebuia să aruncăm la vechituri nu atît un concept, cît una din expresiile lui verbale, de care se abuzase. În materie de ideologie, nu ne-am putea primeni prea uşor fără ajutorul sinonimelor.

Sub felurite măşti, ideea perfectibilităţii a pătruns în moravurile noastre: aderă la ea chiar şi acela ce-o pune sub semnul întrebării. Nimeni nu vrea să accepte că istoria se desfăşoară şi *atîta tot*, fără o direcţie determinată, fără un ţel. „Ea are un ţel, se îndreaptă spre el, în principiu l-a şi atins", pretind dorinţele şi doctrinele noastre. Cu cît o idee conţine mai multe promisiuni imediate, cu atît are şanse de-a triumfa. Incapabili să găsească „împărăţia Domnului" înlăuntrul lor sau mai curînd prea vicleni ca să vrea s-o caute-n ei, creştinii au situat-o în viitor: au pervertit învăţătura lui Isus cu scopul de a-i asigura reuşita. De altfel chiar Isus întreţine echivocul; pe de-o parte, răspunzînd insinuărilor fariseilor, propovăduieşte o împărăţie interioară, atemporală, iar pe de alta le dă

de înţeles discipolilor că mîntuirea fiind apropiată vor fi martori, ei şi „generaţia lor“, la sfîrşitul lumii acesteia. Înţelegînd că oamenii ar accepta martiriul pentru o himeră, dar nu pentru un adevăr, a trebuit să ţină seama de slăbiciunea lor. Dacă ar fi acţionat altfel, şi-ar fi compromis lucrarea. Dar ceea ce era la el concesie sau tactică, la utopişti va fi postulat sau pasiune.

Un mare pas înainte a fost făcut în ziua cînd oamenii au înţeles că pentru a se putea chinui mai bine unii pe alţii e necesar să se adune, să se organizeze într-o societate. Dacă am da crezare utopiilor, au reuşit s-o facă doar pe jumătate; ele-şi propun aşadar să-i ajute, să le ofere un cadru adecvat exercitării unei fericiri integrale, cerîndu-le totodată, în schimb, să renunţe la libertate ori, dacă o păstrează, să se servească de ea doar ca să-şi strige bucuria în mijlocul suferinţelor pe care şi le provoacă din belşug. Acesta pare a fi sensul satanicei bunăvoinţe ce le-o arată utopiile. În aceste condiţii, cum să nu concepi o utopie pe dos, o lichidare a infimului bine şi a răului imens inerente ordinii sociale, oricare ar fi ea? Proiectul este ademenitor, ispita irezistibilă. Cum altfel să pui capăt unui atît de vast ansamblu de monstruozităţi? Ar fi necesar, pentru asta, ceva comparabil cu *dizolvantul universal* pe care-l căutau alchimiştii, şi-a cărui eficacitate am putea s-o testăm nu pe metale, ci pe instituţii. Aşteptînd să i se găsească formula, să remarcăm în treacăt că, în aspectele lor practice, alchimia şi utopia se

întîlnesc: urmărind, în domenii diferite, un vis de transmutaţie înrudit, dacă nu identic, una abordează imposibilul din natură, cealaltă din istorie. Dintr-un acelaşi viciu al spiritului, sau din aceeaşi speranţă, se trage şi ideea pietrei filozofale, şi a cetăţii ideale.

La fel cum o naţiune, pentru a se detaşa de celelalte, pentru a le umili şi zdrobi sau pur şi simplu pentru a dobîndi un chip numai al ei, are nevoie de o idee nesăbuită ca s-o călăuzească şi să-i fixeze scopuri ce-i depăşesc capacităţile reale, tot aşa o societate nu evoluează şi nu se afirmă decît dacă i se propun ori i se impun idealuri cu mult peste puterile ei de-a le realiza. Utopia îndeplineşte în viaţa colectivităţilor funcţia pe care o are ideea de misiune în viaţa popoarelor. Ideologiile sînt subproduse ale viziunilor mesianice sau utopice, un fel de expresie vulgară a lor.

În sine, o ideologie nu este nici bună, nici rea. Totul depinde de momentul cînd este adoptată. Comunismul, de pildă, acţionează asupra unei naţiuni virile ca un stimulent; o împinge înainte şi îi înlesneşte expansiunea; în schimb, asupra unei naţiuni şovăielnice, influenţa lui ar putea fi mai puţin fericită. Nici adevărat, nici fals, el grăbeşte o serie de procese, şi nu *din cauza* lui, ci *prin* el şi-a dobîndit Rusia puterea actuală. Ar putea comunismul să joace acelaşi rol, odată instalat în restul Europei? Ar putea fi, acolo, principiu de reînnoire? Am vrea s-o putem spera; oricum, întrebarea aceasta nu poate primi decît un răspuns indirect, arbitrar, inspirat de analogii de ordin

istoric. Gîndiți-vă la efectele creștinismului la începuturile sale: a dat o lovitură fatală societății antice, a paralizat-o și a lichidat-o; în schimb, a fost o binecuvîntare pentru barbari, cărora le-a exacerbat instinctele. Nici vorbă să regenereze o lume decrepită: nu i-a regenerat decît pe cei deja regenerați. La fel, comunismul va aduce, *în viitorul apropiat*, mîntuirea acelora, doar, ce sînt deja mîntuiți; dar nu le va putea aduce o speranță concretă muribunzilor și cu atît mai puțin va izbuti să învie cadavre.

După ce am denunțat ridicolul utopiei, să ne ocupăm de meritele ei, iar de vreme ce oamenii primesc atît de bine ordinea socială, de-abia deslușindu-i răul imanent, să le urmăm exemplul, să fim părtași la inconștiența lor.

Nu vom putea elogia îndeajuns utopiile pentru a fi denunțat ravagiile proprietății, esența ei monstruoasă, urgiile cărora le este izvor. Mare sau mic, proprietarul este pătat, corupt în adîncul ființei: corupția lui întinează cel mai neînsemnat obiect pe care-l atinge ori și-l însușește. Puneți-i „avutul" în pericol, despuiați-l de agoniseala lui — îl veți forța la o trezire a conștiinței de care-n mod normal nu e capabil. Ca să recapete un chip omenesc, ca să-și recîștige „sufletul", va trebui să ajungă la sapă de lemn și să-și accepte falimentul. Revoluția îi va veni în ajutor. Redîndu-i goliciunea dintru început, îl nimicește în imediat și îl salvează în absolut, căci ea îi izbăvește, în chip

lăuntric, desigur, chiar pe aceia în care lovește mai întîi — pe cei avuți; revoluția îi *reclasează*, le redă vechea statură și-i readuce la valorile pe care le-au trădat. Dar înainte chiar de a avea mijloacele ori prilejul să-i lovească, ea întreține în ei o spaimă salutară: le tulbură somnul, le hrănește coșmarele, iar coșmarul e începutul trezirii metafizice. Se dovedește utilă, așadar, în calitate de agent distructiv; dar, fie și nefastă, un lucru i-ar răscumpăra orice vină: doar ea ne-nvață prin ce gen de teroare se poate zdruncina această lume de proprietari, cea mai cumplită din lumile posibile. Orice formă de posesiune, putem s-o repetăm fără teamă, degradează, înjosește, îl stîrnește pe monstrul ațipit în fiecare din noi. Să dispui fie și numai de-o mătură, să socotești un lucru, oricare, drept bunul *tău* înseamnă să participi la degradarea generală. Ce mîndrie să descoperi că nu-ți aparține nimic, ce revelație! Te socoteai cel mai nenorocit dintre oameni și iată că, deodată, surprins și parcă iluminat de sărăcia ta, nu mai găsești în ea motiv de suferință, ci dimpotrivă, unul de mîndrie. Iar tot ce-ți mai dorești este să fii la fel de deposedat ca un sfînt ori ca un smintit.

Cînd sîntem sătui de valorile tradiționale, ne orientăm inevitabil spre ideologia care le neagă. Aceasta seduce mai mult prin forța de negație decît prin formulele ei pozitive. A dori răsturnarea ordinii sociale înseamnă să traversezi o criză marcată, mai mult

sau mai puţin, de teme comuniste. Asta e valabil azi cum a fost ieri, cum o să fie şi mîine. Totul se petrece ca şi cum, de la Renaştere încoace, spiritele ar fi fost atrase la suprafaţă de liberalism, iar în profunzime de comunism, care, departe de-a fi un produs de circumstanţă, un accident istoric, e moştenitorul sistemelor utopice şi beneficiarul unei îndelungate lucrări subterane; mai întîi capriciu ori schismă, el avea să îmbrace mai tîrziu caracterul unui destin şi-al unei dogme. În momentul de faţă, conştiinţele nu se pot manifesta decît prin două forme de revoltă: comunistă şi anticomunistă. Cum să nu observi însă că anticomunismul e totuna cu o credinţă vehementă, înfricoşată, în viitorul comunismului?

Cînd vine sorocul biruinţei unei ideologii, totul îi înlesneşte izbînda, pînă şi duşmanii declaraţi; nici polemica şi nici poliţia nu-i vor putea stăvili expansiunea ori întîrzia triumful; ea vrea şi poate să devină realitate, să se întrupeze; dar cu cît e mai aproape de izbîndă, cu atîta riscă să se vlăguiască; instaurată, se va goli de conţinutul ei ideal, îşi va slei resursele, pentru ca în cele din urmă, compromiţîndu-şi speranţele de mîntuire, să degenereze în pălăvrăgeală ori sperietoare.

Cariera rezervată comunismului depinde de viteza cu care îşi va cheltui rezervele de utopie. Atîta timp cît nu şi le-a secătuit, va ispiti, inevitabil, toate societăţile ce nu-l vor fi trăit pe pielea lor; dînd înapoi pe-alocuri, înaintînd în alte părţi, investit cu virtuţi pe

care nu le deține nici o altă ideologie, va face înconjurul lumii, substituindu-se religiilor defuncte sau șovăitoare și propunînd peste tot mulțimilor moderne un absolut pe măsura neantului lor.

Considerat în sine, comunismul apare drept singura realitate la care mai putem adera, dacă păstrăm măcar o brumă de iluzie asupra viitorului: iată de ce, în grade diferite, sîntem cu toții comuniști... Dar nu e oare o speculație sterilă să judeci o doctrină în afara anomaliilor inerente realizării ei în practică? Omul va spera mereu în instaurarea dreptății; pentru triumful ei va renunța la libertate, ca mai apoi s-o regrete. Orice ar întreprinde, faptele și gîndurile sale stau sub semnul eșecului, ce pare-a fi nu punctul final, ci punctul de pornire, condiția și cheia lor. Nu există formă socială nouă în stare să păstreze avantajele celei vechi: o sumă aproximativ egală de neajunsuri se întîlnește în toate tipurile de societate. Echilibru blestemat, stagnare fără leac, de care suferă deopotrivă și indivizii, și colectivitățile. Teoriile sînt aici neputincioase, fondul istoriei fiind impermeabil doctrinelor care-i exprimă aparența. Era creștină a fost cu totul altceva decît creștinismul; era comunistă, la rîndul ei, nu ar putea să amintească de comunismul ca atare. Nu există evenimente prin natura lor creștine, și nici comuniste.

Utopia este iluzia ipostaziată; comunismul, mergînd și mai departe, va fi iluzie decretată, impusă: o sfidare la adresa omniprezenței răului, un optimism

obligatoriu. Greu se va deprinde cu el acela care, de-atîtea experienţe şi suferinţe, trăieşte în beţia decepţiei şi care, la fel ca autorul *Genezei*, refuză să pună alături vîrsta de aur şi devenirea. Nu că i-ar dispreţui pe maniacii „progresului continuu“ şi eforturile lor de-a întrona dreptatea pe pămînt; dar ştie, spre nefericirea lui, că aceasta e o imposibilitate materială, un nonsens grandios, singurul ideal despre care putem spune cu certitudine că nu se va realiza niciodată şi contra căruia natura şi societatea par să-şi fi mobilizat toate legile.

Aceste sfîşieri, aceste conflicte nu sînt doar ale singuraticului. Cu mai mică sau mai mare intensitate, le resimţim şi noi, ceilalţi: n-am ajuns oare să dorim cu toţii nimicirea societăţii în care trăim deşi cunoaştem bine decepţiile pe care ni le rezervă aceea care-i va lua locul? O răsturnare totală, chiar şi inutilă, o revoluţie *fără credinţă* — e tot ce se mai poate spera de la o epocă în care nimeni nu mai are destulă candoare pentru a fi un revoluţionar adevărat. Atunci cînd, cuprinşi de frenezia intelectului, ne aruncăm în aceea a haosului, reacţionăm ca un nebun cu mintea-ntreagă, ca un nebun aflat deasupra nebuniei sale ori ca un dumnezeu care, într-un acces de furie lucidă, s-ar hotărî să-şi nimicească opera o dată cu propria-i fiinţă.

Visele noastre de viitor vor fi, de-acum înainte, inseparabile de spaimele noastre. Literatura utopică, la începuturile ei, se răzvrătea împotriva Evului Mediu, împotriva exageratei preţuiri pe care acesta o arăta

infernului şi a gustului său declarat pentru viziunile de sfîrşit de lume. S-ar spune că sistemele atît de liniştitoare ale unui Campanella sau Morus au fost concepute cu singurul scop de a discredita halucinaţiile unei Sfinte Hildegarda. Astăzi, reconciliaţi cu grozăvia, asistăm la o contaminare a utopiei de către apocalipsă: „noul pămînt“ ce ni se profeţeşte capătă tot mai mult înfăţişarea unui nou infern. Dar noi îl aşteptăm, acest infern, ne facem chiar o datorie din a-i grăbi venirea. Cele două genuri, utopic şi apocaliptic, ce ne păreau atît de diferite, se întrepătrund acum, îşi împrumută culorile, dînd naştere unui al treilea gen, perfect alcătuit pentru a oglindi soiul de realitate ce ne pîndeşte şi căreia-i vom spune totuşi *da*, un *da* decent şi fără iluzii. Va fi felul nostru de-a fi *impecabili* în faţa fatalităţii.

VI

VÎRSTA DE AUR

I

„Zeii, ce-au casa-n Olimp, mai întîi făurit-au pe lume
Neamu-unor oameni de aur, cu duh cumpătat şi cuminte,
Care au fost într-o vreme, cînd domn peste cer era Cronos.
Netulburaţi de vreo grijă, trăiau asemeni cu zeii,
Nu cunoşteau suferinţa ori truda, şi nici bătrîneţea
Nu-i dobora, ci de-a pururi cu zdravene mîini şi picioare
Se veseleau în petreceri, feriţi de orice amaruri.
Moartea uşoară ca somnu-i primea şi averile toate
Ei stăpîneau, căci pămîntul cel rodnic din propria-i vrere
Fructe dădea din belşug, paşnici trăiau şi în tihnă...“

(Hesiod, *Munci şi zile* *)

Acest tablou al vîrstei de aur seamănă bine cu acela al Edenului biblic. Şi unul, şi celălalt sînt cît se poate de convenţionale: irealitatea nu ar putea să fie dramatică. Oricum, au meritul de a fixa imaginea unei lumi statice, în care identitatea se oglindeşte neîncetat

* Traducere de Dumitru T. Burtea. (N. t.)

în sine, unde domnește prezentul veșnic, timp comun tuturor viziunilor paradisiace, timp conceput în opoziție cu însăși ideea de timp. Ca să-l poți imagina și dori, trebuie să urăști devenirea, să-i simți povara și urgia, să vrei cu orice preț să-i scapi. E singura dorință de care mai este capabilă o voință debilă, însetată de repaos, nerăbdătoare să dispară pe alte limanuri. Dacă am fi îmbrățișat cu trup și suflet prezentul veșnic, istoria nu ar mai fi avut loc sau, în orice caz, nu ar fi fost sinonimă cu povara sau cu supliciul. Cînd ea ne apasă prea greu și ne strivește, o lașitate cumplită ne cotropește ființa: perspectiva de a ne agita mai departe prin veacuri capătă proporțiile unui coșmar. Dulceața vîrstei mitologice ne ispitește atunci dureros sau, dac-am fost cititori statornici ai *Genezei*, reverii nostalgice ne poartă în toropeala preafericită a grădinii dintîi, în timp ce spiritul nostru invocă îngerii și-ncearcă să le pătrundă misterul. Cu cît mai mult îi caută gîndul, cu-atît oboseala noastră îi naște — nu fără anume folos pentru noi: oare nu datorită lor ne putem măsura gradul înstrăinării de lume, neputința de a ne integra ei? Oricît de imateriali, oricît de ireali ar fi, sînt totuși mai consistenți decît noi, care îi cercetăm și invocăm, umbre ori simulacre de umbre, carne vestejită, duh spulberat. Și ne gîndim la ei și-i implorăm din toată nimicnicia noastră, ca niște fantome sufocate. Nu-i în natura lor nimic „cumplit“, cum pretinde o anume elegie; nu, cumplit e să

ajungem să nu ne mai putem înțelege decît cu ei sau, cînd îi credem la celălalt căpăt al lumii, să-i vedem deodată țîșnind din amurgul sîngelui nostru.

II

„Izvoarele vieții", pe care zeii, după spusa aceluiași Hesiod, ni le-au ascuns, Prometeu și-a propus să ni le dezvăluie. Vinovat pentru toate nenorocirile noastre, nu era conștient de ce face, deși se fălea cu luciditatea lui. Cuvintele pe care i le atribuie Eschil sînt exact contrariul celor citite adineauri în *Munci și zile*: „Altădată oamenii vedeau, dar nu vedeau cum trebuie; ascultau, dar nu înțelegeau... Făptuiau, dar fără judecată." Tonul e ușor de sesizat; de prisos să cităm mai departe. Ceea ce li se reproșa era, într-un cuvînt, că se cufundă în idila primordială și își urmează legile firii, nealterate de conștiință. Trezindu-i pe oameni la spirit, despărțindu-i de aceste „izvoare" de care înainte se bucurau fără a căuta să le sondeze adîncimile sau sensul, Prometeu nu le-a adus fericirea, ci blestemul și chinurile titanismului. Conștiința? Se lipseau foarte bine de ea; dar Prometeu le-a impus-o, le-a vîrît-o pe gît, iar ea a declanșat în ei o dramă care se prelungește în fiecare din noi și care nu se va sfîrși decît o dată cu specia. Pe măsură ce timpul merge înainte, conștiința ne acaparează, ne subjugă și ne smulge vieții; am vrea să revenim la aceasta, dar, pen-

tru că nu putem, le căutăm pricină și uneia și celeilalte, apoi le cîntărim înțelesul și premisele, ca să sfîrșim, exasperați, prin a ne acuza pe noi înșine. Iată ce nu putuse prevedea acel funest filantrop a cărui amăgire îi e singura scuză, acel ispititor fără voie, șarpe imprudent și nechibzuit. Oamenii *ascultau*; ce nevoie aveau *să înțeleagă*? El i-a silit s-o facă, lăsîndu-i în voia devenirii, a istoriei; gonindu-i, cu alte cuvinte, din prezentul veșnic. Vinovat sau nevinovat — ce importanță mai are! — și-a meritat pedeapsa.

Cel dintîi fanatic al „științeiʺ, un *modern* în cel mai rău înțeles al cuvîntului, fanfaronadele și delirurile lui vestesc pe-acelea ale mai multor doctrinari din veacul trecut: doar suferințele lui ne consolează pentru atîtea extravaganțe. Dacă cineva a *înțeles*, acela a fost vulturul, care, ghicindu-ne viitorul, a vrut să ne cruțe de chinurile ce ne așteptau. Dar primul impuls fusese dat: oamenii prinseseră gust pentru manevrele seducătorului care, modelîndu-i după chipul și înfățișarea sa, i-a învățat și pe ei să scotocească în *dedesubturile* vieții, în ciuda interdicției zeilor. Indiscrețiile și crimele cunoașterii, curiozitatea ucigașă ce ne împiedică să ne armonizăm cu lumea, toate pornesc de la el: idealizînd cunoașterea și actul, n-a ruinat el oare totodată ființa, iar o dată cu ființa șansa vîrstei de aur? Încercările cărora ne sortea, fără a fi la fel de crunte ca ale sale, aveau în schimb să dureze mai mult. „Programulʺ lui, coerent ca fatalitatea, și l-a realizat de minune și... pe dos; tot ce ne-a predicat și

impus s-a întors punct cu punct contra lui, apoi contra noastră. Nimeni nu poate tulbura nepedepsit inconștiența originară; cei care, urmîndu-i exemplul, au atentat la ea, i-au împărtășit inexorabil destinul: sînt devorați și ei, au parte, la rîndu-le, de stînca și de vulturul lor. Și îl urăsc cu atît mai multă înverșunare, cu cît se urăsc pe ei înșiși *în el*.

III

Trecerea la vîrsta de argint, apoi la aceea de bronz și de fier marchează accentuarea decăderii noastre, a îndepărtării de prezentul veșnic, al cărui simulacru, doar, ni-l mai putem imagina, cu care nu mai avem frontieră comună: aparține altui univers, ne scapă și e atît de diferit de noi, că nici nu reușim să-i bănuim natura. Nu-i cale să ni-l însușim: oare l-am posedat cu-adevărat odinioară? Și cum să-l stăpînim din nou, cînd nu-i putem reface, din nimic, icoana? Ne-a fost răpit pe vecie, iar dacă îl simțim aproape, uneori, e meritul lehamitei și atoniei împinse la extrem; dar nu mai e, atunci, decît propria-i caricatură, parodie a imuabilului, devenire apatică, încremenită într-o zgîrcenie atemporală, chircită pe o clipă sterilă, pe o comoară ce o sărăcește, devenire spectrală, goală și totuși încărcată, căci este doldora de vid. Ființa căreia extazul i-a fost interzis nu-și poate regăsi originile decît prin stingerea vitalității, prin absența oricărui

atribut, prin acea senzaţie de infinit găunos, de genune devalorizată, de spaţiu în plină inflaţie şi de durată rugătoare şi nulă.

Există o veşnicie adevărată, pozitivă, ce se întinde dincolo de timp; există alta, negativă, falsă, aflată dincoace de el: e chiar aceea în care dospim, departe de izbăvire, în afara puterii unui mîntuitor, şi care ne eliberează de toate luîndu-ne totul. Universul fiind abolit, ne vlăguim la spectacolul propriilor noastre aparenţe. S-a atrofiat oare organul ce ne îngăduia să ne percepem esenţa fiinţei? Să fim pe veci reduşi la umbra noastră? Toate bolile cărnii şi spiritului, luate laolaltă, n-ar fi nimic pe lîngă boala ce se trage din incapacitatea de a intra în rezonanţă cu prezentul veşnic sau de a-i fura — ca să ne îndulcim cu ea — măcar o părticică.

Eşuaţi fără drept de apel în veşnicia negativă, în acest timp risipit ce nu se afirmă decît anulîndu-se, esenţă redusă la un şir de distrugeri, sumă de ambiguităţi, plenitudine ce are neantul drept principiu — trăim şi murim în fiecare din clipele sale, fără să ştim *cînd* este, căci de fapt nu există nicicînd. Deşi atît de efemer, ne leagă în asemenea măsură, încît, ca să ne smulgem din strînsoarea lui, ne-ar trebui nu doar o răsturnare a deprinderilor, ci o leziune a spiritului, o fisură a eului, prin care să putem întrezări indestructibilul şi să ajungem la el; de acest privilegiu au parte doar cîţiva blestemaţi de soartă, ca recompensă pentru a-şi fi acceptat ruina. Restul, cvasitotalitatea

oamenilor, deşi se recunosc incapabili de asemenea sacrificiu, tot nu renunţă la căutarea unui *alt* timp; din contră, o fac cu îndîrjire, însă cu gîndul să-l plaseze în lumea aceasta, conform recomandărilor utopiei, care încearcă să împace prezentul veşnic cu istoria, dulceaţa vîrstei de aur cu ambiţiile prometeice — sau, ca să recurgem la terminologia biblică, încearcă să refacă Edenul cu mijloacele păcatului originar, redîndu-i astfel noului Adam privilegiile celui din vechime. Nu înseamnă asta, oare, să încerci revizuirea Creaţiunii?

IV

Ideea lui Vico de a imagina o „istorie ideală" şi de a-i trasa „ciclul etern" se regăseşte, aplicată la societate, în sistemele utopice, a căror particularitate e voinţa de a rezolva, o dată pentru totdeauna, „chestiunea socială". De aici obsesia lor pentru *definitiv* şi nerăbdarea de-a instaura paradisul cît mai curînd, în viitorul imediat, soi de durată staţionară, de Posibil imobilizat, simulacru al prezentului veşnic. „Dacă vestesc, spune Fourier, cu atîta siguranţă armonia universală ca foarte apropiată, e pentru că organizarea statului societar nu cere mai mult de doi ani..." Mărturisire cum nu se poate mai naivă, dar care exprimă totuşi o realitate profundă. Oare ne-am apuca de o cît de măruntă lucrare fără convingerea secretă că

absolutul depinde de noi, de ideile şi faptele noastre, şi că-i putem asigura izbînda într-un răstimp destul de scurt? Cine se identifică pe de-a-ntregul cu ceva se comportă ca şi cum ar spera în instaurarea „armoniei universale“ ori s-ar considera promotorul ei. A acţiona înseamnă să te înrădăcinezi într-un viitor apropiat, atît de apropiat că devine aproape tangibil, înseamnă să te simţi consubstanţial cu acesta. Altfel stau lucrurile cu cei chinuiţi de demonul amînării. „Ceea ce se poate amîna cu folos se poate, cu şi mai mult folos, abandona“, repetă ei împreună cu Epictet, deşi pasiunea lor pentru amînare nu provine, ca la filozoful stoic, dintr-un considerent moral, ci dintr-o spaimă aproape metodică şi dintr-o silă prea inveterată ca să nu capete aspectul unei autodiscipline sau al unui viciu. Pe *înainte* şi *după*, pe *azi* şi *mîine*, la fel de inacceptabile, le-au proscris şi le-au dat deoparte, căci mai uşor le e să trăiască în imaginaţie peste zece mii de ani decît să se complacă în imediat şi iminent. De-a lungul anilor, vor fi gîndit mai mult la timpul în sine decît la timpul obiectiv, la indefinit decît la eficienţă şi la sfîrşitul lumii decît la sfîrşitul unei zile. Cum nu cunosc nici în durată şi nici în spaţiu momente sau locuri privilegiate, ei cad dintr-un leşin într-altul; iar cînd şi-această înaintare le este interzisă, se opresc, privesc în toate părţile, scrutează orizontul: dar nu mai este orizont... Şi atunci îi încearcă nu ameţeala, ci panica, o panică atît de intensă, că îi paralizează şi îi împiedică să fugă. Aceştia sînt excluşii,

surghiuniţii, cei scoşi în afara timpului, rupţi de ritmul ce pune gloatele în mişcare, victimele unei voinţe anemiate şi lucide care se luptă cu ea însăşi şi *se ascultă* neîncetat. A vrea, în sensul plin al cuvîntului, înseamnă să nu ştii că vrei, să refuzi să te opreşti asupra fenomenului voinţei. Omul de acţiune nu-şi cîntăreşte nici impulsurile, nici mobilurile, iar reflexele şi le cercetează şi mai puţin: li se supune fără să gîndească la ele şi fără să le stingherească. Îl interesează nu actul în sine, ci scopul, intenţia actului; de asemeni, îl va preocupa *obiectul*, iar nu mecanismul voinţei. Înfruntînd lumea, caută în ea definitivul sau speră să-l introducă, pe dată sau peste doi ani... A te manifesta înseamnă a te lăsa orbit de-o formă oarecare de perfecţiune: pînă şi simpla mişcare conţine un ingredient utopic. Chiar şi respiraţia ar fi un supliciu fără amintirea sau presimţirea paradisului, obiect suprem — şi totuşi inconştient — al dorinţelor noastre, esenţă neformulată a memoriei şi aşteptării noastre. Incapabili să-l deslușească în străfundul naturii lor şi prea grăbiţi ca să-l poată extrage din ea, modernii aveau să-l proiecteze în viitor; iluziile lor sînt rezumate în epigraful jurnalului saint-simonian, *Producătorul*: „Vîrsta de aur, pe care o tradiţie oarbă a situat-o în trecut, se găseşte în faţa noastră." Deci este important să-i grăbim venirea, s-o instaurăm pentru vecie, conform unei escatologii născute nu din spaimă, ci din exaltare şi euforie, dintr-o sete de fericire suspectă şi aproape morbidă. Revoluţionarul credea — şi toţi gîndim la fel în sfera

activităţilor noastre — că răsturnarea pe care-o pregăteşte va fi şi ultima: această idee de *ultim* fiind obsesia oricărui om în viaţă. Ne agităm pentru că ne revine — credem noi — misiunea de a isprăvi istoria, de a-i pune un punct final, căci ea ne pare-a fi domeniul nostru, ca de altfel şi „adevărul“, decis în fine să-şi părăsească atitudinea rezervată, spre a ni se dezvălui. Eroarea va fi de partea celorlalţi; doar noi vom fi înţeles totul. Cine nu luptă să-şi biruie semenii, apoi pe Dumnezeu, cine nu vrea să-i retuşeze opera, să-i corecteze imperfecţiunile, cine nu încearcă şi nu crede că-i de datoria lui să încerce toate acestea — acela renunţă, fie din înţelepciune, fie din neputinţă, la propriul destin. Prometeu a vrut să-l întreacă pe Zeus; demiurgi improvizaţi, noi vrem să-l depăşim pe Dumnezeu, să-l umilim edificînd un paradis superior celui creat de el, să suprimăm ireparabilul şi, cu un cuvînt din jargonul lui Proudhon, să „defatalizăm“ lumea. În intenţia ei generală, utopia este un vis cosmogonic *la scara istoriei.*

V

Nu se va putea făuri paradisul aici, pe pămînt, atîta timp cît oamenii vor fi supuşi Păcatului; deci trebuie să fie scoşi, eliberaţi de sub puterea lui. Sistemele ce şi-au propus acest obiectiv ţin de un pelagianism mai mult sau mai puţin deghizat. Se ştie că Pelagius (un

celt, un naiv), negînd efectele păcatului originar, tăgăduia greşelii lui Adam orice putere de-a înrîuri posteritatea. Primul nostru străbun a trăit o dramă strict personală, şi-a atras o dizgrație ce-l privea doar pe el, fără să aibă satisfacția de a ne pricopsi cu tarele şi nenorocirile lui. Născuți buni şi liberi, n-ar exista în noi nici urmă a unei prihăniri originare.

Cu greu se poate imagina o doctrină mai generoasă şi mai falsă; este o erezie de tip utopic, fecundă prin înseşi excesele ei, prin absurdități ce-aveau să facă o lungă carieră. Nu vreau să spun că autorii de utopii s-au inspirat din ea în mod direct; dar nu se poate contesta că în gîndirea modernă există, opus augustinismului şi jansenismului, un întreg curent pelagian — încununat de cultul progresului şi de ideologiile revoluționare — după care oamenii ar forma o masă de aleşi *virtuali*, eliberați de păcatul originar, ce pot fi modelați după dorință, predestinați binelui, susceptibili de toate perfecțiunile. Manifestul lui Robert Owen ne promite un sistem capabil să creeze „un nou *spirit* şi o *nouă* voință pentru tot neamul omenesc, şi astfel să-l facă pe fiecare să devină, dintr-o nevoie irezistibilă, conştient, rațional, cu o judecată şi o purtare sănătoasă“.

Pelagius, ca şi discipolii săi îndepărtați, pleacă de la o viziune înverşunat optimistă asupra naturii umane. Dar nu s-a dovedit defel că voința ar fi *generoasă*; ba chiar e sigur că nu-i generoasă deloc — cea nouă, ca şi cea veche. Doar oamenii cu o voință deficitară

sînt buni în mod natural; ceilalţi trebuie să-şi dea toată silinţa ca să izbutească, iar dacă reuşesc e doar cu preţul unor eforturi ce-i indispun. Cum răul este inseparabil de act, rezultă că faptele noastre se îndreaptă obligatoriu *contra* cuiva sau ceva; la rigoare, contra noastră înşine. Însă de obicei, subliniez, nu *vrem* decît în detrimentul altuia. Nu aleşi, ci osîndiţi — iată ce sîntem, într-o măsură sau alta. Vreţi să construiţi o societate în care oamenii să nu-şi mai facă rău unii altora? Nu-i lăsaţi să intre în ea decît pe abulici.

În concluzie, nu avem de ales decît între o voinţă bolnavă şi o voinţă rea; una generoasă, pentru că e rănită, imobilizată, ineficientă; cealaltă distructivă, aşadar activă, animată de un principiu dinamic: e chiar aceea ce întreţine febra devenirii şi naşte evenimentele. Lipsiţi-l pe om de ea, dacă mizaţi pe vîrsta de aur! Sau aţi putea, la fel de bine, să-l despuiaţi de propria fiinţă, a cărei cheie constă în pornirea de a face rău, fără de care nu ni-l putem închipui. Potrivnic fericirii lui ca şi celei a semenilor, el acţionează ca şi cum ar dori instaurarea unei societăţi ideale; dar dacă ar realiza-o, s-ar sufoca în ea, neajunsurile îmbuibării fiind incomparabil mai mari decît ale mizeriei. Omul iubeşte tensiunea, mişcarea perpetuă: către ce să se îndrepte însă, în interiorul perfecţiunii? Este inapt pentru prezentul veşnic; în plus, îl înspăimîntă monotonia acestuia, punct vulnerabil al paradisului sub dubla lui înfăţişare — religioasă şi utopică. Nu e oare istoria, în ultimă instanţă, rezultatul fricii noastre de

plictiseală, ce ne va face mereu să îndrăgim savoarea şi noutatea dezastrului, să preferăm orice urgie în locul stagnării? Obsesia ineditului este principiul ce ne sabotează mîntuirea. Ne îndreptăm spre infern în măsura în care ne depărtăm de viaţa vegetativă, a cărei pasivitate ar trebui să fie soluţia universală, răspunsul suprem la toate întrebările noastre; groaza pe care ne-o inspiră ne-a transformat în această hoardă de civilizaţi, monştri atotştiutori ce ignoră esenţialul. Sîntem prea corupţi şi prea nerăbdători pentru a şti să ne plictisim pe îndelete, să respirăm şi nimic mai mult, să suportăm cu demnitate nedreptatea de a fi, să refuzăm aşteptarea, jugul speranţei, să căutăm o cale de mijloc între cadavru şi duh. Neîndoielnic, nimic nu ne va reconcilia cu plictisul. Ca să-i fim mai puţin refractari, ar trebui, cu ajutorul cerului, să cunoaştem o plenitudine fără evenimente, voluptatea clipei neschimbătoare, deliciile identităţii. Dar un asemenea har e atît de potrivnic naturii noastre, încît sîntem mai fericiţi să nu pogoare peste noi. Robiţi diversităţii, extragem din ea acea sumă constantă de deziluzii şi de conflicte atît de necesară instinctelor noastre. Eliberaţi de griji şi de orice oprelişti, am fi abandonaţi nouă înşine: beţia ce ne-ar cuprinde atunci ne-ar face de mii de ori mai răi decît ne face servitutea. E un aspect al decăderii noastre ce le-a scăpat anarhiştilor, ultimii din şirul pelagienilor; totuşi, faţă de predecesorii lor, aceştia au avut meritul de a respinge — prin cultul

închinat libertății — toate cetățile, începînd cu cele „ideale“, și de a le înlocui cu un nou soi de himere, mai strălucite și mai improbabile decît cele vechi. Dacă anarhiștii s-au răzvrătit contra statului și i-au cerut abolirea, au făcut-o pentru că-l considerau un obstacol în calea exercitării unei voințe funciarmente bune; or, tocmai pentru că e rea și-a făcut apariția statul; în lipsa lui, ea s-ar adînci în rău fără nici o reținere. Oricum, ideea de-a nimici orice autoritate rămîne printre cele mai admirabile din cîte s-au imaginat vreodată. Și n-am putea regreta îndeajuns că stirpea celor ce voiau s-o realizeze s-a stins. Dar poate că trebuiau să dispară, să părăsească un veac ca al nostru, atît de zelos să le infirme teoriile și previziunile. Ei vesteau era individului — iar individul este pe ducă; eclipsa statului — iar statul n-a fost niciodată mai puternic și mai apăsător; era egalității — și era terorii a venit. Toate decad văzînd cu ochii. Comparate cu ale lor, pînă și atentatele noastre nu mai sînt ce erau odată: puținele care, arareori și parcă în silă, se mai comit nu mai au acel fundal de absolut ce le înnobila pe ale lor, executate cu-atîta migală și virtuozitate! Azi nu se mai găsește nimeni să pună umărul, prin acțiuni teroriste, la instaurarea „armoniei universale“, ficțiune capitală de la care nu mai așteptăm nimic... De altfel, ce-am mai putea spera de la ea, ajunși la acest capăt al evului de fier? Sentimentul predominant este acum deziluzia, sumă a viselor noastre alterate.

Iar dacă ne lipseşte pînă şi resursa de a crede în virtuţile distrugerii, e pentru că, anarhişti dezafectaţi, i-am înţeles urgenţa şi inutilitatea.

VI

Suferinţa, la începuturile ei, speră în venirea vîrstei de aur aici, pe pămînt, îşi caută în ea un reazem, într-un fel se fixează în ea; dar pe măsură ce se adînceşte, suferinţa îi întoarce spatele, preocupîndu-se numai de sine însăşi. Din complice a sistemelor utopice, iat-o că devine adversara lor, desluşind în ele un pericol de moarte pentru dăinuirea propriilor chinuri, al căror farmec tocmai l-a descoperit. La fel ca personajul *Subteranei* *, ea va pleda pentru haos, se va ridica împotriva raţiunii, împotriva lui „doi ori doi fac patru“, împotriva „palatului de cristal“, replică a Falansterului.

Cel care-a cunoscut infernul, nenorocirea planificată, îi va regăsi cumplita imagine simetrică în cetatea ideală, fericire universală pe care o respinge oricine a suferit enorm: ostilitatea lui Dostoievski faţă de ea a mers pînă la intoleranţă. Cu anii, el avea să se definească din ce în ce mai mult în opoziţie cu ideile fourieriste ale tinereţii sale; neputîndu-şi ierta vina de a le fi îmbrăţişat cîndva, s-a răzbunat pe eroii săi, carica-

---

* *Însemnări din subterană* de Dostoievski. (N. t.)

turi... supraumane ale iluziilor sale dintîi. Ceea ce detesta în ei erau vechile lui rătăciri, concesiile făcute utopiei; multe din temele ei aveau să-l obsedeze totuşi; cînd, împreună cu marele Inchizitor, împarte omenirea într-o turmă fericită şi o minoritate răvăşită, clarvăzătoare, ce ia pe umerii ei destinele celorlalţi, sau cînd, cu Piotr Verhovenski, vrea să facă din Stavroghin şeful spiritual al cetăţii viitoare, un suveran pontif revoluţionar şi ateu, nu se inspiră oare din „preoţimea" pe care saint-simonienii o puneau deasupra „producătorilor" sau din proiectul lui Enfantin de a-l unge papă al noii religii pe însuşi Saint-Simon? Dostoievski apropie catolicismul de „socialism" şi chiar le identifică, dintr-o perspectivă ce ţine de metodă şi de delir, amestec eminamente slav. În raport cu Occidentul, în Rusia totul e mai sus cu o treaptă: scepticismul devine acolo nihilism, ipoteza dogmă, ideea icoană. Şigaliov nu debitează mai puţine enormităţi decît Cabet; o face însă cu o înverşunare ce nu-i de găsit la modelul său francez. „Voi nu mai aveţi obsesii, doar noi mai avem", par să le spună ruşii occidentalilor prin intermediul lui Dostoievski, obsedatul prin excelenţă, robit, ca toate personajele sale, unui singur vis: acela al vîrstei de aur, fără de care, ne asigură el, „popoarele nu vor să trăiască şi nici măcar nu pot muri". Nu-i doreşte realizarea în istorie; dimpotrivă, se teme de venirea ei, dar fără să treacă de partea „reacţiunii", căci atacă „progresul" nu în numele ordinii, ci al capriciului, al dreptului la capriciu. După

ce a respins paradisul viitor, îl va *salva* oare pe celălalt, pe cel vechi, imemorial? Dostoievski va face din el subiectul unui vis pe care-l va atribui succesiv lui Stavroghin, lui Versilov și „omului ridicol“.

„În muzeul din Dresda există un tablou al lui Claude Lorrain care în catalog figurează sub titlul *Acis și Galateea*... Acesta era tabloul pe care l-am văzut în vis, dar totuși nu ca un tablou, ci ca o realitate. Se făcea că există, la fel ca în tablou, un colț din arhipelagul grecesc, și eu, pare-se, mă întorsesem cu trei mii de ani în urmă. Valuri albastre și mîngîietoare, insule și stînci, țărmuri înfloritoare; în depărtare o priveliște încîntătoare, chemarea soarelui care apune... Aici era leagănul omenirii... Oamenii se trezeau și adormeau fericiți și nevinovați; pădurile răsunau de cîntecele lor vesele; prisosul forțelor lor abundente se revărsa în dragoste, în bucurie naivă. Și eu îl simțeam, în timp ce discerneam viitorul nemărginit care îi aștepta și pe care nici nu-l bănuiau, și inima mea se înfiora la aceste gînduri.“ (*Demonii* *)

Versilov, la rîndul lui, va visa același vis ca Stavroghin, cu diferența totuși că soarele care apune nu-i mai apare, dintr-o dată, ca un soare al începutului, ci al sfîrșitului „umanității europene“. În *Adolescentul*, constatăm, acest tablou se întunecă întru cîtva; se va întuneca de-a binelea în *Visul unui om ridicol*. Vîrsta de aur și clișeele ei sînt prezentate aici cu mai multă

* Traducere de Marin Preda și N. Gane. (N. t.)

precizie şi pasiune decît în cele două vise precedente: o viziune de Claude Lorrain comentată de un Hesiod sarmat. Sîntem pe acel pămînt „dinainte ca el să fi fost întinat de păcatul originar“. Oamenii trăiau pe atunci „într-un fel de fervoare a iubirii, universală şi reciprocă“, aveau copii, dar fără să cunoască trivialitatea voluptăţii şi naşterii, rătăceau prin păduri cîntînd imnuri şi, cufundaţi într-un extaz necurmat, nu ştiau ce e pizma, mînia, bolile etc. Toate acestea rămîn deocamdată convenţionale. Din fericire pentru noi, fericirea lor, care părea eternă, avea să se arate fragilă supusă încercărilor: „omul ridicol“ sosi printre ei şi-i perverti pe toţi. O dată cu apariţia răului clişeele dispar, tabloul se însufleţeşte. — „Ca o trichină mizerabilă, ca un atom de ciumă care infectează state întregi, tot aşa am infectat şi eu tot acest pămînt fericit, lipsit pînă la mine de păcate. Au început să mintă şi le-a plăcut minciuna şi au cunoscut frumuseţea minciunii. Poate că asta a început nevinovat, ca o glumă, ca o cochetărie, ca un joc al iubirii, poate într-adevăr ca un atom, dar acest atom al minciunii a pătruns în inimile lor şi le-a plăcut. Apoi a apărut senzualitatea, senzualitatea a generat gelozia, gelozia cruzimea... O, nu ştiu, nu ţin minte, dar repede, foarte repede a ţîşnit primul sînge: ei s-au mirat şi s-au îngrozit şi au început să se despartă, să se izoleze. Au apărut uniuni, dar de data aceasta îndreptate unele împotriva altora. Au început învinuirile, reproşurile. Au cunoscut ruşinea şi au ridicat-o la rang de virtute. S-a născut

noţiunea de onoare şi fiecare uniune şi-a înălţat steagul ei. Au început să chinuiască animalele şi animalele s-au retras în păduri şi le-au devenit duşmani. A început lupta pentru separare, pentru izolare, pentru individualitate, pentru al meu şi al tău. Au început să vorbească în limbi diferite. Au cunoscut tristeţea şi tristeţea le-a plăcut, doreau suferinţă şi spuneau că Adevărul se obţine doar prin suferinţă. Atunci a apărut ştiinţa ei. Cînd au devenit răi, au început să vorbească despre fraternitate şi umanism şi au înţeles ideile astea. Cînd au devenit criminali au inventat justiţia şi şi-au prescris coduri întregi, iar pentru apărarea codurilor au înălţat ghilotina. Abia dacă-şi mai aminteau de ceea ce au pierdut, nici nu voiau să creadă că au fost vreodată nevinovaţi şi fericiţi. Rîdeau chiar de posibilitatea fostei lor fericiri şi spuneau că e o iluzie." (*Jurnalul unui scriitor* *)

Dar urma să fie şi mai rău: aveau să descopere că mai presus de viaţă stă conştiinţa vieţii, iar cunoaşterea „legilor fericirii" e mai presus de fericire. Din clipa aceea au fost pierduţi; despărţindu-i de ei înşişi prin lucrarea diavolească a ştiinţei, aruncîndu-i din prezentul veşnic în istorie, nu reeditase „omul ridicol", pe socoteala lor, erorile şi nebuniile lui Prometeu?

Odată crima săvîrşită, iată-l acum că predică, împins de remuşcări, o cruciadă pentru recucerirea lumii fericite pe care tocmai a ruinat-o. Se angajează în această luptă, însă nu crede cu adevărat în ea. Nici

* Traducere de Leonida Teodorescu. (N. t.)

autorul, de altfel, aceasta cel puţin este impresia noastră: după ce a respins soluţiile Viitorului, nu se întoarce la obsesia lui preferată, la fericirea imemorială, decît spre a-i desluşi inconsistenţa şi irealitatea. Consternat de descoperirea sa, va încerca să-i atenueze efectele, să-şi reînsufleţească iluziile, să salveze, măcar ca idee, visul său cel mai scump. Nu va izbuti, o ştie ca şi noi, iar concluzia ce i-o putem atribui — fără să-i denaturăm gîndirea aproape deloc — e *dubla imposibilitate a paradisului.*

În rest, nu-i oare grăitor că, pentru a descrie peisajul idilic din cele trei versiuni ale visului, a recurs la Claude Lorrain, ale cărui farmece siropoase le gusta la fel ca şi Nietzsche? (Ce hăuri insondabile se cască sub o preferinţă atît de derutantă?!) Însă, de cum e vorba să descrie dezagregarea fericirii originare, decorul şi vertijele căderii, Dostoievski nu mai împrumută de la nimeni, îşi află inspiraţia în sine însuşi, respinge orice sugestie străină; de fapt nici nu mai imaginează şi nici nu visează, ci *vede.* Şi în sfîrşit se regăseşte în elementul său, în miezul vîrstei de fier, de dragul căreia înfruntase „palatul de cristal" şi jertfise Edenul.

VII

De vreme ce o voce atît de autorizată ne-a desluşit inconsistenţa vechii vîrste de aur şi nulitatea celei

viitoare, va trebui să tragem cuvenitele învățăminte și să nu ne mai lăsăm amăgiți de basmele lui Hesiod sau Prometeu și cu atît mai puțin de sinteza pe care-au încercat-o utopiile. Armonia, universală sau nu, n-a existat și nu va exista niciodată. Cît despre justiție, ca s-o credem posibilă ori pur și simplu ca să ne-o imaginăm, ar trebui să beneficiem de darul unei orbiri miraculoase, de o favoare neobișnuită, de-un har divin cumulat cu un har diabolic, să contăm, în afară de asta, pe-un efort de generozitate din partea cerului și a infernului, efort, la drept vorbind, mai mult decît improbabil. După mărturia lui Karl Barth, nu am putea „păstra nici măcar o boare de viață dacă în adîncul nostru n-ar exista o certitudine: Dumnezeu este drept“. — Sînt totuși inși care trăiesc fără a cunoaște această certitudine și fără s-o fi cunoscut vreodată. Care e taina lor și prin ce miracol, știind ceea ce știu, mai respiră?

Oricît de brutal ne-am reprima nostalgia, nu-i distrugem pe de-a-ntregul obiectul: visele supraviețuiesc trezirilor și analizelor noastre. Degeaba încetăm să credem în realitatea geografică ori în diversele reprezentări ale paradisului — el tot rămîne în noi ca un dat fundamental, ca o dimensiune a eului nostru originar; acolo va trebui să-l descoperim. Cînd ajungem la el, ni se deschide acea slavă pe care teologii o numesc *esențială;* dar nu Dumnezeu ne stă dinainte, ci prezentul veșnic, smuls devenirii și veșniciei înseși... Ce mai contează, din clipa aceea, istoria! Ea este nu

sălaşul fiinţei, ci absenţa ei, negarea oricărui lucru, ruptura celui viu de el însuşi: nefiind din aceeaşi plămadă cu istoria, ne e silă să mai fim părtaşi la zvîrcolirile ei. N-are decît să ne strivească — ne va lovi doar aparenţele şi murdăria, *rămăşiţele de timp* pe care încă le tîrîm după noi, simboluri ale eşecului, stigmate ale neizbăvirii.

Leacul pentru bolile noastre va trebui să-l căutăm în noi, în principiul atemporal al naturii noastre. Dacă irealitatea unui asemenea principiu ar fi demonstrată, dovedită, am fi pierduţi fără scăpare. Ce demonstraţie, ce dovadă ar putea totuşi să cîntărească mai mult decît convingerea lăuntrică, pasionată că o parte din noi scapă duratei, decît irumperea acelor clipe cînd Dumnezeu devine de prisos în faţa unei lumini ţîşnite deodată la limitele fiinţei noastre, beatitudine ce ne aruncă adînc în noi înşine, cutremurare dincolo de univers? Nu mai există trecut şi nici viitor; veacurile se destramă, materia abdică, tenebrele s-au risipit; moartea pare ridicolă, cum ridicolă pare şi viaţa. Iar această cutremurare, chiar dacă n-am încerca-o decît o singură dată, ar fi de-ajuns ca să ne-mpace cu umilinţa şi mizeria noastră, fiind desigur răsplata pentru cîte am îndurat. Este ca şi cum timpul, *tot*, s-ar pogorî peste noi o ultimă oară, înainte de-a dispărea... E de prisos, după aceea, să te întorci spre vechiul paradis ori să alergi spre cel viitor: unul este inaccesibil, celălalt irealizabil. Contează, în schimb, să interiorizăm nostalgia sau aşteptarea — inevitabil

neîmplinite cînd se îndreaptă spre exterior —, să le silim să descopere ori să creeze în noi fericirea de care ni-e dor sau în care sperăm. Nu există alt paradis decît cel din străfundul ființei noastre, ca într-un eu al eului; dar pentru a-l găsi acolo, mai trebuie să fi cutreierat totalitatea paradisurilor, revolute şi posibile, să le fi iubit şi urît cu orbirea fanatismului, să le fi cercetat şi respins mai apoi cu competența decepției.

Se va spune cumva că înlocuim o fantomă cu alta, că prezentul veşnic la care visăm nu-i mai de soi decît basmele vîrstei de aur şi că eul originar, temei al speranțelor noastre, ne duce cu gîndul la vid şi de fapt nici nu-i altceva? Fie! Însă un vid ce-şi revarsă preaplinul nu conține oare mai multă realitate decît istoria, în tot cuprinsul ei?

ADDENDA

CONSTANTIN NOICA

RĂSPUNS AL UNUI PRIETEN ÎNDEPĂRTAT

Acum douăzeci de ani, cînd plecai spre Parisul în care nu sperai să zăbovești pînă la melancolie, îmi scriai: „Mă simt un primitiv ce nu mai poate trăi decît în seră." Îți citesc scrisoarea de acum, din *NRF* — această nobilă și amară scrisoare, sortită să încînte și pe alții decît pe noi, cei la care te-ai gîndit o clipă scriind-o — și mă întreb: unde mai este primitivul? Nouă, sciți cum sîntem și mai departe, nu numai vestmîntul prestigios al limbii franceze, pe care știi să-l porți atît de bine, ne apare ca impresionant, dar și rafinarea ființei tale adînci, pînă la a atinge acel stadiu al cărui secret numai Franța îl deține: treapta de moralist. Cum să condamnăm așa ceva și cum să te socotim un „renegat"? Nu ni se pot face infidelități cu Franța și spiritul francez, o știi bine. Dar undeva ne întrebăm dacă nu ai ales să fii — un simplu „poet celt de limbă latină".

Vezi, s-a întîmplat ceva în acești douăzeci de ani de cînd ai ales să nu mai scrii în limba țării tale: a trecut peste limba aceasta fiorul morții. *„Nous autres* peuples *nous savons maintenant que nous sommes mortels."* Nu e defel ce-ți închipui tu în primul moment, războiul, cu consecințele lui. E cu totul altceva, mult peste istoria imediată, un risc pe care nu l-a mai întîlnit neamul nostru niciodată și pe măsura căruia nu este: e trecerea aceasta grandioasă, care stă să se întîmple în lume, de la societăți de tip agrar la o lume de

alt tip. Ştii bine în ce măsură am fost şi sîntem o societate de tip agrar, după cum ştii că aproape tot ce e reuşită culturală, la noi, ţine de cultura de tip folcloric. Un pas încă — să spunem, proteinele sintetice — şi s-a terminat cu civilizaţia de tip sătesc în lume; s-a terminat cu satul care, de la geţi încoace, e singurul lucru ce am ştiut să-l propunem lumii.

O, sînt probabil lucruri admirabile ce se pregătesc pe lume: se va termina cu agricultura aceasta care, de cîteva mii de ani, piaptănă şi perie în chip ridicol natura; umanitatea, care pînă ieri se speria să ştie că ar putea trece de cinci sau şase miliarde, va ajunge lesne la cîteva zeci; oraşele sau aşezările de tip orăşenesc se vor întinde oricît, lăsînd însă natura să redevină natură, astfel că între un Paris imens şi un Rouen uriaş va fi probabil junglă; iar omul va recăpăta contactul bun, elementar, cu lumea bunului Dumnezeu, tocmai în ceasul cînd va fi devenit mai adînc, adică mai artificial, om. Sînt lucruri admirabile ce stau să vină; dar valorile româneşti de pînă acum vor pieri.

Peste o sută de ani, într-o Europă desigur unită, se vor alege în chip firesc opt sau zece idiomuri în care să se vorbească, iar limba aceasta a noastră, cu prea tîrziul ei, nu va fi printre ele. Limba olandeză va supravieţui poate, dar a noastră nu: pentru un singur poet mare, limbile nu supravieţuiesc. Dacă în următorii cincizeci de ani nu se va întîmpla ceva nebunesc în cultura noastră, care să invadeze lumea aşa cum a făcut-o literatura rusă la sfîrşitul veacului trecut, vreau să spun dacă „spiritul obiectiv", care e limba noastră, nu-şi va găsi, sub anxietatea morţii timpurii, expresia lui mai adîncă şi mai neaşteptată, aşa cum tot ce e adînc şi neaşteptat în lume s-a iscat din sentimentul omului că e fiinţă pieritoare, atunci vom fi trecut degeaba prin istorie.

Înţelegi tot ce e fecund şi pozitiv în cutremurul acesta al celui prea devreme lovit? Tu, care ai îndrăgit toate felu-

rile de moarte, de la moartea frustă a sinucigaşului pînă la moartea subtilă a culturilor, nu simţi tot ce pierzi, desprinzîndu-te de o limbă în care pulsează nemîngîierea ultimă, spre a-ţi turna neliniştea în tiparele unei limbi splendid împăcate, sortită să supravieţuiască în „clase", clasică? Cum poţi vinde privilegiul acesta, al agoniei, în schimbul solemnităţii expresiei? Cum poţi renunţa la stilul morţii pentru stil pur şi simplu? Lasă-mă să-ţi amintesc de încă o vorbă de a ta, pe care mi-o scriai acum mulţi ani, într-un ceas cînd pentru prima dată erai fericit în dragoste: „gloria între patru pereţi întrece slava împărăţiilor", spuneai tu. La o asemenea glorie între patru pereţi te invit să te întorci, atunci cînd te îndemn să-ţi regăseşti limba. Vino să încerci a grava inefabilul pe nisipul unei limbi care piere.

Dar nu vei veni. Franţa a turnat prea adînc în tine veninul lucidităţii şi al înţelepciunii. Noi, de asemenea, cei de aci, simţim că se trezeşte în noi ceva care ar putea semăna cu înţelepciunea, dar e cu totul alta decît înţelepciunea matură, de capăt de drum, ce pari a-ţi fi însuşit din lumea de acolo. Mă uit de pildă cu ce înţelepciune îţi judeci fiinţa ta tînără, de acum douăzeci de ani, şi cu ce detaşare. Îmi amintesc perfect de articolul prin care îndemnai — dincolo de orice ideologie politică, aşa cum ai fost întotdeauna desprins de toate — să se întreprindă o noapte a Sfîntului Bartolomeu printre „bătrînii României". Nimeni nu te-a luat *à la lettre,* dar simţeam cu toţii că, sub excesul expresiei, se ascundea o problemă. Astăzi tu decretezi simplu: eram tînăr pe atunci şi trăiam sub cruzimile şi canibalismul tinereţii... Şi totuşi nu cumva, în felul acela strident şi vinovat de sigur în termeni, exprimai ceva care abia astăzi ne pare evident: nemîngîierea tocmai a celui sortit morţii timpurii, nevoia lui de a protesta împotriva a tot ce e steril şi sec, iar nu canibalism? Fii liniştit, nimeni nu-ţi va urma vreodată

îndemnul. Dar ce spuneai tu pe atunci, în termenii invectivei, este substanța înțelepciunii noastre de acum, în termenii zbuciumului sau ai resemnării; este șansa noastră din urmă, sau atunci — este forma noastră de luciditate.

Căci lucidității de capăt de drum a Apusului, una din care-ți place să te împărtășești și tu, îi opunem sensurile pe care vecinătatea noastră cu moartea în istorie ni le trezește. Iată că trebuie să te apărăm pe tine împotriva ta. Iar ceea ce ne pare într-adevăr izbitor, în cazul acesta al tău și al nostru, este că ne situăm la fel față de Franța și de Occident ca față de tine: că trebuie să-i apărăm contra lor înșiși. În toată naivitatea lucidității noastre, poate închipuită, poate că nu, stăm astăzi să ne minunăm în fața Apusului și a Franței tale. Este rîndul persanilor, poate, să se întrebe acum: *comment peut-on être français?* Cum poate fi cineva atît de inteligent și totuși atît de puțin înțelegător, pricepător? (*Comment peut-on faire tant d'amour et si peu d'enfants?* îmi venea în minte, pe cînd eram și eu în Franța.) Cum poate fi o limbă atît de subtilă și totuși să exprime atît de puțin sensurile omului de azi? Nouă, persanilor, ni se pare că se întîmplă lucruri teribile în lumea de azi, și regretul nostru este că participăm atît de puțin la ele — din vina noastră sau din nevoința celor care fac o experiență de laborator asupră-ne. Dar surpriza noastră este să vedem că nici Franța, trăind în alt climat și dispunînd de alte mijloace, nu participă la lucruri, ba nici măcar nu le tălmăcește. Vocația Franței ni se păruse tocmai că este de a înțelege și a da înțelesuri universale. De cîteva decenii însă, Franța cere explicații în loc să explice. Ce s-a întîmplat cu ea? Ce s-a întîmplat cu voi?

Cu tine știm ce s-a întîmplat, în fond. Inima ta, cu ecouri din jalea Ecclesiastului, se odihnește o clipă în expresie: ai găsit în mijlocul vieții, în limba franceză, țărmul lîngă care să-ți potolești apele. Dar *nu* vei rămîne așa, un simplu poet celt de limbă latină: dacă nu vei putea sparge matca acestei

limbi admirabile, îţi vei lua apele şi te vei muta cu ele cu tot — aşa cum spunea despre Olt poetul acela din satul tău ardelean — într-altă ţară, într-altă limbă, în cine ştie ce limbă a profeţilor de ieri sau de mîine, în care să-ţi poţi exprima din nou dezgustul tău de om faţă de om. În tine ştim bine că e ceva din suprema neconsolare a fiinţei umane.

Dar Franţa nu e ţara nemîngîierii, ci a împlinirilor. Occidentul întreg n-a scris Cartea lui Iov, ci mai degrabă Cartea Facerii. De aceea nu ne vine să credem, aproape, că acum, cînd ne întoarcem spre el nu spre a-i cere ceva, ci numai spre a-i vedea chipul, sau cînd vrem să privim în obrazul Franţei cum arată o comunitate istorică după vreo zece secole de glorie — ei ne răspund, prin alţii şi prin tine: ce vă uitaţi la noi? Sîntem mici, urîţi, hidoşi.

Cineva dintre noi se înşală groaznic. Şi atunci vă vom spune aşa: nu e vorba de voi ca atare, nu e vorba pînă la urmă de ţările acelea pe care tu le enumeri dintr-o răsuflare, Anglia şi Franţa, Germania şi Italia; nu e vorba în nici un caz de rînduiala burgheză, faţă de care fiţi siguri că nu mai are multă lume pietate aci; e vorba însă de *valorile* voastre, de acele valori ce triumfă azi în lume. Pe ele, tocmai, le ştiam venind de la voi şi cu gîndul la ele ne-am putut întoarce o clipă spre Occident.

Dar cînd oare nu am fost învăluiţi de Occident, în anii aceştia, ce nu e Europă în lumea de azi? Noi am simţit Bandung-ul* ca o chestie perfect europeană; pentru noi, vorbele cîte unui Mao Tze Tung sau faptele Chinei acesteia stranii sună din plin a Europă, gîndurile şi idealurile lumii hinduse au, oricîtă culoare tradiţională şi-ar da, culoare europeană încă, iar comunismul acesta ce vă intrigă atît este mesajul Europei înseşi şi, într-un sens, trudnica rezolvare a sufletului rus în suflet faustic.

---

*Locul de reuniune al statelor asiatice, în 1956–57. (N. ed.)

Numai că — şi aci lucrul poate supăra, dar trebuie spus — dacă în toate acestea sînt sensuri europene, ele apar deopotrivă ca *resturi* ale unui ospăţ, ca ecouri ale unei creativităţi active parcă într-altă parte. Idealurile libertare ale celor de culoare sînt simple resturi ale *pathos*-ului european al libertăţii, umanismul oriental se iveşte doar ca o replică la problematica apuseană a omului, ingineriamul şi materialismul lor sînt simple plante de împrumut, iar pînă şi comunismul acesta, fie speculativ, fie aplicat, ce caracter rezidual nu ar putea avea şi el în ochii cuiva, faţă de banchetul lui Hegel şi al culturii occidentale — în măsura în care nu ar şti să arate că e *capătul lor de drum!* Iar dacă toate acestea sînt resturi, miezul lor unde este?

Aci povestea Europei începe să semene efectiv cu ceva din Cartea lui Iov. „Dar înţelepciunea unde se găseşte? — Adîncul zice: nu este în mine; şi marea zice: nu este în mine." La fel ne întrebăm noi acum: dar inima acestei Europe, al cărei preaplin se revarsă asupra întregii lumi, unde este ea? Nu vă putem crede întru totul cînd spuneţi: nu este la noi; după cum n-am putea crede nici o Americă ori o Rusie care ar spune: e întreagă la noi. Poate că duhul Europei rătăceşte, triumfător şi nefericit, peste tot globul acesta, gata să ţîşnească în neantul interplanetar al bunului Dumnezeu. Dar, nefericit ori nu, triumfător el este, iar tînguiala unui Apus care a pus pe lume asemenea valori, în ceasul tocmai cînd lumea se îmbibă de ele, seamănă cu amărăciunea Israelului faţă de un Mesia pus pe lume de el şi în care nu se recunoaşte.

Sau atunci, tristeţile Apusului asupră-şi, ca şi judecăţile tale cu privire la el, au sens, dar privesc o *anumită* Europă, numai. Din colţul acesta de lume, unde, după cum ştii, comentariul a fost totdeauna singura noastră formă de participaţie la istorie, ni se pare limpede: moare *o* Europă şi triumfă o *alta*; moare o Europă a spiritului de fineţe şi

triumfă una a spiritului de geometrie. Voi vă tînguiţi că moare, cu voi şi în jurul vostru, Europa spiritului de fineţe, dar nu vedeţi triumful celeilalte şi nu *vă* vedeţi în el.

Bineînţeles că nu ştim prea bine nici noi ce trebuie să denumim prin Europa spiritului de geometrie: geometrie ar putea fi fizicalismul faţă de istorismul celeilalte Europe; geometrie, spiritul de ordine faţă de subtilitatea spiritului de libertate; geometrie grosolană, ingineresul faţă de spontaneitatea vieţii; setea de inovaţii, faţă de tradiţie; geometrie, mai ales, sensurile de distincţie faţă de cele de nuanţare. Dar că sînt *două* versiuni ale Europei, că sufletul european a fost de la început spart în două şi activ pe două planuri, este ceva izbitor în trecut şi izbitor astăzi.

Poate că omul european trăieşte din plin dezbaterea lui Pascal, şi el nu se va împăca — aş zice nu se va mîntui — pînă ce nu-şi va găsi unitatea lăuntrică. Poate că lucrul grav, teribil de grav, în lumea de azi este că avem o logică atît de grosolană, încît să nu dea socoteală de logica mai adîncă a inimii; şi că, în prelungirea acestei logici deficitare, avem un inginerism atît de grosolan şi utopii atît de simplificatoare, încît omul să nu se regăsească în ele. Atunci, problema omului european ar fi — ţi-o mai spuneam — să împace pe Pascal cu Aristotel sau pe Pascal cu el însuşi. O aceeaşi lume care, ca Pascal, face maşini de calculat şi creiere mecanice suferă o dată cu el de neodihna inimii. Sfîşierea voastră, decadenţa voastră, neputinţa voastră? Dar dincolo de formele ei vulgare, pe care Europa ni le pune sub ochi cu atîta complezenţă, sfîşierea aceasta este unul din termenii dezbaterii omului de astăzi. Căci nici o reuşită întru geometrie nu-l absolvă pe om de răspunderile faţă de spiritul său de fineţe.

Numai că, pe de altă parte, nici nu poate fi judecat totul din perspectiva spiritului de fineţe, doar. Tu ai optat de mult, o ştim bine, pentru spiritul de fineţe. Aproape nimic

din ce e spirit de geometrie în lume nu ți-a vorbit și nu te-a sedus. N-ai vroit să vezi niciodată șansele spiritului de geometrie de a se rafina pînă la a da socoteală de rostul subtil al lumii și omului, n-ai sperat niciodată nimic de la logică și logos pur. Iar acum, preferi să te surpi cu spiritul de finețe decît să consimți barbariei logice. Nu, n-ai fost niciodată un barbar! — în cele mai sălbatice dezlănțuiri ale inimii tale, ai fost un rafinat.

Și de aceea scrisoarea ta „rafinează". Nouă, celor de aici, ni se pare că rafinezi cu aproape totul: cu tine și cu cei de acolo, cu ungurii și cu rușii, după cum rafinezi cu libertatea și cu utopia socialistă. O prietenă căreia îi arătam scrisoarea ta îmi spunea: e cuceritoare, dar nu mă consolează; mă gîndesc în schimb la *Lettre à un otage*, a lui Saint-Exupéry, și mă consolez. Poate că n-avea dreptate. Mi-am amintit de vorba crudă a lui Hegel: „Filozofia însă trebuie să se împiedice a fi consolatoare", și am înțeles că aceea ce ține loc de filozofie la tine, luciditatea, nu putea fi nici ea consolatoare. Dar nu ai întotdeauna dreptate — deși spui lucruri atît de frumoase, de fiecare dată — să rafinezi, căci într-un sens e prea tîrziu să invocăm nuanțele. Acum joacă distincțiile. Tu însă ești de partea acelei Europe care moare, una a nuanțelor.

Poate că de aceea și spui lucruri atît de frumoase despre suflete și neamuri, despre realitățile istorice pe care integrarea umană, ce stă să se producă, le va umbri tot mai mult mîine. Nu te voi urmări în analiza tulburătoare pe care o faci sufletului maghiar, ca și în toate nuanțele pe care le discerni în sufletul rus. În ultima privință, numai, am vrea să știi că n-am pierdut nici unul dintre noi măsura reușitelor și făgăduielilor acestui suflet; mai degrabă cei tineri au riscat să nu o aibă, tocmai prin propaganda nătîngă și condamnată de ruși înșiși, ce se întreprinsese în favoarea valorilor rusești. Ca și tine, n-am uitat ce au însemnat literatura și critica

rusă în lume şi în inimile noastre; o dată cu tine, le-am urmărit pînă la Rozanovii ei şi dincolo de aceştia, iar dacă n-am fi ştiut-o direct, atunci de la toţi marii germani, un Herder ca şi un Goethe, un Nietzsche ca şi un Spengler, am fi putut afla, cum spune ultimul, că *a noua* cultură s-ar putea ivi cîndva între Vistula şi Amur.

Tot ce putem să adăugăm este că imaginea vecinilor noştri în inima ta ne pare că „datează" uneori. Între timp, ei au reuşit să-şi suprime delirul, iar cei care i-au cunoscut mai bine spun că nu e vorba de „o naţiune al cărei apetit nu se satisface nici cu planeta", cum spui tu, ci de o naţiune cu obiective mai degrabă imediate, în larga lor majoritate. Într-un sens — şi acesta poate fi spre cîştigul lor în istorie — nu mai au genialitate. Ţii minte cum simţeam acum douăzeci de ani că ei ne pot „asimila", în timp ce germanii ne sînt un corp străin? Ei bine, *nici ei* nu mai pot asimila acum. Au pierdut sau au renunţat la orice seducţie şi au luat, spunea cineva, „stilul materiei", pe care o invocă atît de mult: o anumită inexpresivitate, un fel de a nu reacţiona temperamental şi un fel de a vorbi care este exact opus spovedaniei — adică nu mai au deloc aşa-zisul „suflet rus".

Poate că Joseph de Maistre avea pentru o dată dreptate: geniul Răsăritului — nu atît ortodoxia, cum spunea el — nu rezistă la civilizaţie. Se transformă, cîştigă în virtuţi istorice, dar nu rezistă ca geniu. (Pe deasupra a venit şi o victorie, care se plăteşte şi ea.) E miracolul Franţei că, după ce s-a civilizat şi împlinit politic, a reuşit să-şi păstreze geniul ei lăuntric. Germanii, ştim bine, nu au reuşit; şi poate că la fel se întîmplă şi cu vecinii noştri. — Dar să nu impietăm noi, cei de aci, asupra unui domeniu rezervat spiritului de fineţe.

Deci nu în asemenea analize rafinate îţi vom rezista: Sînt însă două lucruri, care ne privesc prea direct spre a ne putea opri să opunem „nuanţelor" unele „distincţii": sînt libertatea

şi utopia socialistă. Aci spiritul vostru de fineţe spune mai mult decît îngăduie geometria elementară a vieţii în care sîntem angajaţi.

Cînd ne vorbeşti de pildă de libertatea aceea precară, ivită în vidul credinţelor, floare maladivă a societăţii obosite, sau cînd un Camus arată, în *La chute*, impasul libertăţilor voastre, ne pare că vorbiţi despre un om care *nu este*, într-atît de străini am devenit de lumea voastră. Dar ne simţim undeva într-o lume a *omului*, de care *voi* s-ar putea, la rîndul vostru, să fiţi străini. Căci ni se pare, acum, că omului nu-i e proprie libertatea, ci necesitatea; că el se ridică nu împotriva celui ce-i ia libertatea, respectiv libertăţile, ci împotriva celui ce-i ia necesitatea, sensul de viaţă necesar, sau chiar, dacă preferaţi, cu libertăţile voastre, non-sensul de viaţă necesar. I se pot lua omului toate libertăţile, afară de una, una singură, sortită să-i asigure necesitatea. Dar care e libertatea aceasta? E problema fiecăruia dintre noi, şi e poate una mai adîncă decît a voastră.

Aci se înscrie utopia socialistă, cum o numeşti, cu pretenţia ei de a reda omului tocmai necesitatea şi cu riscul — pe care eu nu înţeleg de ce nu are loialitatea să-l mărturisească — de a-i lua o sumedenie de libertăţi. Cîte n-am putea să vă spunem despre această utopie, ce „distincţii“ evidente, verificate, n-am putea opune nuanţelor voastre! V-am putea spune — la rece, nici nu ştiţi cît de la rece — că aţi numit-o bine utopie; că a fost şi a rămas o utopie, în sensul bun şi prost, sau atunci — o experienţă de laborator, cu tot ce e legitim într-o asemenea experienţă, dar că tocmai de aceea oamenii sînt totodată *în* ea şi străini de ea; că, în speţă, este o încercare de a scoate pe om din „alienarea“ prin avuţie, o luptă deschisă, violentă, patetică şi pînă la urmă desperată cu verbul auxiliar „a avea“, desperată poate pentru că ştie să combată numai avuţia ca atare — trecută, prezentă ori în curs de închegare — nu şi *spiritul* de avuţie, pentru că

amputează, dar pînă la urmă nu liberează pe om de avuţie, astfel că în fond nu numai se vede veşnic în faţa tentativelor lui „a avea“ de a se menţine şi reface, dar pune singură pe lume un sărac cu instincte de bogat; că în acest sens e mai degrabă o revoluţie contra săracului, căruia i se ia în fapt idealul, decît contra bogatului, căruia i se ia doar puţinul acesta ce este avuţia şi care s-ar putea simţi reinvestit ca om, dacă n-a ştiut să fie om pînă acum, el, fostul posedant, fiind singurul susceptibil să devină, în prima generaţie a evului ce vrea să se deschidă, un aderent sincer, în măsura în care e un convertit şi nu un idealist dezamăgit, ca săracul, unul care să realizeze „tristeţea de după victorie“.

V-am mai putea spune că, întrucît avuţia riscă să fie odioasă în mîna bărbatului, dar e sacră în mîna femeii, utopia socialistă are deopotrivă ceva legitim şi nelegitim în huliganismul ei, iar în aplicare sfîrşeşte prin a fi o revoluţie *contra femeii*, căreia i se ia din mînă taina căminului, sacerdoţiul hrănirii, al educaţiei, al modelării individuale şi sociale, al îmblînzirii moravurilor, taina surîsului, rolul prim în folosirea răgazurilor, în distracţie, la şezătoare ca şi în salon (cine ştie dacă socialismul nu anticipează, aci, extincţiunea înfiorătoare a femininului în lume, ieşirea din civilizaţiile, de tip feminin totuşi, de pînă acum, şi primejduirea de mîine a femeiescului la propriu, prin însămînţări artificiale, ca şi a sufletului feminin?); că, fiind astfel o luptă contra femeii şi o suplantare a ei pe toată întinderea registrului feminin, socialismul îşi însuşeşte ceva din ethosul feminin şi este ca şi o revoluţie de amazoane, o afirmare a elementului slab, care, tocmai pentru că e slab, are nevoie să paralizeze tot ce este masculin, aşa cum amazoanele trebuiau să taie cîte o mînă şi un picior fiecărui exemplar mascul; că e o punere în minorat a tuturor, de către cei cu conştiinţa minoratului, dar şi cu idealismul celui slab, şi că, în acest sens, este încărcat de un sincer

idealism, ba poate că trăsătura cea mai izbitoare, în practică, a acestui materialism ştiinţific este de a fi un idealism în sens comun, o zvîcnire, sinceră la unii, provocată la alţii, către idealuri vagi, către mîine, către altceva; către „*des lendemains qui chantent*", către „noi", către toţi şi nimeni, către zei, poate mai ales către zei.

V-am spune că, la fel cum este afirmarea de tărie a elementului slab şi resentimentar, ca şi o afirmare pe bază de elan; sau alteori de îmbrîncire („întrecere socialistă"), a unui lucru care pretinde că are rigoare şi nu e simplu elan, tot aşa este şi un eticism, deşi credea că angajează o judecată istorică, şi nu una doar morală, după cum este o lume întîrziată pe la 1880, ţinînd de un ceas de infantilism al maşinii, dar care în acelaşi timp îşi spune o lume „progresistă"; sau că e una antiobscurantistă, dar plină de dogme, ce luptă contra gata-făcutului, dar cade în rigiditate, şi mai ales că, invocînd tot timpul pe Hegel şi contradicţia ca principiu de viaţă, nu numai că nu suportă contradictoriul de afară şi se sperie de el, dar face totul ca să-l înăbuşe înăuntru.

V-am spune că toate acestea ţin, în definitiv, de faptul că este vorba efectiv de o experienţă de laborator, una a lui „cum e cu putinţă" societatea, economia, statul, fiind deci încă la nivelul lui Kant, adică la a priori şi la posibil, nicidecum la acel al lui Hegel, adică la contradictoriu şi real; că deci ordinea socialistă nu ni se pare defel lumea viitorului, cum vi se pare vouă cîteodată, şi aceasta nu pentru că o trăim deja, dar pentru că ea însăşi nu „trăieşte", nu-i o lume care să aibă pe „altul" în ea, nu curge; că e o lume care tot *încearcă* să fie şi care s-a luat grozav de în serios, pînă la a se speria singură de ce vrea să facă şi — cu psihologia celui slab — a speriat şi pe alţii; o lume naivă, poate simpatică dacă n-ar fi început prin a fi, sub complexul timidităţii, violentă, şi care acum probabil că ar vrea să înceteze să fie aşa, dar nu mai ştie cum; o lume care n-ar aştepta decît să vină

verdictul istoriei să-i spună: „linişteşte-te, *exişti*", dar care e din acele experienţe de viaţă ce nu se acoperă cu viaţa şi despre care nu ştii pînă la urmă dacă sînt ori nu sînt.

Căci acesta e faptul: am putea să vă spunem toate cele de mai sus şi multe altele, dar nimeni nu ştie nimic despre realitatea lucrului şi sîntem încîntaţi să citim şi noi, din cînd în cînd, cîte un număr din *l'Humanité*, ca să aflăm ce este sau ce vrea să fie utopia socialistă. E în orice caz o piesă care ţine afişul. Ca Islamul? Ca turcii aceia, despre a căror sterilitate în istorie tu ai scris acum mulţi ani pagini atît de adevărate, încît, dacă aş fi fost turc, te-aş fi sugrumat? Nu, căci îndărătul lucrului e un popor mare, poporul rus.

Dar atunci ar însemna că *popoarele* importă şi că, dacă reuşea comunismul în Portugalia şi... corporatismul în Rusia, astăzi toată lumea ar trebui să discute aprig temele corporatismului? Să fi avut comunismul nevoie de scena mare a poporului rus, în timp ce acum poporul rus nu se mai poate lipsi de comunism, de faptul că are la dispoziţie cu el singura internaţională a lumii de azi? Să fi avut Rusia nevoie de *această* versiune europeană spre a se europeniza în sfîrşit, după cum — cine ştie — Asia şi Africa doar aşa s-ar europeniza cu adevărat?

Poate da. Sigur da. Acest din urmă lucru ne apare mai limpede aci, la fel de limpede ca excesele inutile la care am fost supuşi. Ne pare evident că îndărătul marxismului este Rusia şi îndărătul Rusiei, Europa; că o anumită Europă triumfă în lume şi triumfă cum poate, acolo unde poate şi unde nu-i întîrzie ivirea pe lume Europa spiritului de fineţe, de rafinament al libertăţii, de individualism, de istorism subtil, ca în ţările bătrîne ale Europei, sau de demnitate istorică ori măcar personală, ca la anglo-saxoni. Căci lucrul cel mai grav pe care l-am putea spune împotriva marxismului trăit este că dă o lume a nedemnităţii umane, una în care nimeni nu mai e în adecvaţie, nimeni, chiar cei mai de

sus, nu sînt *ei*, nu răspund ca oameni şi nu trăiesc ca oameni — oricine, la orice nivel, trăind sub conştiinţa servilă de care vorbea Hegel, una servilă chiar cînd nu ştii cine e stăpînul şi dacă nu cumva stăpînul e un simplu mecanism. Dar, dimpotrivă, e un lucru de spus în *favoarea* lumii marxiste: că acum e prea tîrziu să i se mai opună ceva de altădată. *„Je n'ai rien à opposer au marxisme"*, îmi spunea un prieten francez acum zece ani; şi avea dreptate.

Nu avem nimic de opus comunismului — decît valorile europene. Sau mai bine: nici comunismul nu are nimic de opus valorilor europene, în fond. Vestul acesta, întristat, stă pe o poziţie mai mare decît crede. Cînd vă auzim denunţînd comunismul ca un fenomen maladiv, un cancer ce e de extirpat, ne surprinde la fel de mult ca atunci cînd îi acordaţi titlul de splendidă utopie a umanităţii. Căci sensurile de aci sînt de *integrat*, de învăluit, de preluat, — adică de aşezat la locul lor. O Europă care n-ar şti să tragă îndărăt la ea apele pe care le-a trimis în lume, o Europă care s-ar bosumfla pe o lume ce „europenizează", fie că o face contra ei chiar — nu e una care să-şi merite istoria. Şi de altfel simţi şi tu din plin că vine altceva, se pregăteşte altceva în inima, obosită ori nu, a Europei. Numai că tu spui: vine o *nouă* utopie, în timp ce eu aş spune că prinde contur o realitate mai adîncă; tu spui că *trebuie* să vină ceva în vidul Europei, în timp ce eu spun că vine ceva din *plinul* acesta al unei Europe triumfătoare care, în loc să se sperie sau să aduleze Răsăritul, ar avea datoria să-l îmblînzească şi subjuge.

Faceţi ca noi, „colaboraţi" — căci e un fel de a intra în dialog cu voi înşivă. Tu ştii că sîntem cîţiva ce se refuză în principiu ideii de colaborare; dar chiar şi noi am ajuns la gîndul că se poate perfect colabora cu marxismul, şi anume în chip marxist: de pe poziţii contradictorii. Am şi sugerat acest fel de colaborare, dar n-a fost încă acceptat. Nu e

nimic, dacă sînt marxişti autentici, îl vor accepta într-o zi; după cum sînt sigur că, dacă mai trec vreo doi, trei ani, cei de aci vor sfîrşi prin a te invita şi pe tine să-i vizitezi, cum au făcut ceilalţi cu Sartre.

Între timp, încercăm să fim în poziţia pe care ne-ar plăcea s-o ştim a Occidentului, în cea de afirmare, pentru noi înşine, a dreptăţii noastre *cu* dreptatea adversarului cu tot, şi nu contra ei. Mă gîndesc la comunistul acela francez care, în faţa plutonului de execuţie, s-a uitat la ostaşii germani, fii de proletari, desigur, şi le-a strigat: *„Imbéciles, c'est pour vous que je meurs!"* Realizînd tot ce am putea spune în favoarea acestora, ne vine în minte un: *„Imbéciles, c'est pour vous que nous vivons!"*

Şi iată-ne reîntorşi la noi, la tine şi noi, dragul nostru prieten exilat, dragul nostru „pamfletar fără obiect". Că te invidiem? Am putut-o face în cîteva rînduri, dar pe considerente cu totul secundare — securitate personală, cărţi, idei, libertăţi, Paris. De vreo doi ani, de cînd s-a ridicat puţin vălul dintre noi, n-o mai facem. Am început să înţelegem că e mai multă platitudine în destinele voastre: pînă şi exilul vostru banal, care riscă să vă ducă la „nostalgie", patriotism şi sentiment, ce puţin lucru este el faţă de exilul nostru subtil, exil printre ai tăi, la tine acasă uneori, în lumea ta, şi totuşi dintr-o dată vidat de ea. Cîteodată, cînd rafinăm şi noi, lucrul ni se pare chiar interesant, şi atunci scriem jurnale sau opere geniale — pentru sertare. *Tout compte fait,* e mai bine aici.

Şi e mai bine nu numai pentru că lucrurile pot suna altfel, dar pentru că omeneşte sîntem altfel aşezaţi. Sînt printre noi oameni, sincer sau silit angajaţi în treabă, în „construcţie", cum se spune pe aici, iar cînd ei realizează lamentabilul efortului lor, care nici măcar nu pleacă din inimile şi gîndurile lor, venim lîngă ei noi, cei care nu facem nimic, ca să le spunem: „Lăsaţi, tot e ceva, poate frumos,

care se face cu voi cu tot." Şi sîntem ceilalţi, neangajaţi, profesionişti nu ai pamfletului fără obiect, ca tine, ci ai *destinului* fără obiect — acasă la noi, desigur, într-o ţară ce ea însăşi poate apărea ca trăind „o istorie fără obiect" — şi cărora, atunci cînd ne cuprinde tristeţea de a nu fi făcut nimic, vin ceilalţi să ne spună: poate că *este* un adevăr şi în vieţile voastre. Iar gîndul lor se întinde, dincolo de noi, pînă la tine, prieten nemîngîiat, spunîndu-ţi că *eşti cu noi* cum nu ai fost niciodată.

1957 *

---

* N. ed. — La 16 februarie 1974, Noica scria (v. *Jurnal de idei*, Bucureşti, Humanitas, 1990, p. 227):

„Am găsit în chip miraculos scrisoarea din '57 către C., o scrisoare de care aproape că şi uitasem. Îmi amintesc că o trimisesem lui C. atunci ca s-o publice în *NRF* ca răspuns la a sa — sperînd că o va traduce el, cu extraordinara sa franceză —, dar mi-a scris că n-o publică spre a nu-mi face rău. Încheia scrisoarea spunînd: *je te dis une chose: tu es quelqu'un.* Îmi amintesc că mi-a făcut plăcere; dar în 1972, cînd l-am revăzut, am uitat să-l întreb dacă mai are scrisoarea. O recitesc acum, îmi amintesc de tot ce investisem sufleteşte în ea, de tot ce s-a întîmplat din cauza ei, de tot ce a urmat — şi-mi spun: du-te dracului de viaţă, că frumoasă mai eşti!

(Şi-mi spun: ce sălbatică e viaţa; ce sălbatic de frumoasă!)"

CUPRINS

Culegere şi paginare pe calculator HUMANITAS

Apărut 1992

Tiparul executat sub comanda nr. 20.400
Regia Autonomă a Imprimeriilor
Imprimeria COREŞI
Piaţa Presei Libere, 1, Bucureşti
ROMÂNIA